

esély

93.4

társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TANULMÁNYOK

- 3 **Lévai Katalin:** Jóléti politika Keleten és Nyugaton
 14 **Gosztonyi Géza:** Hatóság + Szolgálat

TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI KÖRKÉP

Az Európai Közösség országainak társadalombiztosítási rendszereiről

- 36 **Danny Pieters:** Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Portugália

MAGYAR VALÓSÁG

- 48 **Betlen Anna:** Érdekvédelem, vállalkozás, nagypolitika
 64 **Csoba Judit:** A munkanélküliek kapcsolatainak alakulása a munkanélküliség ideje alatt

A SZOCIÁLIS MUNKA MODELLJEI

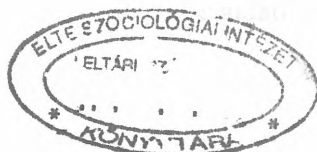
- 74 **Bill Jordan:** A szociális munka bemutatása

SZOCIÁLIS MUNKA OKTATÁS

- 93 Körkérdés a szociális munkás képzésről, 1992.
 99 **Pócze Gábor:** A személyiségfejlesztés szerepe a szociális szakemberképzésben
 109 **Bognár Mária:** Gondolatok a tereptanár-képzésről

ESETEK

- 118 **Pik Katalin:** Szociális munka a hajléktalan ellátásban

Lévai Katalin

Jóléti politika Keleten és Nyugaton

A kelet-közép-európai országok – különösen az ún. könnyen integrálhatók számára, mint pl. Magyarország és Csehország – évek óta nagy kihívást jelent az európai szociális integráció. Ebben a térségben a jóléti rendszerek mélyreható változásai mennek végbe, így természetesen tekinthető, hogy a változás során fokozott figyelem irányul az integrált Európa eszményének megvalósítási lehetőségeire. A kelet-közép-európai jóléti rendszerek válsága, a térségben egyre erősebben érzékelhető nacionalizmus, a konzervatív ideológiák feléledése egyrészt magában hordja a fenti jelenségek *ellenére* megvalósítható megújulás lehetőségét, másrészt azt a veszélyt is, hogy a régió menthetetlenül leszakad Európától, ami az egész kontinens stabilitását veszélyeztetheti.

A jóléti rendszerek mindig akkor kerülnek válságba – és akkor vizsgáljuk rugalmasságuk, megtartó erejük –, amikor a társadalomban jelentősen növekszik azoknak a számaránya, akik szociális biztonságuk árát nem képesek megfizetni. Azok sorolhatók ide,

– akiknek munkaképessége tartósan korlátozott (idősek, betegek, fogyatékosok);

– akiknek munkáját a viszonyok változása *tartósan leértékeli*, ezért munkaerejüket olyan alacsony áron kénytelenek értékesíteni, ami a létminimumot sem biztosítja számukra;

– végül azok, akik hosszabb-rövidebb időre *elesnek a kenyérkereset lehetőségétől*.

A szociális biztonság általános megrendülése ezekben az országokban fokozottan indokoltá teszi, hogy nagyobb megértéssel forduljunk az európai demokráciák jóléti rendszereihez, amelyek az elmúlt évtizedekben – több súlyos válság átélése után is – megkíséreltek megoldásokat találni szociális védőrendszereik kidolgozására.

Ez a tanulmány a nyugat-európai államok jóléti modelljeinek csak azokat a vonásait mutatja be, amelyek viszonyítási alapul szolgálhatnak az átalakulóban lévő kelet-európai szociálpolitikai rendszer vizsgálatához.

A nyugat-európai jóléti politika

A jóléti társadalom ideáltípusát kereső hazai kutatóknak az elmúlt évtizedben – amikor ez a kutatási terület legitimitást nyert – hamar be kellett látniuk, hogy a valóságban egymástól igen erősen különböző modellek léteznek, melyek megítélésénél nem tekinthetünk el a sajátosságaikat és fejlődésüket meghatározó, eltérő történelmi hagyományoktól. Az utóbbi évtizedekben pedig nemcsak az egyes típusok mentek át jelentős változásokon, és nem csupán működésük értékelése került élénk tudományos vita, olykor heves bírálat középpontjába, hanem magának a kutatás tárgyának, azaz a szociálpolitika mibenlétének meghatározása is változott. A szemléleti fordulat kezdeményezésében döntő szerepet játszó Robert Titmuss klasszikusnak számító tipológiájának megalkotásánál (Titmuss, 1974) még abból indult ki, hogy a szociálpolitika a szociális szolgáltatások tudománya, és az egyes változatok bemutatásánál elsősorban azt vizsgálta, hogy *miféle szolgáltatásokat, milyen elv alapján és kik számára vont ki az állami gondoskodás a spontán piaci folyamatok hatóköréből.**

Az állam szerepére, illetve az intézményesült ellátási formákra összpontosító vizsgálódások így először is figyelmen kívül hagyták az adózást, illetve az adókedvezményeket, márpedig az adórendszer maga mind fontosabb szociálpolitikai tényezővé vált, melynek komplex hatásai ugyanúgy belezúsznak a jóléti rendszer működésébe, mint az adókból fedezett juttatások. Ezen túlmenően azonban, mihelyt a jóléti államról a jóléti társadalom vizsgálatára tértek át, a valóságban mindig is jóval bonyolultabb rendszer további elemeit kellett a kutatásba bevonni: a vállalatok által nyújtott jóléti ellátást, a voluntáris szektort, valamint az informális közösségi szolgáltatásokat, köztük magának a családnak a sokoldalú „szolgáltató” szerepét, melyet az állami szociálpolitika beavatkozása sokféleképpen befolyásolhat.

Mindezt szem előtt tartva, az egyes jóléti stratégiák bemutatásánál mégis indokolt az *állam* magatartásának tanulmányozását választani kiindulópontnak, nemcsak kezdeményező és a jóléti politika terén rendszerint túlsúlyos szerepe miatt, hanem azért is, mert a különféle társadalomfejlődési pályákat bejárt országokra jellemző, a jóléti politikával szemben támasztott várakozások és előfeltevések leginkább itt mutatkoznak meg.

Titmuss kategóriáira visszatekintve ma azt látjuk, hogy ezek csupán részlegesen ragadták meg a szociálpolitika spektrumát: „Nem egyszerűen arról van szó, hogy az adórendszer a pénzbeli járandóságokkal párhuzamos ellátási forma, hanem/.../ az adóstruktúra és a kereset-függő járandósági struktúrák kölcsönhatásban vannak egymással, összeadódnak, és mindkettő kölcsönhatásban van a munkával, mint a jövedelem és ellá-

*„A szociálpolitika egyik központi kérdése, hogy hol húzzuk meg a határt a piaci és a nem piaci elosztás között. A másik ilyen kérdés, hogy miképpen tervezzük az anyagi források elosztását a gazdaságnak abban a szektorában, ahol a piacról való lemondás mellett döntöttünk.” (Glennester, R. 1987)

tottság forrásával. Továbbá mindkettő kihatással van az egyének és a háztartások gazdasági stratégiájára. Ez az egész história még bonyolultabbá válik, ha mind az otthon, mind a házon kívül végzett munkát számításba vesszük, amit azonban meg kell tennünk, ha valóban meg akarjuk érteni, hogy milyen következményekkel járhat az adók vagy a járandóságok szintjének változása.” (Esping-Andersen, 1990)

Amikor Gösta Esping-Andersen a jóléti állam változatait számbaveszi, egy komplexebb és árnyaltabb elemzés keretében lényegében a titmussi tipológia érvényességét bizonyítja. Az alábbi vázlat az ő gondolatmenetét követi.

– *Az angolszász országokban megvalósult, liberálisnak* nevezhető változat a *reziduális* felfogáson alapul. Itt a többé vagy kevésbé szigorú rászorultsági feltételekhez kötött ellátások uralkodnak. Ezek diszkriminatív jellegén alapvetően nem változtatott az univerzalizisztikus biztosítási formák bevezetése, mivel ezek meglehetősen alacsony ellátási színvonalon valósultak meg, mintegy feltételezve, hogy a középosztályok tagjai nem veszik őket igénybe, hanem magasabb jövedelmeknek megfelelő ellátásokat vásárolnak maguknak a piacon, illetve a magánbiztosítási rendszerek keretei között. Ebbéli törekvéseiket az állam különféle szubvenciók és adókedvezmények kiterjedt rendszerével bátorítja is. A szerző szerint e stratégiának az a magyarázata, hogy ezekben az országokban a középosztályokat „nem sikerült a piactól az államhoz csábítani”, s ezek a kollektív-szolidarisztikus megoldásokkal szemben az egyéni autonómia fenntartását részesítik előnyben. Ezzel szemben a korporatív, illetve szociáldemokrata jóléti állam a szolgáltatások olyan rendszerét teremti meg, mely a középosztályok lojalitását hivatott biztosítani az állam iránt.

– *A „kontinentális”* (német, olasz és francia földön uralkodó) változat a *szubszidiaritás* elvén alapul: intézményei piachelyettesítő funkciót töltenek be. Ez nagyjából Titmuss *ipari-teljesítményelvű* típusának felel meg, amennyiben a különböző vagyoni és foglalkozási csoportok számára különböző, gazdasági súlyuknak, vagy ha úgy tetszik társadalmi „fontosságuknak” megfelelő színvonalú ellátást biztosít. A jóléti rendszerek közötti differenciálás természetesen fenntartja és erősíti a társadalmi különbségeket, ugyanakkor – bár más-más szinten – eleget tesz a „szociális állampolgáriság” követelményének: széles körű és általában ma már a munkából származó jövedelmekhez közelítő színvonalon kompenzálja a biztosítási rendszerek alanyainak keresetkiesését. Leibfried (1992) ugyanakkor éppen azt hangsúlyozza, hogy ez a rendszer nem a munkához, hanem a társadalmi biztonsághoz való jogot tekinti az ellátások forrásának, ezért kevésbé mutatkozik érzékenynek azokkal a problémákkal szemben, melyeket korunkban a munkanélküliség tömegessé válása vet fel: a szubszidiáris elven működő jóléti állam nem vállal felelősséget, és nem gyakorol ösztönző befolyást munkahelyek megőrzésére vagy újak teremtésére, kevésbé honorálja az egyén erőfeszítéseit abban, hogy a munkaerőpiacon helytálljon.

– *A szociáldemokrata* modellben éppen ez az utóbbi törekvés kerül a középpontba (ugyanúgy, mint a keynesi modellben): „A lényeg/.../ a

munkaerő iránti kereslet növelése munkahelyteremtéssel, illetve a gazdaság igényeihez jobban alkalmazkodó munkaerő-kínálat elősegítése képzéssel, átképzéssel, átköltözködési lehetőségek teremtésével. /.../ Az aktív munkaerő-politikában helyt kap – a gazdasági hatékonyság szempontjai mellett – a védett munkahelyek létrehozása a megváltozott munkaképességűek számára, az átképzésben levők helyettesítése közpénzekből, sőt, ha ez az egyetlen megoldás, a veszteséges vállalatok munkahelyeinek átmeneti szubvencionálása is.” (Ferge, 1989)

Ez a modell a titmussi *intézményesített redisztribúciós* eljárásokat aránylag a legnagyobb mértékben alkalmazza, egyenlősítő tendenciájú, amennyiben tudatos jövedelem-átcsoportosítást hajt végre a hátrányosabb helyzetű csoportok javára, és ennek érdekében progresszív adópolitikát folytat. A középrétegek együttműködését mindehhez mégis azzal nyeri meg, hogy az univerzalisztikus ellátási rendszereket olyan magas színvonalon tartja, hogy azok a jómódúak szükségleteit is teljes mértékben kielégítik. Lényeges különbséget láthatunk abban is, hogy míg a korporatív modell konzervatív beállítottságánál fogva a biztosítást rendszerint nem terjeszti ki az otthonmaradó nőkre, a szociáldemokrata változat eleve társadalmasítja a családi lét számos költségét (idősek, gyermekek gondozása, nevelése), ezáltal csökkenti a családra utaltságot, és megteremti az egyéni függetlenség feltételeit mind a nők, mind a gyermekek, idősek számára. Ez természetesen hatalmas költségtöbblettel jár. Ezért maximalizálja az állami bevételeket (azaz nagymértékben von el forrásokat a magánszférától), és amilyen mértékben növeli az állam érdekelttségét a szociális problémák megoldásában (hiszen az ezekkel járó kiadások az államot terhelik), olyan mértékben csökkenti az egyén érdekelttségét abban, hogy gondoskodjon magáról. Éppen ezeken a vonásain alapul e modell bírálata. A verseny minden elemét kiiktató univerzális rendszerek valójában nem a fogyasztók, hanem a szolgáltatók és a bürokrácia érdekét szolgálják, akik a közösségi erőforrások felhasználásáról minden anyagi kockázat és gazdaságossági kényszer nélkül dönthetnek. Ilyen körülmények között az igénybevevők kiszolgáltatottak, miközben a szolgáltatók kínálatukban rugalmatlanok. Az univerzális szolgáltatások okozta veszteséglista tovább növekszik, ha figyelembe vesszük azokat a lehetséges újításokat és változatos megoldásokat, amelyek elmaradtak, mert a monopolizált állami rendszerek kizorították a magánkezdeményezést. A közösségi jóléti szolgáltatások hatékony működését a kritikusok szerint kizárja azok ingyenes volta is. Ez, túl azon, hogy elkerülhetetlen túlkeresletet eredményez, nem teszi lehetővé a kínálati oldal számára a kereslet reális felmérését, sem a fogyasztók számára a gazdaságilag racionális döntéshozatalt. A fogyasztók csupán szavazópolgárként gyakorolhatnak közvetett hatást a jóléti kiadások méretére és jellegére, ami a piaci kereslethez képest nagy hibalehetőséget rejt magában.

Morális alapon egyrészt azért tartják a *neoliberálisok* elfogadhatatlannak a kiépült jóléti rendszereket, mert szerintük a *jóléti állam tartósítja az eltartottság helyzetét*. A segélyek nem teszik érdekeltté a leszakadt csoportokat, hogy változtassanak helyzetükön, így a szociálpolitika maga ger-

jeszti a segélyekért jelentkezők számát. Létrejött egy „függőségi kultúra”. Az egyenlősítő célok nem veszik figyelembe az ösztönzési problémákat, azt, hogy a segélyezettnek kötelezettségeik vannak a társadalommal szemben. (Csaba, 1990)

Ezeket a dilemmákat a *skandináv országokban megvalósított szociáldemokrata jóléti modell* részben úgy tudott túllépni, hogy a biztonsági rendszerek államtalanítására keresett megoldásokat. Az ellátásokból az állami újraelosztást részben kiiktatva a munkaadók és munkavállalók alkujában születik döntés, így az erőforrások átcsoportosítása és újraelosztása egy, a piaci alkut kiegészítő önszabályozó mechanizmus keretében megy végbe (pl. szolidarisztikus bérpolitika), melynek résztvevői inkább érdekeltek a munkahelyek és kereseti lehetőségek fenntartásában, támogatásában, mint a munkából származó jövedelmek helyettesítésében különböző szolgálatok útján.

Hasonló célt szolgál számos nyugati országban a szolgáltatások privatizálása és az erre vállalkozók versenyeztetése, miközben fenntartják az állami finanszírozást. Így gazdaságosabb és rugalmasabb, az egyéni felelősségvállalásra, magánkezdeményezésre inkább építő rendszert alakítottak ki, anélkül, hogy az univerzális biztonsági rendszerek állami garanciáját feladnák. Az állami biztonsági rendszerek társadalmisítása és decentralizálása a voluntáris (nonprofit) szektor jelentőségének növelése; állami finanszírozás és magánvállalkozás, szolidarisztikus ellátási rendszerek és autonóm egyéni döntési lehetőségek összehangolása Nyugaton is a jóléti modell korszerűsítésének legfontosabb jellemzői.

A kelet-közép-európai szociálpolitika átalakulása

A most zajló társadalmi átalakulás kettős kihívással szembesíti a kelet-közép-európai országok szociális biztonsági rendszerét. Egyidejűleg kell elvégezni a *jóléti intézményrendszer mélyreható rekonstrukcióját* – korántsem „tisztá lappal” –, hogy az alkalmazkodni tudjon egy alapvető viszonyokban megváltozott társadalmi környezet követelményeihez; és az – ebben a képlékeny, sok tekintetben átmeneti állapotban – *találkozik egy súlyos politikai-gazdasági válság következményeivel*: a szociális feszültségek drámai kiéleződésével, mindenekelőtt széles társadalmi csoportok életfeltételeinek romlásával, a szegénységben és létbizonytalanságban élők számának növekedésével. Ez utóbbiak gondjaiból éppen azért hárul aránytalanul nagy rész a szociális ellátórendszerekre, mert a gazdasági és társadalmi rendszer más tényezőinek rekonzolidációja még korántsem jutott olyan stádiumba, hogy kezelni tudná azokat a válságjelenségeket, melyek a korábbi, államszocialista berendezkedés összeomlásához vezettek. E válságnak része volt a szociálpolitika létező intézményeinek elégtelen és diszfunkcionális működése, nemkülönben a totális tendenciájú központosítás bénító hatása mindennemű magánkezdeményezésre – többek között a társadalmi szolidaritás ethoszára és civil intézményeinek kiépülésére is.

Úgy gondolom, ezek a törekvések közvetlen tanulságokat kínálnak a hazai jóléti modell megújításán fáradozó kutatók és politikusok számára is.

A kelet-európai szociálpolitika a fent bemutatott nyugati jóléti politikától lényegesen eltér. A kelet-európai országokra nem egyszerűen az állami dominancia volt jellemző, hanem az, hogy a szocializmus politikai, gazdasági és ideológiai fennhatósága alatt mind a piac, mind pedig a voluntáris szektor csak csökevényes formában létezett. (Széman. 1991)

A szociálpolitika hiánya és egyidejűleg „mindenható” jelenléte a rendszer totalitárius jellegének egyik legalapvetőbb megnyilvánulása volt. E kettősség szorosan következett ugyanis abból, hogy a szociális mozzanat feloldódott abban a központi akaratban, amely a maga intézményes mechanizmusai révén a társadalom minden egyes tagja egyéni életének összes meghatározó vonatkozását közvetlen ellenőrzése alá vonta.

Az állampolgárok életének ellenőrzése, feudális helyhezköttöttségük (NDK, Bulgária, Szovjetunió), helyenként belföldi útjaik korlátozása (pl. a Szovjetunióban), a helyi- és csoportssolidaritás intézményeinek és moráljának szétverése folytán az informális szektor kicsire zsugorodott össze, jóllehet némely, az állampolgároknak viszonylag nagyobb szabadságot biztosító országokban ezek szerepe azért fontos maradt. (Lévai, Széman, 1993)

A társadalompolitika állami monopóliuma, intézményrendszerének bürokratikus központosítása, valamint a teljes foglalkoztatottság célkitűzése, amelynek a gazdaság csak formálisan és a munka hatékonyságát figyelmen kívül hagyva tudott eleget tenni, a keleti típusú államszocialista modellt valószínűleg minden idők legköltésesebb és legrugalmatlanabb jóléti rendszerévé tette. Átalakulásával kapcsolatban azért sem érdemes viszonylagos előnyeinek, illetve hátrányainak mérlegeléséből kiindulni, mert tudomásul kell vennünk, hogy az *egészeben* ellehetetlenült, és működésképtelenné válásának történelmi pillanatában számolta fel magát, azzal a gazdasági és hatalmi berendezkedéssel együtt, melynek szerves része volt.

A rendszerváltás után a kelet-európai jóléti modellek változása alapvetően a politikum felől indult ki. Két országban – Lengyelországban és Magyarországon – a rendszerváltás a jóléti modell látványos átalakulását hozta magával. A térség egyes országaiban a változás etnikai problémákkal is párosult, és így nemcsak a szociális biztonság, hanem az emberi élet is veszélybe került. Más országokban (pl. Csehország, Szlovákia, a balti államok) a problémák jelentős részét az egyes régiók közötti fejlődés különböző mértéke jelentette.

Akár az átalakulás leírására teszünk kísérletet, akár egy új társadalompolitikai rendszer kiépítésénél követendő stratégiák célszerűségét mérlegeljük, a korábbi *monolitikus szerkezetű modell létéből és ellehetetlenüléséből* mint realitásból kell kiindulnunk. Érdemes talán ezt előrebocsátani, „mert a szociálpolitikai rendszerváltás szükségességének és feltételeinek tárgyalásakor többnyire nem a totalitarizmus szociálpolitikai intézményrendszere lebontásának elsődleges feladatából, hanem a

gazdaság piaci átalakításával járó társadalmi veszteségek mérséklésének, a piaci hatások valamiféle ellensúlyozásának igényéből szokás kiindulni. Holott a két problematika távolról sem azonos; összekeverésük a rendszerváltás elméleti kérdéseinek tisztázásában jelentős csúsztatásokhoz, a gyakorlati életben pedig a szociálpolitikai intézmények funkciózavarainak szaporodásához vezet. Ha jobban meggondoljuk, az átmenet jelenlegi szakaszának alapkérdése még nem a piac keltette társadalmi feszültségek mérséklése és kompenzálása, hanem a »detotalizálás«, vagy – közértetőbb és közkeletűbb megfogalmazásban – a szociálpolitikai intézményrendszer öröklött államiságának lebontása (ami nem azonos a szociálpolitika általában vett államtalanításával...).” (Szalai, J. 1992.)

Ellentmondásnak tűnik, de miközben az idézett tanulmány megjelenése óta eltelt esztendőben végbement folyamatok bizonyos értelemben túlhaladták teszik Szalai Júlia következtetését, egyszersmind még nyomatékosabban felhívják a figyelmet égető időszerűségére. Ez úgy lehet, hogy miközben „a piac keltette társadalmi feszültségek mérséklése és kompenzálása” sürgős és megkerülhetetlen szociálpolitikai követelménnyé lépett elő, az ennek megfelelő reagálás nem utolsósorban azért marad el, mert a sorrendileg ezt megelőző feladat, az államosított intézményrendszer újra-társadalmisítása *megkésve és felemás módon ment végbe*. Áll ez az egyes intézmények és ellátások funkcióváltására is, melynek során a szociális szükségletek jobb kielégítésének szempontját nem egy esetben háttérbe szorították a politikai harc pillanatnyi erőviszonyai. Az egyes szereplők (érdekképviseletek, önkormányzatok, vállalkozók, állam) mozgásterét változatlanul a hatalmi szféra belső viszonyai, az ott érvényesülő érdekek és prioritások szabják meg, tehát a politikai pluralizmus térhódításával nem szűnt meg egycsapásra a szociálpolitika közvetlen függősége a nagypolitikától. (A legújabb fejlemény, a társadalombiztosítás nagy rendszereinek törvényesen garantált autonómiája minden bizonnyal minőségi változást jelent majd ezen a téren.)

Annak ellenére, hogy a politikai szempontok évtizedeken át elsőséget élveztek, nem állíthatjuk, hogy a kelet-európai reformértelmiség és az államszocializmus ellenzékének ideológiájában a szociális szempontok ne játszottak volna döntő szerepet. Az átalakulás programjában ennek megfelelően mindenütt megjelentek egy új, korszerűbb társadalmi biztonsági rendszer kiépítésének feladatai, maga a „szolidaritás” számos helyen egyenesen kulcsszava lett az új politikai irányzatoknak. Értelmetlenség volna tehát minden további nélkül a politikusokat tenni felelőssé e programok realizálásának elmaradásáért vagy hatástalanságáért. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a piaccgazdaságra való áttérés követelményei a gyakorlatban rendszeresen háttérbe szorították a szociálpolitika megújításának feladatait. Ennek csak egyik oka az államháztartás súlyos deficitje, amellyel a térség valamennyi országának szembe kell néznie, valamint a gazdaság működőképességének megingása, melynek belső, strukturális, valamint külgazdasági okai egyaránt nyilvánvalóak. Szerepet játszott az is, hogy a „bársonyos” forradalmak során a kezdeményező szerep és ellenőrzés a társadalom elit rétegeinek kezében maradt, melyeknek köz-

vetlen érdekei inkább fűződtek a gazdasági és politikai hatalmi pozíciók ilyen vagy olyan újrafelosztásához, mint a hagyományosan szegény vagy épp most hátrányos helyzetbe kerülő rétegek érdekeinek képviseléséhez.

A kilencvenes évek szociálpolitikai átalakulásának elemzői (Ferge, 1991, Hegyesi, 1991, Szalai, 1992, Széman, 1991, Lévai, Széman, 1993, Harsányi, 1993, Kuti, 1993) lényegében egyetértenek abban, hogy a jóléti modell átalakulásának megítélése és a követendő jóléti politika tekintetében egymással ellentétes álláspontok fogalmazódtak meg. Három, viszonylag jól körülhatárolható felfogás jelent meg az elmúlt két évben ezzel kapcsolatban:

Az első tendencia képviselői lényegében egy új szegénypolitika megerősítése mellett érvelnek. Érvrendszerükben az állandósuló pénzhiányra való hivatkozás szerepel a legnagyobb súllyal. E politika legfőbb eszköze a segélyezés, amely a legszegényebb rétegek megsegítésére szolgál. E nézet képviselői nem számolnak azzal, hogy a szegénypolitika nyomán kialakuló társadalmi réteg egyre inkább kiszorul a társadalomból, és ennek a dezintegrációs folyamatnak számos veszélyes következménye lehet a társadalom egészére nézve. A szegénypolitika a modern, európai normákhoz igazodó jóléti rendszer kialakulását alapvetően akadályozza, a *modern szociális intézményrendszer kialakulásának ellenében hat azáltal*, hogy főbb eszközei a *hagyományos szegényellátó intézmények* (népkonyhák, menhelyek, hajléktalan szállók), ideológiája mélyen konzervatív (érdekes-érdemtelen közötti megkülönböztetés), a segélyezés révén pedig pazarló és kis hatékonyságú politikára képes csupán. (Ferge, 1989)

A második domináns trend a piaci elv erősítését hangsúlyozza, és a szociálpolitika mélyreható privatizációját tekinti kívánatosnak. Abból a feltevésből indul ki, hogy az alapvető szükségletek kielégítését egy jól működő piacgazdaság alapjaira kell helyezni. Akik e mellett érvelnek, nem csekély szerepet szánnak a szociális szférában történő magánbefektetéseknek, figyelmen kívül hagyva azt, hogy az ilyen típusú befektetések alacsony nyereséget eredményeznek, a jól kiépült piacgazdaság alapjainak megteremtéséhez pedig még legalább tíz év szükséges. Ezek között az elképzelések között ugyancsak fontos helyen szerepelnek a vállalkozók, akik a kielégítetlen szükségletek mértékének megfelelően hajlandók szponzorálni a szociális tevékenységeket.

A szociális tevékenységek privatizálása azonban nemcsak új intézmények létrehozását – magánóvodák, idősek gondozása stb. –, hanem óriási pénzösszegek felhalmozását is megkívánja. Nem valószínű, hogy e két feltétel bármelyikét is teljesítenék az új vállalkozók, akik a tőkefelhalmozás kezdeti és meglehetősen bizonytalan korszakát élik.

A harmadik trend képviselői elsősorban a piacgazdaság veszteségeinek szükségleteit figyelembe véve alakítják ki elképzeléseiket az új jóléti modellről. Ők az ún. *vegyes rendszer képviselői*, akik amellet érvelnek, hogy szükség van az alapellátások területén minden állampolgárt megillető állami garanciákra, egy jól működő decentralizált közszférára, amelyet a privát szektor és a karitatív szektor egészít ki. Az állam, normatív szabályozás révén, valamennyi állampolgár szükségletét elfogadható szinten

elégíti ki. Ez a „vegyes rendszer” sokféle szolgáltatást nyújt, sok funkciójú, *profit és nonprofit vállalkozások, szociális innovációk, szakmai és érdekvédelmi csoportok, önszolgáltató csoportok stb.* részvételével épül fel. A szociális ellátásokat a demokratikus állam intézményei és a civil társadalom szereplői közösen, szerződésben rögzített jogok alapján valósítják meg.

Az elmúlt évben végzett szociológiai kutatások azt erősítették meg, hogy a harmadik elképzelés szerint kívánatosnak tartott, vegyes jóléti rendszernek csupán bizonyos elemei adottak, és ezek elsősorban az *állami, piaci és a voluntáris szektor* egymáshoz viszonyított arányának módosulásában érhetőek tetten. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy sem a piaci, sem az új típusú nem-állami szereplők nem képesek teljes egészében átvállalni a korábbi állami szociálpolitikai feladatokat. A várt helyettesítés (replacement) tehát nem történt meg az új szociális intézmények gyors terjedése ellenére sem. A korábbi szociális intézményháló *egészében* gyengült meg, hiszen a privatizált vállalatok nagy része elsősorban szociális kiadásaitól igyekezett megszabadulni. A piaci alapokra helyezett szociális szolgáltatások – ez volt a másik lehetséges válasz a privatizációra – csak egy szűk, jobb helyzetű réteg számára nyújtanak segítséget, nem pedig a fizetőképtelen ügyfeleknek. A nem állami szereplők megjelenése egyre erőteljesebb, szinte minden területen jelen vannak: oktatásban, egészségügyben, társadalombiztosításban stb.

Az új magyar modell a következő főbb intézménytípusokból áll:

1. Állami szektor

- felsőszintű országos hatáskörű intézmények,
- önkormányzatok,
- önkormányzati vagy azok hatáskörébe tartozó intézmények.

2. Piaci szektor

- bankok, pénzügyintézetek, vállalatok szociális tevékenysége,
- profit-orientált szociális vállalkozások.

3. Nem-állami szektor

- önkéntes érdekvédelmi szervezetek,
- önkéntes egyházi szervezetek,
- önkéntes egyesületek, szövetségek, önszolgáltató klubok,
- részben nonprofit vállalkozások,
- alapítványok.

Az lenne a kívánatos, ha a fenti intézménytípusok a szociális ellátást együttesen valósítanák meg, egy olyan rendszerben, amelyben az állam a szociális szolgáltatások és ellátások közvetlen finanszírozása, megszervezése és fenntartása mellett részlegesen vagy egészében biztosítja a nonprofit szerveződések pénzügyi forrásait.

„A hipotézis az, hogy... az új paradigma nyomán kiépülő, vegyes szociális ellátási rendszer kiterjedtebb, és mind gazdasági, mind lélektani szempontból magasabb színvonalú ellátást tud nyújtani, mint az egyre inkább ellehetetlenülő állami rendszer, másrészt pedig e paradigma alapján több esély van egy gyakorlatilag teljes körű, magas színvonalú szociális, higiénés és mentálhigiénés, s egyben az érdekelteket is bevonni képes ellátási rendszer megvalósítására... A vegyes rendszer nagyobb lehetősé-

get teremt források bővítésére, rugalmasabb rendszert és jobb érdekeltséget biztosít. Az új paradigma bonyolult társadalmi változások, folyamatok részeként alakul, formálódik.” (Hegyesi, 1989)

Az elemzések nyomán kibontakozó kép tehát igen összetett: az állami, piaci és voluntáris szféra szereplőinek bonyolult összjátékát mutatja, amelyben valamennyi szereplő számára viszonylag tág mozgástér nyílt, ha nem is egyenlő feltételekkel. A játékhoz szükséges zsetonokat még mindig elsősorban az államtól kell megszerezni, de a játékszabályok meghatározásánál már a többieknek is komoly beleszólása lehet. A variációk száma nagy. Csak egy példa: egy piaci szereplő közvetlenül is szociálpolitikai játékosvá válhat, ha mint vállalkozó szolgáltatást nyújt, adományozóként pedig a voluntáris szektorhoz kapcsolódik. (Széman, 1991) Sokféle érdek, elhivatottság, és nem utolsósorban anyagi motiváció határozza majd meg, milyen szellemesen játszanak a résztvevők.

Annak ellenére, hogy sem a piaci, sem a voluntáris szféra nem tudja ellensúlyozni az állam szociális szerepvállalását, a *legnagyobb fejlődés kérésékvül a voluntáris szektorban következett be*. Ennek háttérében elsősorban az áll, hogy 1987-ben, közel negyvenéves tiltás után, újra engedélyezetté vált az alapítvány jogi intézménye. 1989 decemberében még csak 400 alapítvány működött, 1992 végére viszont már 9000 alapítványt hoztak létre, és megközelítőleg 19 000 egyesületet. (Nonprofit Kutató Csoport 1993, Szonda Ipsos 1993) A civil társadalom hirtelen felélénkülésében minden bizonnyal nagy szerepet játszottak az ország egyesületi és önszervező hagyományai, de legalább ennyire fontos a különféle pénzforrások (adókedvezmények, állami támogatások) megszerzésének reménye is. (Kuti 1992:31)

A most induló kutatásoknak minden bizonnyal ennek a szektornak a növekvő szociális feladatvállalásaira kell figyelemmel lenniük, ha a jóléti rendszer átalakulását minél mélyebben kívánják megérteni és elemezni.

Irodalom

- Csaba I. (1990) Magánbiztosítás és társadalombiztosítás. *Esély*, 6.
 Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press
 Ferge Zs. (1989) *Van-e negyedik út?* A társadalompolitika esélyei, Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó
 Ferge Zs. (1991) Társadalmi struktúra és szociálpolitika. *Esély*, 2.
 Glennerster, H. (1989) *Ár ellen – a szociálpolitika kilátásai* In: Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.) 1992. *A jóléti állam*, Bp. Szociális Szakképzés Könyvtára. T-Twins Kiadó.
 Hegyesi G. (1989) A jóléti pluralizmus első jelei Magyarországon *Esély*, 1.
 Hegyesi G. (1991) Integrációs modellek és nonprofit szektor. *Esély*, 1.
 Kuti É. (1992) *A harmadik szektor helye és szerepe a magyar társadalom és szerkezetének átalakításában*
 Lévai K. Széman Zs. (1993) *Társadalmi Trigonometria* Bp. Scientia Humana Kiadó
 Szalai J. (1992) *Szociálpolitikai Értesítő*
 Széman Zs. (1991) A szociálpolitika decentralizációja és problémái *Esély*, 6

- Pieters, D. (1990) *Soziale Grundrechte. Rechte auf soziale. Leistungen* In: Reis/Wienand: *Zur sozialen Dimensionen des EG-Binnenmarktes*
- Titmuss, R: (1958) *Essays on the Welfare State*. Allen and Unwin
- Leibfried, S. (1992) *Zur sozialen Dimension der Inegration*. Konferenz Material, Frankfurt

A Fővárosi Közgyűlés Szociálpolitikai és Lakásügyi Bizottsága
(Bp. V. Városház u. 9–11. I. em. 174.)

p á l y á z a t o t h i r d e t
a Fővárosi Szociális Központ és Intézményei
(1134 Budapest, Dózsa György út 152.)

i g a z g a t ó i m u n k a k ö r é n e k
b e t ö l t é s é r e .

Pályázati feltétel:

egyetemi végzettség,
legalább 3 éves szociálpolitikai gyakorlat
és erkölcsi bizonyítvány

A pályázatnak tartalmaznia kell:

- a pályázó legfontosabb személyi és foglalkozási adatait,
- részletes szakmai életrajzát, ha van, publikációi jegyzékét,
- képesítési okiratát, vagy annak hiteles másolatát,
- az intézmény működtetésére vonatkozó részletes szakmai programot.

A pályázatot a hirdetmény megjelenésétől számított 30 napon belül kell benyújtani a Fővárosi Főpolgármesteri Hivatal Szociálpolitikai Ügyosztályára (1052 Bp. Városház u. 9–11.).

Gosztonyi Géza

Hatóság + Szolgálat*

avagy merre tartanak a családsegítő szolgálatok?

I. A TBZ javaslat

Az első Családsegítő Szolgálat 1985. március 1-jén nyitotta meg kapuit, s ezzel kezdetét vette az elmúlt nyolc esztendő legérdekesebb szociálpolitikai kísérlete. Hiteles nyilvántartás híján csak valószínűsíteni lehet, hogy 1992 végén már kb. 140 hasonló intézmény működött országszerte. Tekintélyes szám – igazi lehetőség arra, hogy a 140 intézmény átfogó országos hálózatként működhessen.

Az intézményhálózat kialakítására a „Társadalmi beilleszkedési zavarok komplex elemzése” elnevezésű, tárcaszintű MTA kutatási főirány Tudományos Tanácsa tett javaslatot 1984-ben, a „Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon I-II.” című tanulmányban*. A Tudományos Tanács négy évi (1980-84) kutatómunka eredményeit összegezte e ma is korszakos jelentőségűnek mondható munkában.

A tanulmány 15-20 éves távlatban javasolta kialakítani a kb. 1500 szociális munkást foglalkoztató, intézményenként kb. 5 munkatárssal, maximum 30-50 ezer lakosú vonzáskörzetek ellátására szerveződött kb. 300 családsegítő szolgálatot. Az időtávlatot és a létrejött szolgáltatások számát tekintve egyaránt „félidőben” vagyunk – kedvező időpont a visszatekintésre, a számadásra. A tanulmányban szereplő megfogalmazás szerint: „Javaslataink körében tulajdonképpen ez (t.i. a családsegítő szolgálat) az egyetlen, valóban jelentős új intézménytípus, jóllehet egyes elemei a jelenlegi rendszerben is megjelölhetők (tanácsi szociálpolitikai, gyermekvédelmi, gondozói szervck).” (id.mű 167. old.)

A Tudományos Tanács kettős funkciót ajánlott: egyrészt területi szociális munka végzését, másrészt a helyi intézményközi koordináció és szakfelügyelet ellátását. „... egy családcentrikus, alapellátás jellegű, human szolgáltatásokat biztosító családgondozói és mentális egészségügyi hálózat /.../ alapegységének, bázisintézményének a területi elv alapján

* Készült a TBZ Munkacsoportjának megrendelésére.

** Kiadó: MTA Társadalomtudományi Bizottság. Elnök: Huszár István. MTA Sokszorosító, Budapest, 1984.

szerveződő családgondozó állomások hálózatát ajánljuk.” (id.mű 168. old.).

A „családgondozó állomás” elnevezés helyett a „családsegítő központ” vagy a „családsegítő szolgálat” intézménynév nyert polgárjogot. Én ez utóbbit tartom szerencsésebbnek, mert, mint azt az alábbiakban kifejttem, a családsegítő szolgálat nem hierarchikus értelemben vett központja a helyi-területi népjóléti ellátásnak.

A Tudományos Tanács partatlanul sokszínű feladatkört képzelt a családsegítő szolgálatok falai közé. Csak néhányat említve: átvették volna a pártfogói felügyeletet, a nevelőotthoni utógondozást, az idősek házi szociális gondozását, a nem orvosi jellegű alkoholológiai és ideggondozói ellátást, a nevelési tanácsadóktól a családgondozást, a neurotikusok gondozását, gyógyult alkoholisták és kábítószerfogyasztók utógondozását, a börtönben lévők családjainak figyelemmel kísérését. Az indító elképzelés tehát egy mindent átfogó és kézben tartó szolgáltató intézményrendszert tervezett. *Hatóság helyett szolgálatot.*

A féléves időtartamra (!) kísérleti jelleggel elindított családsegítő szolgálatok megvalósult formájukban nemigen voltak szakszerűnek mondhatók, mert:

- az indító koncepciót egyetlen tárca sem vállalta fel (az indító dokumentum, az „Irányelv” egyetlen aláírás, bélyegző és keltezés nélkül született meg);

- különösen az induláskor volt érezhető a kísérletet irányító „hatok” (EüM, MM, IM, PM, OT, MTTT) írásban nem rögzített szándékai közötti eltérés. A tárcaérdekek érvényesítési mechanizmusa rendszeres. Bár a szociálpolitikai érdek ideologikusan majdnem mindig elsőleges érdekként deklarálódik, a megvalósítás során már a „maradék” érvényesül.

A Tudományos Tanács – ismerve a humán szolgáltatások hazai fejlődési trendjét és az aktuális politikai erőviszonyokat – tág lehetőséget biztosító javaslatokat tett. Nem rajta múlt, hogy az eredeti javaslatok csak korlátozottan valósultak meg.

A humán szolgáltatások ugyanis két irányban fejlődhetnek: a *mentálhigiénés*, illetve a *szociális* profilválasztás irányába. S mint ahogy az ötvenes évek kényszerű hallgatásának időszakában előbb szólalhatott meg a pszichológia, és csak jóval később a szociológia, úgy a személyes szociális szolgáltatások terén is ezzel analóg folyamat volt megfigyelhető.

A mentálhigiénés megközelítés korábbi kifejlődése egyik legfőbb mozgatórugójának tekinthető, hogy az egyénre koncentrált mind diagnózis, mind pedig terápiás módszerei tekintetében, s ezáltal – politikai rendszertől függetlenül – súrlódásmentesen illeszkedik a központi politikai törekvések irányvonalába. A mentálhigiénés orientáltságú szakhálózat létrehozásának irányába mutatott az 1970-es évek elejétől beindított nevelési tanácsadó hálózat kiépítése is. Az 1980 körüli évek a közművelődési intézmények mentálhigiénés mozgását hozták. Mint szolgáltató intézmény-kísérlet, a családsegítő szolgálatok közvetlen előzményének tekinthető – a magánvállalkozói formába kényszerült/kényszerített – né-

hány (nonprofit) humán szolgáltató kisvállalkozás. A családsegítő szolgálatok beindítását is alapvetően mentálhigiénés elvárások jellemezték.

A mentálhigiénés törekvések újabb fejleménye volt annak felismerése, hogy a kisebb-nagyobb közösségek is folyamatos konfliktusteremtő és feloldó szervezeteknek tekinthetők – de ez már átvezet a szociális irányultságú törekvések kategóriájába, ahol a réteg- és csoportérdek felszínre kerülésének már nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk. A szociális törekvések felbukkanása akkor lehetséges, ha az állampolgárok egyéni problémái rendre megfogalmazódnak társadalmi léptékben is. A konfliktusok társadalmi szintű megfogalmazásakor már nem lehetséges a problémák kizárólag egyediként kezelése, szükségszerűen merül fel a több-szintű problémakezelés, sőt a konfliktusok megelőzésének kérdése. Ekor már nem csupán az egyént teszik felelőssé tetteiért, helyzetéért, hanem észreveszik, hogy az egyéni problémák létrejöttében szerepe lehet a családnak, a különböző szervezeteknek, intézményeknek, jogszabályoknak vagy akár kormányzati-politikai döntéseknek.

E konfliktushalmaz oldására jött tehát létre a családsegítő szolgálatok hálózata. A családsegítők feladatul kapták, hogy:

1. találják meg és alakítsák ki a személyes szociális szolgáltatásokat irányító gondozóintézmény formáját;

2. találják meg és kezeljék azokat az igényeket és szükségleteket, amelyekkel a továbbiakban a személyes szociális szolgáltatásoknak foglalkozniuk kell.

Az előbbi a *szervezetre*, az utóbbi a *funkcióra* vonatkozó feladat, az előbbi a „*HOGYAN*”, az utóbbi a „*MIT*” kérdésre keres választ.

Kezdetől fogva jelentős konfliktusok forrása lett a Tudományos Tanács kettős javaslatának második eleme:

- (1./ területi szociális munka végzése,)

- 2./ a helyi intézményközi koordináció és szakfelügyelet ellátása (id.mű: 168. old.),

hiszen míg a javaslat első része lényegében új, helyi erőforrás belépését szorgalmazta a helyi ellátás rendszerébe, addig a javaslat második része a kialakult szakmai (és politikai) erőviszonyok átstrukturálását kívánta megkezdeni, tehát hatalmi kérdéseket érintett. Vegyük ezért sorra azokat a politikai (hatalmi) és szakmai döntéshozatali elemeket a családsegítő szolgálatok fejlődésében, amelyek segítségével leírhatók a hálózat fejlődési fázisai.

II. Az intézmény fejlődésének története

(A)

1980-85 között az MTA TBZ Kutatási Főiránya a devianciák közös társadalmi gyökerét és generációk közötti reprodukciójának összefüggéseit tárta fel. A megoldási javaslatokat rögzítő zárótanulmányban körvonala-zódott e társadalmi problémákat kezelő új szakma (a „szociális munkás”)

és egy új intézmény (a „családgondozó állomás”) igénye. Mivel mind a Lázár, mind a Grósz kormány már a kutatásokat is a „demokratikus elenzék” politikai erejének, ambícióinak felmérésére használta, hamarosan jóváhagyták a családsegítő központok kísérleti bevezetését. Nevezük ezt az időszakot a „*tesztelés kora*”-nak, melyben „hatalom” és „tudomány” csapott össze a társadalmi problémák definiálását és kezelését illetően.

(B)

A következő periódus a „*minisztériumok kora*”-ként definiálható, amikor a hálózat fejlődésére leginkább az Egészségügyi Minisztérium és az Oktatásügyi Minisztérium vitája nyomta rá a bélyegét. Az Egészségügyi Minisztérium a családsegítő szolgálatok hálózatához kívánta integrálni a nevelési tanácsadók hálózatát, így gondolták megoldani az újonnan életre hívott intézményhálózat szakemberellátottsági gondjait. Az Oktatásügyi Minisztérium pedig a hiányzó iskolapszichológusi, iskolai szociális munkási hálózat kiépítésén munkálkodott. A hatalmi harc tehát a szakmák rivalizálásaként folytatódott. Újonnan megfogalmazódó társadalmi problémákat létező ellátó rendszerre kiosztani – ez a hazánkban nagy hagyományokkal rendelkező „*racizás*” módszere. Egyszekektorú (csak állami) intézményrendszer könnyebben is terhelhető végtelenített többletfeladatokkal (lásd pl. a pedagógusok túlterhelését a legkülönbözőbb, nem pedagógiai jellegű feladatokkal).

(C)

Az 1985-92 között eltelt nyolc év szakmai vitáinak zöme megmaradt a verbalitás szintjén. Nem enyésztek el azonban nyom nélkül, bár az eltérő szakmai álláspontok, állásfoglalások túlnyomó része nem a (csak alig létező) szakmai folyóiratokat gazdagítja, és még csak nem is okos kézikönyvekben hasznosult. Sokkal inkább megtalálhatók:

- a pénzügyi revíziók jegyzőkönyveiben,
- a munkaügyi viták feljegyzéseiben,
- a kitöltött pályázati űrlapokon,
- a hatósági levelezések leirataiban,
- a kliensek érdekében írt méltányossági kérelmekben,
- a senkire nem érvényes, de mégis kötelező minisztériumi ajánlásokban,

vagyis a bürokrácia által az épphogy létező szociális munkás szakmára kényszerített „*beszédmód*”-ban. A családsegítő szolgálatok hálózatának fejlődése szempontjából ez volt az „*önadminisztráció kora*”. A védekezés alakította a szakma énképét. Ezért nem tekinthető véletlennek, hogy a szakmai eredmények csak ritkán jegecesedhettek másutt is alkalmazható modellekké. Joggal merült fel már ekkor a kérdés: egyáltalán modellnek tekinthető-e a családsegítő szolgálat vagy annak bármely eleme? Tanul-

mányom egy lehetséges választ kíván megadni erre a kérdésre. Ebben az időszakban a családsegítő szolgálat már saját rendszerbeli helyét kereste, saját, a többi intézménytől megkülönböztethető arcát kívánta kialakítani. A hatalmi harc területi szintre került, és intézményközivé vált.

(D)

Szakmai normatívák nélkül szükségszerűen hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy kiderüljön: a családsegítő szolgálat önmagában nem „a” megoldás. Az „*apály kora*” egyrészt lassú számszerű növekedést hozott, másrészt lehetőséget biztosított néhány kiváló kezdeményezés megvalósítására. Ugyanakkor szinte törvényszerűen állt elő valamennyi családsegítő szolgálatban – megnyitásuk után alig több mint fél évvel – a „bedugulás” jelensége. A családsegítő szolgálat vált az utolsó eséllyé. A társadalmi problémák kezelésére szánt „többlet erőforrás” alig állt másból, mint az alacsony munkabérű szociális munkásból, aki még büszke is volt arra, hogy felfedezte az „erőforrás nélküli szociális munkát”. A harc kollégák közötti szintre süllyedt. Erőforráshiány mérgezte meg sok családsegítő szolgálat belső légkörét.

(E)

A politikai rendszerváltás és az azt követő időszak hatalomfitogtató bizonyítási gerjedelmei során az új döntéshozók ugyancsak tévedtek az általuk elindított felülvizsgálat-sorozatokkal, melyek során a családsegítő szolgálatok hálózata mint „a kommunista rendszer gyermeke” és mint az „ejtőernyősök mentsvára”, alacsony hatékonyságú, kevéssé szakszerű intézményrendszerként definiálódott. Ekkor a politikai érdek egy átmeneti időre háttérbe szorította a szolgáltatói (szakmai) és felhasználói (kliensi) érdekeket, és jelentősen visszavetette a hálózatfejlesztő szándékokat. A családsegítő szolgálatok csökkentésének és öncélú önkormányzati erőforrás-koncentrációknak az időszaka ez, mely szinte teljes egészében a politikai erők színjátékának volt alárendelve. Nem egyszer fordult elő, hogy a családsegítő szolgálat meghallgatása nélkül döntöttek annak soráról. Nevezük ezt a periódust a „*politika korá*”-nak.

(F)

Az önkormányzati törvény családsegítő szolgálatokra vonatkozó hiátusa mentén béke és érdekszövetség jött létre a családsegítő szolgálatok hálózata és a Népjóléti Minisztérium között. Így a Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete (SZMME) ellenében létrejött a Magyar Családsegítők Országos Kamarája (MCSOK), melyre a „Hatásköri törvény” törvényhozási folyamatában a Népjóléti Minisztérium már mint civil társa-

dalmi erőre hivatkozhatott. Kronológiánkban legyen ez az „*érdekszövetség kora*”.

(G)

A társadalmi problémák kezelésében a civil társadalom is megjelent, főleg egyházi köntösben. A politikai „szervezetboom”-ot egyesület- és alapítvány-alapítási láz követte, de nonprofit törvény hiányában a személyes szociális szolgáltatások szinte kizárólag egyházi-karitatív orientációjuk maradtak. A Népjóléti Minisztérium rövidtávú, krízisellátásra berendezkedő szociális ellátási törekvéseihez igazodva a családsegítő szolgálatok hálózata is ilyen irányban mozdult el. A „*karitás korában*” vagyunk.

Megérkezve a mába, vegyük sorra azokat a dilemmákat, amelyek megválaszolása alapvetően meghatározza a családsegítő szolgálatok hálózata fejlődésének lehetséges, további útjait.

III. Az intézményhálózat értékelő leírása

A SZERVEZET

A. Hierarchikus pozíció

A szervezeti kereteket illetően a családsegítő szolgálatok gyakorlatilag alig kaptak választási lehetőséget, hiszen ahelyett, hogy az egyes központok más-más szervezeti-hierarchiabeli elhelyezkedést próbálhattak volna ki, a nagyobb és a kisebb települések családsegítő szolgálatait mindenütt az adott területen szociálpolitikával foglalkozó közigazgatási apparátus csoportszintű hierarchikus magasságában helyezték el. A szervezeti hovatartozás kérdése gyakorlatilag annak eldöntésére korlátozódott, hogy vajon megteremthető-e a hazai szociális szolgáltatások irányítása e szervezeti formában.

B. Erőforrás-elosztás optimalizáció

Mivel az erőforrások szükségletekhez rendelése a szolgáltatások szintjén inkább szakmai, felfelé haladva egyre inkább politikai jellegű döntésként jelenik meg, ezért a családsegítő szolgálatok létrehozása felfogható *erőforráselosztás optimalizáló* kísérletként, hisz a legkevesebbet is lehet jól, jobban, igazságosabban elosztani, de a döntő kérdés nem az alsó szintű erőforrás-elosztás optimumának, hanem a népgazdasági szintű elosztás optimumának kérdése.

Országos méretekben, a szakterület számára jelentkező új erőforrásként nem jelentős a családsegítő szolgálatok által felhasznált összeg. Mennyiségét tekintve – intézményenként – egy fél lakás ára. Viszont

emberi erőforrásait tekintve hatásuk nagyságrenddel nagyobb mennyiségű erőforrást takarít meg, hiszen tevékenységük eredményeként marad el másutt, más erőforrás igénybevétele: a kliens nem válik el, nem kerül alkoholelvonó intézetbe, nem veszik állami gondozásba, nem utalják be hetes otthonba, munkaterápiás intézetbe, nem lakoltatják ki, nem szerelik le a villanyóráját, nem kapcsolják ki a gázszolgáltatását. A problémák ilyen időleges rendezése a szociális munkás oldaláról nézve „negatív sikerélmény”-ként, a szakellátás és a szakbürokrácia oldaláról pedig *erőforrás-megtakarításként* jelenik meg. Az a folyamat, amelynek során a családsegítő szolgálatok más intézményektől feladatokat vállalnak át azért, mert az adott esetben releváns erőforrással (pl. szaktudással) rendelkeznek, a szervezet oldaláról *szervezetburjánzásnak* tekinthető. Ebben az esetben nem az erőforrás-hiányos intézmény kap többlet-erőforrást, hanem új intézmény jön létre: a családsegítő szolgálat segít a társadalombiztosítás vagy az államigazgatás helyett, korrepetál az iskola helyett, klubot nyit a művelődési ház helyett, kitakarít, ételt hord a házi szociális gondozó szolgálat helyett, elő- és utógondozza az egészségügy betegeit, a büntetésvégrehajtás elítélteit, a nevelőotthonok volt állami gondozottjait. Ebben az esetben tán logikusabb lenne az új erőforrást a megfelelő intézményekhez rendelni, pl. iskolai szociális munkás, kórházi szociális munkás, alternatív büntetések kimunkálásában és végrehajtásában segítséget nyújtó pártfogó státusok létesítésével. Akkor viszont kiderülne, hogy valamennyi szakterület nagyságrenddel több erőforrást igényelne, hisz a családsegítő szolgálatok rendelkezésére álló erőforrásokból akár csak egyetlen szakterület igényeit sem lehetne maradéktalanul kielégíteni. Megjelenik tehát a koordinálni kívánt intézmények önálló intézményi érdeke: látván, hogy máshova kerül az az erőforrás, amelyet ők is megkaphattak volna, boldogan hivatkoznak az újonnan belépő erőforrásra, és szabadulnak meg a számukra megoldhatatlan problémájú kliensektől. Ez az *erőforráskorlátos intézmények szükségyszerű stratégiája*.

A FUNKCIÓ

A. Egyén – család – társadalom

A hazai szociálpolitika irányítása magán viseli annak az időszaknak a sajátosságait, amikor a szociális szempont jelentősen beépült a gazdasági tevékenységek rendszerébe. Korábban a teljes foglalkoztatottság névleges megvalósítása révén munkahelyi, és nem területi alapon szervezett szociálpolitikáról beszélhattünk. Ez utóbbit csak az előbbi kiegészítésének tekintették. A családsegítő szolgálatokat létrehívó szándék ugyancsak gyakran hivatkozott a megannyi főhatóság égisze alatt működött párhuzamos, hézagos, széttagolt, specializált, túlterhelt hálózatokra és szolgálatásokra, melyek számára nem a család, mint primer szocializációs bázis, hanem annak különböző életkorú, illetve egyedi problémájú tagjai jelentették a kezelendő problémát, adták e szolgáltatások profilját. Dőreség

lenne azt állítani, hogy soha, sehol, semmilyen intézmény nem törekedett erre, azt viszont biztos állíthatjuk, hogy intézményes feladatként legelőször a családsegítő szolgálatok vállalták fel – a névválasztás is jelzi a „szándékot” – a család mint kics csoportos egység komplex problémáival való foglalkozást.

Társadalmi réteghelyzet szempontjából a családsegítő szolgálatok számára leginkább a *hátrányos helyzetű társadalmi csoportok* érzékelhetőek – a régi és az új szegények tömegei –, de a szolgálatok nyitottak maradtak más társadalmi rétegek számára is.

B. Önálló arculat – kettős gondozás

A családsegítő szolgálatok 1985 óta keresik helyüket a helyi-területi, személyes-szociális szolgálatok hálózatában. A helykeresés bizonytalan-ságát feloldani igyekvő törekvések sorában az önálló arculat megtalálása és kijelölése az elsőrendű cél. Annak a kikristályosodott saját profilnak a kidolgozása, amely megkülönbözteti a családsegítő szolgálatokat a többi népjóléti szolgáltatástól.

A saját profil kilakításának két, *logikailag helyes, ideáltipikus* változata lehetséges:

(1)

A családsegítő szolgálatoknak és az egyéb szolgálatoknak *nincs átfedő tevékenységprofiljuk*. E megoldás azt jelenti, hogy a családsegítő szolgálatok profilja kizárólag olyan tevékenységeket tartalmaz, amelyeket más intézményhálózat nem végez.

Ekkor a szolgáltatást igénybe venni kívánó kliensek világos kérdéseket tudnak feltenni, és a szolgáltatók hasonlóan világos válaszokat tudnak adni a feltett kérdésekre.

(2)

A családsegítő szolgálatoknak és az egyéb szolgálatoknak *minden tevékenységprofilja azonos*.

Ez a megoldás azt jelenti, hogy a családsegítő szolgálatok profilja egyáltalán nem tartalmaz olyan tevékenységeket, amelyeket más intézmény ne végezne.

Ebben az esetben a kliensek választás elé kerülnek. Miután észlelik, hogy kérdéseikkel több, egyenértékű szolgáltatást is igénybe vehetnek, ők is több megoldás közül fognak választani:

a. mindkét szolgáltatást igyekeznek igénybe venni, amit a szolgáltatók általában rossz néven vesznek, ahelyett, hogy e jelzést önmaguk újradefiniálására való felszólításként értékelnék,

b. kiválasztják a kedvezőbbnek tapasztalt szolgáltatót,

c. rábízák a családsegítő szolgálatra a kérdés eldöntését,

d. zavarodottságuk ezáltal csak nő, s ebben az állapotban egyik szolgáltatást sem veszik igénybe.

Nyilvánvaló, hogy a kialakult gyakorlatban a családsegítő szolgálatoknak és az egyéb szolgáltatóknak egyidejűleg *van átfedő és van nem átfedő tevékenységprofiljuk* is. Ekkor azonban a szolgáltatást igénybe vevők csak részben tudnak világos válaszokat adni a feltett kérdésekre, kliensi problémákra, hiszen az egyes tevékenységprofilok nem határolódnak el élesen.

A két változat között csak annyi a különbség, hogy a „kettős” szolgáltatás önmagában is zavart okozhat. Gyakorta használt érv, de valójában sosem cél a „kettős gondozás” megszüntetése.

Eklatáns példának tekinthető a családsegítő szolgálatok közreműködésével létrehozott néhány *iskolai szociális munkás* hálózat, ahol az iskolai szociális munkások feladata tökéletesen egybevág az adott körzetek családsegítő szolgálataiban dolgozó szociális munkásokéival. Rejtetten, de létrejöttek tehát a gyermekvédelem első – intézményeit tekintve is párhuzamos – „kettősen gondozó” szolgálatai anélkül, hogy akárcsak a legcsekélyebb mértékű munkamegosztás is kialakult volna közöttük. Majdnem hasonló átfedés tapasztalható a családsegítő szolgálatok szociális munkásainak és a nevelési tanácsadók családgondozóinak feladataiban is.

Általában véve megállapítható, hogy hazai intézményhálózataink mindegyike önmagára orientált, önmagában fejlődő, nem pedig az intézményközi mezőben dolgozó. A területi elv szerint szerveződő ellátási formák körzetei történetileg egymástól függetlenül és egymástól eltérő módon alakultak ki. Ám egy jól működő területi ellátó hálózat nem nélkülözheti sem az *intézményközi esetmegbeszélések rendszerét*, sem pedig az egyes szolgáltatások szakszerű értékelését (evaluáció). A hazai szociális ellátórendszer egészét tekintve sincs tudomásom akárcsak az egyik szakszerű és rendszeres működtetéséről. A fenti iskolai szociális munkás hálózatok létrehozása előtt alig vizsgálták meg például, hogy az iskolai szociális munkás feladatainak mely részét látja el *jelenleg is* a családsegítő szolgálat, a nevelési tanácsadó, az iskolai gyermekvédelmi felelős, a művelődési ház népművelője, a családvédelmi osztály gyámügyi előadója, a GYIVI nevelőszülő felügyelője stb. Joggal merül fel ezek után a kérdés: hogyan lehet így „önálló arculat” megteremtéséről beszélni?

A kettős gondozás problémája másként merül fel a kisebb, és megint másként a nagyobb településeken. Míg a kisebb települések intézményrendszerének kiépületlensége miatt fel sem merül a „kettős gondozás” kérdése, vagyis intézmények hiányában kisebb specializálódás mellett, kevésbé fordul elő, hogy több intézmény egyidejűleg támogasson egy családot, addig a nagyobb településeken a családsegítő szolgálatok elleni kritikaként fogalmazódik meg, pazarlásként értékelődik az új szociális munkás megjelenése. A kritika persze azt a ki nem mondott feltételezést tartalmazza, hogy a jelenlegi személyes szociális ellátást nyújtó rendszerek lényegében megfelelő ellátást nyújtanak, ami különösebb cáfolatot sem igénylő, téves állítás.

Azok a családsegítő szolgálatok tudtak progresszív működést felmutatni, amelyek vagy a szociálpolitika *foghíjaiba* ékelődtek, új elemként, új szolgáltatásokkal, vagy a létező hálózat tevékenységével megegyező fel-

adatokat láttak el, de *más szemlélettel*, s ettől kezdve az „ugyanaz” valójában már „más”, már rég nem tekinthető szolgáltatás-kettőzésnek. A kettőzés ugyanis akkor rossz, ha felesleges. Addig viszont nem, míg a szakemberek az adott esetben szükségesnek ítélik a többes szolgáltatást.

C. Típusok

A családsegítő szolgálatokban a problémák megközelítésének három jellegzetes típusa alakult ki:

1. típus

A mentálhigiénés, *pszichológiai orientáltságú* szolgálatok, ahol a hangsúly a megelőzésen van. Fő feladatuknak az életkor, a személyes élethelyzet stb. kapcsán keletkező krízisszituációk megelőzését tekintik, s így segítik e személyes kríziseken túljutni a hozzájuk fordulókat.

Ide sorolhatók pl. a következő tevékenységek: felkészítés a szülésre, kismama csoport, képességfejlesztés, házasság előtti tanácsadás, családterápia, gyermeknevelési tanácsadás, válási tanácsadás, nyugdíjba vonulók felkészítése stb.

E szolgálatok nemcsak terápiás, hanem *információs és tanácsadó* szolgáltatásaik miatt is keresettek: jogi, társadalombiztosítási, orvosi, drog, pszichológiai, szexuális, munkavállalási stb. téren. A társszakmák tanácsadójának jelenléte az általános szociális munkás szakmai végzettséggel rendelkező szakemberek számára szakmai biztonságot, a gyakorlatban megvalósuló folyamatos tanulást, továbbképzést is jelent.

2. típus

Problémamegoldó, *pszichoszociális törekvésű* családsegítő szolgálatok. E szolgáltatások a személyes élethelyzetben bekövetkezett és problémát jelentő valamely döntő változás egyéni és csoportos problémamegoldását helyezik előtérbe.

Ide sorolhatók az alábbi csoportok: volt állami gondozottak önéngítő csoportja, börtönből szabadultak segítői, lányanyák csoportja, fogyatékos gyerekeket nevelő szülők csoportja, cigányklub, alkoholelles klub, rákbetegek önéngítő szolgálata stb.

3. típus

Komplex családsegítés, ahol egyéni, csoportos és közösségi munka is folyik. A dominánsan *szociológiai, politikai megközelítést* egészítik ki az első két pontban megjelölt tevékenységek.

E típusban viszonylag kevés konkrét példa említhető, hiszen e megközelítés még kevésbé nyert polgárjogot a hazai szociális munkában.

Ide sorolhatjuk pl. az önkényes lakásfoglalók csoportjának megszerve-

zését, törpevízmű fejlesztési akciót, lakbérstrájkot (végül nem valósult meg), a lakosság bevonását a városrészfejlesztési tervek megvalósításába stb.

A MCSOK felmérése szerint intézményenként átlagosan három csoportot működtetnek a családsegítő szolgálatok*.

D. Koordináció vagy kooperáció

A családsegítő szolgálatok létrehozásának egyik alapeszméje volt a létező helyi-területi szociálpolitikai intézmények *koordinálása*. Olyan munkamegosztás kiépítése, amelynek során a családsegítő szolgálatok látnák el az *általános* gondozás feladatát, és igénybe vennék a *speciális* gondozást nyújtó szakintézményeket. (Az önkormányzati törvény e fogalmakra az *alap-* és a *szakellátás* fogalmakat használja.) Eltérő hierarchiákba rendeződő intézmények esetében azonban e funkciót csak a koordinált szintnél magasabban elhelyezkedő intézmény tudja ellátni, ami viszont a családsegítő szolgálatokkal munkakapcsolatba kerülő intézmények jelenlegi szervezetrendszerében elvi képtelenség. Amíg a koordinálni kívánt intézmények nem kapnak az együttműködésre felszólítást saját felettes szervezettől, addig az együttműködés nem kötelességük. Igaz ugyan, hogy a gyakorlat többnyire kialakítja az intézményi működés fenntartásához szükséges, informális utakon megvalósuló kooperációk hálózatát, ám a kliensek oldaláról nézve még a legjobb informális hálózat sem fogadható el, mert az állami szociálpolitika intézményrendszere nem épülhet informális kapcsolatok rendszerére.

E. Helyi-területi hálózatok

Az önálló arc keresésében a családsegítő szolgálatok kevesebb figyelmet fordítottak a *helyi-területi népjóléti ellátó hálózat* kiépítésére, vagy a családsegítő szolgálatok *országos hálózata szakmai normáinak* kidolgozására. Leginkább csak önmagukra figyeltek. Klienseikhez hasonultak annyiban, hogy ők is legfőképp egyéni – az intézmény szempontjából nézve „egyedi” – megoldásokban gondolkodtak. Pedig a helyi-területi ellátó hálózat részeként lehetne és kellene működniük. Legtöbbjük úgy látja, hogy a személyes szociális szolgálatok lehető *legszélesebb vertikumát* kell magába integrálnia ahhoz, hogy saját profilját megtalálja. Ha egy családsegítő szolgálat számára valaki felteszi azt a kérdést, hogy mivel foglalkozik az intézmény, legjellemzőbb válaszként azt kapja: „Mindennel!” E tévedés igazolásához a területi társintézmények készséggel hozzájárulnak, hiszen a helyi-területi kooperáció mindenütt gyermekcipőben jár.

(A „teljes vertikum” szóhasználat jelen esetben az egyes problémák

* Takács Imre: „A családsegítő szolgálatok aktuális helyzete” című előadása elhangzott a MCSOK I. Szakmai konferenciáján, 1991. december 3-án, Siófokon.

megoldására hivatott állami-önkormányzati szolgáltatás-hálót jelenti, amelyet a nem állami-önkormányzati szolgáltatások egészíthetnek ki.)

A profilválasztás mélysége szempontjából a családsegítő szolgálatok előtt két út áll:

(1)

Egy problémátípust illetően teljes vagy megközelítőleg *teljes vertikum*-ként fejleszthetik ki önmagukat. Ennek a megoldásnak az az előnye, hogy a kliensek egy helyen kaphatnak meg valamennyi vagy szinte valamennyi kapcsolódó szolgáltatást. Hátránya, hogy a klienseknek fel kell mutatniuk az intézmény által kezelni kívánt problémát. Ez az intézményi típus a nyitott problémadefiniálásra kevesebb lehetőséget kínál, s ennyiben jelentősen eltér a jelenleg kialakult gyakorlattól.

(2)

A kapcsolódó problémákat *különböző szolgáltató helyeken* nyújtják a szolgáltatók.

E megoldáshoz jól kiépített, kooperációs-*információs lánc* szükséges. Intézményes, és nem csupán informális együttműködés. Ám az intézményesített együttműködés hazai népjóléti szolgáltatásainknak sem erős oldala. Ezért az e megoldást működtető legfontosabb tényező, az információs lánc csak kevés helyen tudott létrejönni.

Az első megoldástípus a helyi önkormányzatok erőforráshiánya miatt nem válhatott mintává. Maradt tehát a jól bevált rendszer: létrejött egy vertikum egyetlen eleme, és megterhelődött a teljes vertikum összes feladatával, ám a továbbfejlődés esélyei nélkül.

Például: tömegszállítás jellegű menhelyet nyitott egy családsegítő szolgálat, de a hajléktalanság speciális problémáira már nem válaszolhatott úgy, hogy szolgáltatását többlépcsős rendszerként fejleszthette volna tovább. Ehelyett szinte szükségszerűen merült fel a „lefele fejlesztés” lehetősége: a „fapados” krízis-szint preferálása. E dilemma egyúttal a szolgáltatások minimális normáinak hiányát is jelzi.

F. Hatóság és/vagy szolgáltató funkció

A hazai népjóléti szolgáltatások – így a családsegítő szolgálatok – profilkialakítása során elsőként a tagadó jellegű elhatárolódások jelentek meg. Közülük az a törekvés volt a legjelentősebb, amely minden *hatósági feladatot* ellátó szervezettől, és különösen az önkormányzati hatósági munkától meg akarta különböztetni a szolgáltató jellegű szociális munkát. Az elhatárolódás szándéka mögött korábban politikai, ma pedig főként szakmai indokok húzódnak meg. A szolgáltatók megkérdőjelezték a hatósági problémamegoldás hierarchikus viszonyokra épülő modelljét. Véleményük szerint nem célszerű, ha a kényszerítő-szankcionáló eszközök és a segítő-szolgáltató módszerek egy kézben összpontosulnak. A hatósági hi-

erarchia helyett az egyenrangúbb kliens-szakember viszonyra helyezték a hangsúlyt. Nem fogadták el az egyének, családok életébe való, szinte kontroll nélküli állami beavatkozást, a hatósági intervenció dominanciáját.

Klienseink is ráéreztek a hatósági és a segítő kapcsolat közti lényegi különbségre, amikor úgy fogalmaztak, hogy a „családsegítők” a „jó tanács”, az önkormányzatban (tanácsban) dolgozók pedig a „rossz tanács”, holott nem az osztályokon dolgozó ügyintézők személyisége torz és szankcionálásra hajlamos, hanem alapvetően az a szervezet hibás, amelyik a „jutalmazást” és a „büntetést”, vagyis a gondozás-segítés nem hatósági tevékenységét, és az állami beavatkozás hatósági aktusát szétdarabolja, és különböző, együtt nem működő intézmények feladatává teszi. Mint például az állami gondozásba vétel, a családgondozás, a nevelőszülői kihelyezés, a visszahelyezés, az utógondozás széttagolt folyamatát.

De mai szemmel nézve bizony igen furcsának tűnik a nevelési tanácsadók vagy a pályaválasztási tanácsadók szolgáltatásainak hatósági intézkedésként történő igénybevétele is. E „védő-óvó intézkedések”-ként besorolt gyámhatósági feladatok így nem a segítés, hanem sokkal inkább a szankcionálás szándékát sugallták, és többnyire ezt is valósították meg a napi gyakorlatban.

E két feladatkört a TBZ-javaslat is egyrészt elválasztja, amikor a családsegítő szolgálatok és a szociális osztályok munkamegosztását abban összegzi, hogy „a hatósági feladatokat a tanács, a gondozóit pedig az állomás látja el” (id. mű 119. old.), másrészt viszont mint „egyes hatósági feladat”-okat, a védő-óvó intézkedéseket a családsegítő szolgálatok feladatai közé sorolja (id. mű 201. old.)

Hasonló álláspontot képvisel a MCSOK is, amikor minden különösebb indoklás nélkül deklarálja, hogy „a hatósági munka és a családgondozás egymást kizáró tevékenységek” (Takács Imre: id. konf. ea.). A kijelentés értékeléséhez hozzátartozik, hogy ez az alapvetően ideologikus kijelentés az ellen a törekvés ellen született, amelynek során családsegítő szolgálatokat különösebb indoklás nélkül összevontak, megszüntettek vagy az önkormányzatokhoz csatoltak. A kimondott mondat azonban, mint egy önbeteljesítő prófécia, továbbél. Számptalan külföldi példával alátámasztható, hogy ez az állítás téves. A hatósági és a szolgáltató tevékenység végezhető együtt is, és külön is. A hazai gyakorlatban valóban e két funkció szétválasztása valósult meg. Ha viszont valóban progresszív önkormányzati szociális munkát kívánunk végezni, akkor ezt a kialakult gyakorlatot meg kell változtatnunk. Nem célszerű a kliensek által is kifogásolt „jó tanács-rossz tanács” dichotómia fenntartása.

G. Segélyezés

A nem-hatósági tevékenységprofil hangsúlyozása mellett szinte valamennyi családsegítő szolgálat feladatul kapta a kisebb-nagyobb összegekkel segélyezés lehetőségét, mint részben átadott hatósági jogkört. Kivételt

csak azok a családsegítő szolgálatok képeztek, ahol a mentálhigiénés orientáltság túlsúlyos volt.

A segélyezés hatósági funkció. A családsegítő szolgálat pedig nem-hatósági tevékenységet végző intézmény. Végezhet-e egy nem-hatósági funkciójú intézmény hatósági jellegű munkát? Természetesen végezhet, hiszen egyéb egészségügyi vagy oktatási intézmények is látnak el hatósági jellegű feladatokat, mint pl. az iskolai bizonyítványt kiállító pedagógus, vagy a beteget táppénzes állományba vevő házi orvos. Ekkor ugyanis jogszabályban lefektetett hatósági jogkörüket gyakorolják.

A családsegítő szolgálatok feladatai között csak egyetlen hatósági feladat szerepel: a segélyezés.

Hol húzható meg a hatósági és a nem-hatósági tevékenységek közötti határvonal?

Az 1981. évi I. tv. szerint a hatóság eljárása során (1) jogot, (2) kötelezettséget állapít meg, (3) adatot igazol vagy (4) nyilvántartást végez. A hatósági tevékenység tartalmát, jogkövetkezményeit és eljárási szabályait törvény állapítja meg.

ad.1. és ad.2: A hatósági hatáskörben hozott döntéseket határozati vagy okirati formában kell közölni, vagy

ad.3. és ad.4: formanyomtatványt kell használni.

Mivel a segélyezés hatósági jogkör, ezért a segélyek megállapításáról is határozatot kell hoznia az önkormányzat illetékes szervének, amelyet a kliens a megjelölt határidőn belül megfellebbezhet. Ha viszont a családsegítő szolgálatok is segélyeznek, akkor az átadott hatáskör miatt ott is határozatot kellene hozni minden egyes segély kifizetéséről. Mégsem ez történik, de vajon miért?

A családsegítő szolgálatok segélyezési gyakorlatában leginkább az 1000-2000 forintos kifizetések gyakoriak. Nem ritka azonban a pár forintos (50-100 Ft) kifizetés sem, és van egy másik véglet, a sokezer forintos (10-20 000 Ft) eseti vagy többé-kevésbé rendszeres juttatások kategóriája. A kezdetben sok vitát kiváltott „irányelv”, miszerint „a segélyezés nem lehet rendszeres megélhetés forrása”, mára végleg tarthatatlanná vált, és a legrafináltabb megoldásokkal ugyan, de havi rendszerességű segélyezések is léteznek. Szélsőségeként előfordul a minimálbér összegét is megközelítő, havi kifizetés is. Ide sorolható például az olyan ösztöndíj, amely a továbbtanuló fiatal felnőtt béreként a család egyetlen jövedelemforrását jelenti, s ekkor „a szegény kliensek egyenlő esélyű továbbtanulása céljából” az ösztöndíj pótolja a kieső munkabért.

A pénzkifizetéseket egyre gyakrabban helyettesítik vásárlási utalványokkal, vagy a családsegítő szolgálatok által megvásárolt és szétosztott természetbeni juttatásokkal (pl. tüzelő, élelmiszer). A természetbeni juttatások diszkrecionális döntések eredményei, adminisztrációjuk is kisebb.

A bürokratikus adminisztráció csökkentésére és a kisösszegű kifizetések túlsúlyára hivatkozva könnyen elfelejtődött tehát az írásbeli határozat szükségessége. Az indoklás szerint ezekben az esetekben drágább lenne a leves, mint a hús, vagyis az adminisztrációs munka ára messze meghaladná a kifizetett segélyek összegét. Olyan erős szemponttá vált az ad-

minisztráció csökkentésének szándéka, hogy még abban az esetben sem szükséges határozatot készíteni, amikor az önkormányzatok év végén leosztják maradék „hatósági” segélyösszegük egy részét a családsegítő szolgálatok számára. E szempontok érvényesülése érdekében, a fenti jogszabályt megkerülve, az önkormányzatok a következőképpen jártak el: a családsegítő szolgálatok költségvetésébe építették be az önkormányzati segélyezési keretösszeg töredékét, a továbbiakban pedig a családsegítő szolgálat költségvetési tételeként tüntették fel azt. S mint ilyenre, már csak azért sem vonatkozhatott a hatósági tevékenységekre egyébként érvényes megkötés, mert nem hatósági funkciókat ellátó intézmény pénzkeretéről volt szó. Az önkormányzati segélykeretre vonatkozott a „hatósági” jelleg, a családsegítő szolgálat költségvetési keretébe került anyagi támogatásra viszont már nem. Így oldódott meg az a kérdés, hogy miként ne legyen a segélyosztás kötelező határozathozattal járó, hatósági tevékenység. Ám az a tény, hogy a feladat kikerült a hatósági jogkörből, a kliensek oldaláról *jogvesztést* jelent, hiszen ezáltal jogorvoslati lehetőségeik is csökkentek. A meg nem született határozatokat ugyanis nem lehet megfellebbezni.

A „könnyítések” mellett továbbra is fennmaradt a pénzügyi és szakmai adminisztrációs kötelezettség, ám ezek sem okoztak a fenti jogi probléma „megoldásánál” kevesebb nehézséget.

A hatósági tevékenység többlet közt azért sem népszerű a kliensek és a szakemberek szemében, mert a hatósági beavatkozásokat nem egészítik ki az adott helyzet megváltoztatására irányuló szolgáltatások. Amíg a segélyekhez – a jogszabályban megadott feltételek megléte esetén – bizonyos, bár gyenge lábon álló „joga van” a klienseknek, addig a személyes szociális szolgáltatást nyújtó szociális munkáshoz nem, hiszen arról garanciális értelemben semmilyen jogszabály nem rendelkezik. Ez utóbbi különösen akkor lenne fontos, amikor a hatóság úgy avatkozik be a családok életébe, anélkül emel ki onnan kiskorú(aka)t, hogy egyidejűleg a család problémáinak kezelésére hivatott szociális munkást rendelne a család támogatójává.

Véleményem szerint valamennyi hatósági beavatkozás előtt mérlegelni kellene, hogy a kifogásolt és szankcionált magatartás módosítása érdekében a hatóság hogyan biztosítsa támogató szolgáltatásokat. Ehhez azonban vagy az önkormányzati státusok jelentős bővítésére, vagy az önkormányzatok és a családsegítő szolgálatok közötti szorosabb együttműködés kialakítására volna szükség. E szemléleti újítás átvezet a személyes szociális szolgáltatásokban véleményem szerint elvárható paradigmaváltás szükségességéhez.

H. „Szolgáltató önkormányzat”

A családsegítő szolgálatok számára nem a rendszerváltás, hanem legfőképpen az *Önkormányzati törvény* (1990. évi LXV. tv.) megszületése teremtett új helyzetet.

Az új törvény, és annak meghirdetett új önkormányzati filozófiája kérdésessé tette – helyesebben csak tehetné volna – a családsegítő szolgálatok korábbi távolságtartó (még tán kissé „arisztokratikus”-nak is nevezhető) magatartásának folytathatóságát. A MCSOK erősen szubjektív felmérése szerint a rendszerváltás után a családsegítő szolgálatok és az önkormányzatok viszonya 35%-ban romlott, és csak 18%-ban javult. E rossz viszony okát a dolgozat II./E. pontjában már jeleztem.

A törvény szellemének megfelelően az önkormányzati hatósági viselkedésmódot a szolgáltató jellegnek kellett volna felváltania. A „szolgáltató önkormányzat” képének és működésmódjának kellett volna megjelennie mind a kliensek, mind pedig a szakemberek látómezejében. Bár valóban voltak lépések ebben az irányban, de az önkormányzati struktúra szakmai részének átgondolására és összehangolt működési módjának megteremtésére vajmi kevés szándék mutatkozott. A területi népjóléti ellátás ilyen értelmű viszonylagos mozdulatlansága azonban egyáltalán nem volt véletlen, hiszen a területi ellátást, így a családsegítő szolgálatot is számtalan sokkhatás érte az elmúlt években. Új és sürgető feladatok jelentek meg: a szegénység, az éhezés, a hajléktalanság, az önkényes lakásfoglalás, a munkanélküliség, a menekültáradat kezelésének problémái – ezek mindegyike a szociálpolitika által korábban elhanyagolt terület volt. A területi jóléti politikában – főleg kormányzati okokra visszavezethetően – a *krízisellátás* kapott elsőbbséget. Egyre-másra nyíltak a családsegítő szolgálatok mellett működő *hajléktalan menhelyek, ingyenkonyhák, védett munkahelyek, szervezték az ingyenes élelmiszer, ruha, bútor, babakocsi, gyermekjáték, fekete-fehér televízió adomány-akciókat*. A lakóterületi szociális ellátó intézmények szakembereinek egyszerűen nem maradt elég erejük ahhoz, hogy az ellátó-rendszer átfogó kérdéseivel is foglalkozzanak, szükségszerűen belemerültek az új szolgáltatások kifejlesztésének apró részletkérdéseibe.

Pedig az Önkormányzati törvény megszületése igazi erjedést indíthatott volna el az önkormányzatok szakapparátusaiban és az önkormányzati háttérintézményekben egyaránt. A „szolgáltató önkormányzat” filozófia megvalósításával végre valóban szolgáltató – és nemcsak szankcionáló – kontrollfunkciók válhattak volna dominánssá az önkormányzati apparátus munkájában. A „szolgáltató önkormányzat” filozófiájának beharangozását azonban sem a szociális igazgatási szakapparátus, sem pedig a szolgáltató intézmények – így a családsegítő szolgálatok – szerepének újragondolása nem követte. Ha viszont az önkormányzatokban ilyen irányú törekvés indult volna el, akkor a családsegítő szolgálatoknak is stratégiát kellett volna változtatniuk. Ekkor már nem az elszakadásra, az öncélú függetlenedésre, hanem az együttműködésre, az önkormányzati ellátó rendszerbe tagolódásra, az önkormányzati munka segítésére kellett volna helyezniük a hangsúlyt. Megszűnhetett volna az intézményközi kölcsönös ellenségkép. A vég nélkül sorolható feltételes kijelentés helyett vegyük inkább sorra azt, hogy miként alakult valójában az igazgatási és a szolgáltatói szervezetek „kapcsolata”:

– a szociális térképek készítésének divathulláma söpört végig a szociális ellátó rendszeren, és

– számítógépes nyilvántartási láz indult a tehetősebb önkormányzatoknál.

Ahelyett, hogy a szakellátó hálózatban dolgozók összegyűjtött szakismereteire támaszkodtak volna, mindkét programban igyekeztek külső szakértők tudását felhasználni. (Lásd erről részletesebben a következő pont esetleírását.) Az újonnan megválasztott laikus politikusok jószándékú tenniakarása és szakmai hozzáértésük hiánya játszott szerepet e programok elndítésében.

Az első esetben azt a szakmai alaptudást nélkülözték a politikusok, hogy a *szociális térkép* nem több, mint egy térképen megjelenített, két-dimenziós keresztábra, amellyel kapcsolatban először a térkép megrendelőjének (vagy a kutatónak) kell feltennie azt a kérdést (megfogalmazni azt a hipotézist), amelyre a szociális térkép segítségével válaszolni szeretne.

A második esetben pedig a *nyilvántartás* szakszerűsítésének vágya mögött a kontroll-funkciók erősítése bújt meg. Vagyis a korábbi hatósági dominanciák továbbélésének lehettünk tanúi.

Miközben tehát az önkormányzatokban elvileg a szolgáltató funkcióknak kellett volna erősödniük azzal, hogy a jegyzőhöz emelkedett át a hatósági feladatok nagy része, a (később irodákká átkeresztelt) önkormányzati osztályokon mit sem változott a munka. Ugyanazt a hatósági előkészítő feladatsort végezték, mint eddig, azzal a különbséggel, hogy a felelős aláíró nem az osztály vezetője, hanem a jegyző lett.

Ugyanakkor sokhelyütt a bizalom hiányából fakadt, hogy a *döntési jogköröket az önkormányzati bizottságok vették át*:

– a szociális bizottságok döntöttek a segélyek ügyében, vagy

– a lakásügyi bizottságok a lakásügyi, eseti kérdésekben stb.

E bizottságok ahelyett, hogy elvi állásfoglalásokkal jelölték volna ki a szaktevékenységek gyakorlati kereteit az önkormányzati szakapparátus számára, inkább maguk végezték az aprómunkát is, azzal a különbséggel, hogy még csak döntéseik szakszerűségére sem hivatkozhattak. Nem is érezték szükségét, hiszen politikai felelősségüket, „gyakorló állampolgári” rutinjukat, józan ítélőképességüket elégségesnek vélték döntési felelősségük megalapozásához.

Akad azonban néhány *családsegítő szolgálat*, amely a szolgálat szerepét a helyi-területi ellátó rendszer egészének újradefiniálásában kívánta megtalálni. Vizsgáljunk meg egy ilyen törekvést!

I. A hatósági és a szolgáltató funkciók összekapcsolása

(Gondolatok egy project kapcsán – esetleírás)

Az „X” Családsegítő Szolgálatnál dolgozó szociális munkások megdöbbenve hallották, hogy a helyi önkormányzat Lakásügyi Bizottsága azt a döntést fontolgatja, hogy a továbbiakban egyáltalán nem kíván *szükség-*

lakások elosztásával foglalkozni, azaz be akarja szüntetni a szükséglakások kiutalását. Részben azért, mert a bizottság laikus tagjai megértették, hogy a szakszerű döntések meghozatalára szakmailag nem voltak eléggé felkészültek, részben pedig azért, mert az ebből eredő frusztrációs feszültséget és a szegénység folyamatos nyomasztó jelenlétét nem bírták elviselni, magukban feldolgozni.

Hosszas kötélhúzás után megállapodás született a Lakásügyi Bizottság és az „X” Családsegítő Szolgálat között. Eszerint a szolgálat havonta öt szükséglakás elosztására tett javaslatot. A gyakorlatban mindez természetesen azt jelentette, hogy az „X” Családsegítő Szolgálat vette át a Lakásosztály hatósági döntéselőkészítői funkcióit, sőt, a Lakásügyi Bizottság döntési jogkörét is. (Itt emlékeztetnék a fent említett politikai folyamatra, amelynek során korábban a Lakásügyi Osztálytól a Lakásügyi Bizottság hatáskörébe került a szükséglakások elosztásának feladata.)

A szegények olcsó szociális bérlakáshoz juttatása a Lakásosztály feladata lenne. Az embereknek azonban a legritkább esetben jelent a lakás *önmagában* problémát. Majdnem minden esetben a lakás és számos egyéb probléma kölcsönös egymásbefonódásából áll elő az a helyzet, amikor az egyén és a család azt mondja, hogy minden jobb az adott élet- és lakáshelyzetnél, még egy szükséglakásbeli lét is. Tehát e kliensek megjelennek a lakásügyi osztályokon, a szociális osztályokon, a családsegítő szolgálatoknál, a nevelési tanácsadóknál, az egyházaknál, a Vöröskereszt irodáknál és mindenütt, ahol csak tudnak, és egymásba ékelődő bajaikra gyógyírt remélnek.

Az önkormányzati alapellátás logikája szerint a problémaszemekre vágott embereknek és családoknak sorra végig kell járniuk – definiált problémáiknak megfelelően – az egyes osztályokat és irodákat, amelyek munkája még a számítógépes varázslattal sem vált egymással jobban összehangoltá. (Legfeljebb az információáramlás lépett egy jótányit előbbre.)

Az „X” Családsegítő Szolgálat tehát a Lakásügyi Bizottságtól átvállalt feladatot oldott meg, de csupán azért, mert abban bízott, hogy példát mutathat arra, miként érdemes majd a továbbiakban a lakásügyi osztályok és a szociálpolitikai osztályok nem-hatósági tevékenységeit összekapcsolni, s netán decentralizált egységekként az állampolgárokhoz „közelebb” vinni, mint új, helyi-területi intézményeket. Az „X” Családsegítő Szolgálatban dolgozók gyakorlati tapasztalatot akartak szerezni arról, hogy mely önkormányzati feladatokat érdemes összeilleszteni, s melyeket nem. Ez a Szolgálat valóban komolyan vette a családsegítő szolgálat kísérletét elindító TBZ intenciókat: valóban arra törekedett, hogy az önkormányzati helyi-területi ellátó rendszer egészét végiggondolva tegyen javaslatokat a területi problémakezelés hálózatépítéssel történő ki- és továbbfejlesztésére.

A „X” Családsegítő Szolgálat az egy éves kísérleti időszak végén két út közül választhat. Megteheti, hogy visszaadja a feladatot az Önkormányzat Lakásügyi Osztályának (vagy a Lakásügyi Bizottságnak), mindazzal a tapasztalattal kiegészítve, amit az egy éves személyes szociális segítési során össze tudott gyűjteni, a „LAKÁS + PROGRAM” project

eredményeként, vagy pedig az „X” Családsegítő Szolgálat hosszú távon átveheti az *önkormányzati* funkciókat, mint egy progresszív lakásügyi-szociálpolitikai osztály *decentralizált részlege*.

Összefoglalva tehát a feladat és hatáskör vándorlásának útvonala az alábbiak szerint alakult:

Így kerülhet ismét helyére, bővített tartalommal, az eredeti feladat. Az „X” Családsegítő Szolgálat szerepe e folyamatban annyi volt, hogy a kísérleti terep lehetőségét nyújtotta, és összekapcsolta a mindezidáig összekapcsolódni nem tudó lakásügyi és szociális szempontokat.

A FINANSZÍROZÁS

(Állami – nonprofit – magán)

Mint azt a II./F. pontban kifejtettem, a hatósági tevékenységtől elhatárolódás vágya a családsegítő szolgálatokban igen erős volt, és ma is az, de a független (nonprofit), nem-hatósági szolgáltató intézmények megszervezése és fenntartása törvényalkotói garancia nélkül lehetetlen. Így tehát marad a vágy, hiszen a pénzforrások továbbra is lényegében egyetlen irányból, az állami-önkormányzati költségvetési keret felől érkeznek. A családsegítő szolgálatok működtetéséhez rendelkezésre álló költségvetési pénzüsszeget az inaktív lakosoknak juttatott állami normatív támogatási keretből kell a helyi önkormányzatoknak kigazdálkodniuk. A szigorú pénzügyi logika azonban nemigen vesz tudomást arról, hogy a családsegítő szolgálatok nemcsak inaktív lakosokkal foglalkoznak.

A családsegítő szolgálatok zöme el tudta érni, hogy „anyaönkormányzatát”-tól *szervezetileg és szakmailag önállóvá, függetlenné* váljon, és önkormányzati háttérintézményként fogalmazza meg magát, ám *pénzügyi függetlenséget* csak a legerősebb családsegítő szolgálatok tudtak kiharcolni maguknak. A pénzügyi köldökzsinórt csak egy „nonprofit törvény” vághatja el a családsegítő szolgálatok és az önkormányzatok között. Feltéve persze, ha ez lesz a továbblépés iránya.

A családsegítő szolgálatokon keresztül elkezdődött a *helyi-közösségi erőforrások* bevonása. Egyelőre természetesen inkább anyagi, mint önkéntes munka értelemben. A folyamat azonban hozzájárul a háromszektorú ellátórendszer kialakulásához:

1. állami + önkormányzati
2. független (nonprofit)
3. piacorientált (forprofit)

E háromszektorú ellátórendszer mindezekig még nem tudott létrejönni, hiszen még a nonprofit típusú szociális szolgáltatók is a profitorientált vállalkozói szektorba kényszerültek.

Annak ellenére, hogy a családsegítő szolgálatok zöme kialakított olyan tevékenységeket, amelyek nonprofit kedvezmények megléte esetén nagy valószínűséggel a nonprofit szférába tartoznának, valójában erre vonatkozó igazi erőpróbának a *családsegítő szolgálatok e nonprofit típusú szolgáltatásai* sohase voltak alávetve, hiszen az „anyaintézményről” leválni és önállósodni nem tudhattak. A családsegítő szolgálatok finanszírozását illetően két tényező belépése hozott lényeges változást:

– a katolikus egyház anyagi részvétele egy családsegítő szolgálat beindításában, fenntartásában;

– az alapítványi kedvezmények felhasználása a családsegítő szolgálatok céljaira (Twist Olivér Alapítvány, Szalmaszál Alapítvány, Esély Alapítvány, Közjóléti Szolgálat Alapítvány, Szociális Munka Alapítvány stb.).

Az a tény, hogy számos önkormányzat jelentős mértékben anyagilag is hozzájárult alapítványok létrehozásához és fenntartásához, azt jelzi, hogy a nonprofit szektor intézményeit – hasonlóan a külföldi gyakorlathoz – Magyarországon is központi és helyi állami források felhasználásával lehet és kell finanszírozni. A költségvetési gazdálkodást a közeljövőben a személyes szociális szolgáltatások területén is ki fogja egészíteni a nonprofit gazdálkodási forma, amelybe az említett közösségi erőforrások is bevonhatóak lesznek.

Nagy valószínűséggel a *magánszektor* is meg fog jelenni a személyes szociális szolgáltatások területén, legelőször a kórházi szociális munkában és a legkülönbélebb tanácsadások formájában. Valószínűnek tartom, hogy a családsegítő szolgálatok tevékenységi köréből ez utóbbiak fognak először kiválni.

IV. A továbblépés lehetősége

A családsegítő szolgálatok legnagyobb előnyének könyvelhető el, hogy ezek elvileg bármilyen problémával felkereshető, nyitott intézmények. Ám ami a kliens oldaláról előnynek látszik (vö.: II./B. pontban leírt dilemmákkal), az a szociális munkás oldaláról állandó frusztráció forrása, hisz neki nap mint nap éreznie kell tudása, képessége korlátait. Mint a szükségletek általában, a szociálpolitikai szükségletek is változó jellegűek, tehát a változó szükségleteket az azokat követni tudó, folyamatosan változni képes intézmény kezelheti, szemben a jelenlegi intézményrendszerrel, amely zömében csak rögzített hiányokat tud kezelni. A családsegítő szolgálatok éppen definiálatlanságukkal képesek gondozási és segélyezési gyakorlatukban, legalább elvileg, a szükségletek változásának

megfelelni. A definiálódás, a profil kialakulása pedig az alább vázolt módon egészíthetné ki és határolhatná le az intézmény parttalanságát.

A családsegítő szolgálatok hálózatának tevékenységrendszerében kezdetről fogva jelen van a progresszív önkormányzati szociálpolitikai munka és a nonprofit jellegű szakszolgáltatás. A családsegítő szolgálat mint intézmény tehát egyrészt egy alapszolgáltatást végző, *progresszív önkormányzati szociálpolitikai osztály* nem-hatósági feladatait látja el, másrészt a segélyezés hatósági tevékenységét végzi, harmadrészt pedig több, egymást kiegészítő *nonprofit szakintézmény* konglomerátuma. Ahhoz képest, hogy alapellátó intézményként van besorolva, tevékenységében meglehetősen magas a szakellátások aránya. Ha a családsegítő szolgálatok továbbra is önmagukra orientáltak maradnak, akkor a továbblépés útját nem fogják megtalálni. Véleményem szerint a továbbfejlődés irányát egy-egy szinttel feljebb lépve, azaz

a. helyi szinten az önkormányzati szociálpolitika helyi ellátórendszerének megalkotásával,

b. országos szinten pedig a központi állami garanciák kimondásával, valamint

c. a centralizált ellátó hálózatok decentralizálásával lehet kijelölni.

E folyamatokban az állami *ellátási felelősség* és a *szolgáltatói felelősség* mentén kell kettéválasztani a területi szociális ellátásban ezidáig – legalábbis elméletben megvalósult – egyesített felelősséget. Az előbbi értelmében azt kell kijelölniük „az állampolgárok okos gyülekezetének”, a helyi képviselőtestületeknek, illetve a parlamentnek, hogy mely társadalmi problémák megoldását tekintik állami-önkormányzati feladatnak, és mekkora költségvetési összeget szánnak erre. A szaktevékenység viszont a képviselőtestületek által definiált feladatokat ellátó (akár nonprofit, akár privát, akár állami) szolgáltató szervezetek dolga, és nem a politikuskoké. Ennek megfelelően a családsegítő szolgálatokat is csak akkor érdemes más szervezetekkel összevonni, ha a problémamegoldásra vállalkozók szektorsemlegessége biztosítható. Ennek megvalósításához a nonprofit szféra „pozitív diszkriminációja” szükséges.

Jelenlegi formájában pedig a családsegítő szolgálat *intézmény-generáló intézményként* funkcionálhat, ami azt jelenti, hogy *a családsegítő szolgálat tekinthető a területi ellátás számára a legalkalmasabb anya-intézménynek ahhoz, hogy az intézmény keretein belül új igények kielégítését célzó új személyes szolgáltatói modellek, „új formák és új tartalmak” kidolgozhatóak és kipróbálhatóak legyenek.*

Az önállósodásnak számtalan útja lehet. Íme egy a sok közül:

(1) Az adott területen jelentkező azonos problémák tevékenységprofilként fogalmazódjanak meg.

(2) Specializálódjon e profilra egy vagy több szociális munkás.

(3) Az adott problémák tömeges jelentkezése esetén alakuljanak át csoporttá a specializálódott szociális munkások.

(4) Az „új” szolgáltatások megerősödése után váljon le a családsegítő szolgálatról a csoport, és alkosson külön intézményt.

(5) Működjön az önálló intézmény az anyaintézménytől átadott pénzkeretből.

(6) Az anyaintézmény költségvetésébe kerüljön vissza a leváló rész által elvitt bér- és dologi költség.

E folyamat beindításához azonban az állami ellátási felelősségek definiálása mellett a civil társadalom helyi-területi megszerveződését támogató erőforrásokat is biztosítani kell. Addig azonban továbbra is csak egy szponzor létezik, az állam, míg a tisztavirág életű tervezeteket preferáló pályázati rendszereink nonprofit törvény hiányában életképtelenek. Mindezek alapján világos, hogy az egyes családsegítő szolgálatok önfejlődéséhez elengedhetetlen a területi és a központi szociális ellátó hálózatok újradefiniálása, fejlesztése.

Összegezve levonhatjuk azt a következtetést, hogy a családsegítő szolgálatok nem oldják, de nem is oldhatják meg a szociálpolitika összes feszültségét, mint ahogy azt számtalan családsegítő szolgálattól naív fenntartóik elvárták. Épp ezért a családsegítő szolgálatok egyoldalú fejlesztése is indokolatlan, és azokat csakis a személyes szociális szolgáltatásokat nyújtó többi intézmény harmonikus fejlesztésével egyidejűleg érdemes bővíteni.

*

A szociális hálózatok fejlesztésének kétféle módja alakult ki szerte a világban: az egyiket sematikusan „germán”, a másikat „angolszász” modellnek nevezhetnénk.

A „germán” modellel egyrészt a paternalista szerveződésű, felülről jövő reformok, másrészt a keresztény szolidaritás és társadalomkép, az erős, központosított állami politika és a domináns egyház jellemző.

Az „angolszász” modell a számtalan önkéntes munkáját igénybe vevő, alulról építkező szervezet mintapéldája; az egyéni felelősséget aláhúzó liberális piaci elképzeléseken és a szociális problémák oldásában a helyi közösség felelősségét hangsúlyozó szemléleten alapul.

A családsegítő szolgálatok kialakulása világosan mutatja e két megközelítés küzdelmét, amelynek eredményeképpen „félutas”, kevert, köztes megoldások jöttek létre, intézményenként más-más szint keverve ki a helyi-területi szociális ellátóhálózat palettáján. Nyilvánvaló, hogy Magyarországon sem a „germán”, sem az „angolszász” modell önmagában nem valósítható meg. A jelen helyzet inkább az előbbi felé mutat erősebb elmozdulást. Nem mindegy azonban, hogy hosszú távon mennyit fogunk megőrizni paternalista, centralizáló, felülről építkező hagyományainkból.

Danny Pieters

Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába*: Portugália

Portugáliában a társadalmi biztonság viszonylag újkeletű elképzelés. A „társadalmi biztonság” terminus bevezetése azt mutatja, hogy Portugália, a testületi államhoz kapcsolódó „szociális támogatás – szociális gondoskodás” dichotómiáját maga mögött hagyva, a szociális alkotmányos állam vezérelvének tekintett társadalmi biztonság felé fordult.

Ennek megfelelően tanulmányunk kiindulópontja az alkotmány 63-mas cikkelye. A cikkely első paragrafusa leszögezi, hogy „a társadalmi biztonsági rendszer minden állampolgárra kiterjed”; a negyedik paragrafus pedig kimondja, hogy „a társadalmi biztonsági rendszer köteles az állampolgárokat biztosítani a betegség, öregség, rokkantság, özvegyiség, árvaság és munkanélküliség kockázatával szemben, valamint a munkaképesség vagy megélhetési eszközök részleges vagy teljes elvesztése esetén.”

A „társadalmi biztonság” kifejezés egyaránt magában foglalja a pénzbeni juttatást nyújtó járulékfizetési és nem járulékfizetési rendszereket – általában ezt a kettőt tekintik a szűkebb értelemben vett társadalmi biztonságnak –, valamint a szociális védelem azon formáit, amelyek a különféle juttatások és rendszerek keretében alakítanak ki gyermekek és fiatalok, valamint öregek és fogyatékosok számára. Ezeket a juttatásokat együttesen „szociális tevékenységnek” szokták nevezni. A szűk értelemben vett társadalmi biztonsági juttatások alanyi jogon járó juttatások; a szociális tevékenység (bizonyos formái) azonban nem alanyi jogon járó juttatás(ok).

A járulékfizetési rendszer a következő juttatásokat biztosítja:

– családi juttatások: családi pótlék, szülési juttatás, szoptatási juttatás, anyasági juttatás (apák számára is), örökbefogadási juttatás és eltartott házastárs után járó nyugdíjkiegészítés (ADDITION);

– olyan juttatások, amelyek a beteg vagy munkanélküli személyeknek nyújtanak pénzbeni segítséget az átmeneti jövedelemkiesés pótlására: be-

* A tanulmányt rövidített formában közöljük. A további fejezeteket folytatólagosan adjuk közre az *Eselé*ben.

tegségi juttatás, TBC-juttatás, a biztosítási rendszer keretében járó munkanélküli juttatás, szociális munkanélküli juttatás és foglalkozási ártalom esetén járó juttatás;

– öregség és rokkantság esetén járó juttatások: öregségi nyugdíj, rokkantnyugdíj, súlyos rokkantság esetén járó nyugdíjkiegészítés és foglalkozási ártalom következtében munkaképtelen személyeknek járó nyugdíj;

– a fogyatékosok speciális szükségleteit kielégítő juttatások: fogyatékos fiataloknak járó pótlék, speciális oktatási juttatás, havi elosztásban folyósított évjáradék, rokkantnyugdíj, súlyos rokkantság esetén járó nyugdíj-pótlék, továbbá speciális támogatás az állandó segítségre szorulóknak;

– halálozás esetén járó juttatások: temetési juttatás, halálozási juttatás, túlélési nyugdíj.

A nem járulékfizetéses rendszerek minimális segítséget nyújtanak azoknak a szociális vagy gazdasági téren nélkülöző személyeknek, akik fizégtelen vagy semmilyen járulékot sem fizettek.

A következő nem járulékfizetéses juttatások léteznek:

– szociális öregségi és rokkantnyugdíj;

– súlyos rokkantság esetén járó nyugdíjkiegészítés (ADDITION);

– családi pótlék és egyéb családi juttatások;

– beilleszkedési juttatás 18-25 év közötti, első állásukat kereső fiataloknak;

– özvegyi juttatás és

– árvasági juttatás.

Portugáliában, mint már említettük, a tágabb értelemben vett társadalmi biztonság a fiatalok, idősek és fogyatékosok támogatására szervezett szociális tevékenységekre is kiterjed.

Ezek a következők: gyermekgondozási kedvezmények, szabadidős központok és védett lakások idősek számára.

A hagyományos értelemben vett társadalmi biztonság nem terjed ki

– az egészségügyi ellátásra; az ellátást az Országos Egészségügyi Szolgálat igazgatja, az alkotmány 64-es cikkelye értelmében mindenre és mindenkire kiterjed és elvileg ingyenes;

– a munkahelyi balesetbiztosításra. A társadalmi biztonságot érintő legfontosabb törvény, amelyet 1984-ben hoztak, a munkahelyi balesetbiztosítási rendszernek az általános társadalmi biztonsági rendszerbe való integrálásáról rendelkezik.

Az 1976-os alkotmány, amelyet az 1974. április 25-diki forradalom után alkottak, és 1982-ben és 1989-ben vizsgáltak felül, lefekteti a Portugáliában kialakítandó társadalmi biztonsági rendszer kereteit. Az alkotmány 63-mas (a társadalmi biztonságot érintő) és 64-es (a közegészségügyet érintő) cikkelyein kívül a 67-72-es cikkelyek fontosak számunkra; ez utóbbiak a család és az anyaság intézményét, a gyermekeket és fiatalokat, valamint a fogyatékosokat és az nyugdíjasokat érintő törvényeket tartalmazzák. A portugál társadalmi biztonsági törvénykezés legfontosabb forrásai a törvények (amelyeket az országgyűlés hozott), és a rendeletek (amelyeket a kormány adott ki); mindkettő egyforma jogi erővel bír. Az alkotmány 168-as cikkelye (no.1, sub f) értelmében a társadalmi bizton-

sági rendszer és az Országos Egészségügyi Szolgálat alapelveinek meghatározása az országgyűlés relatív törvényhozói jogkörébe tartozik: az alapelvek törvényben rögzítése az országgyűlés feladata, hacsak a parlament törvényhozói hatalommal nem ruházta fel a kormányt.

A kötelező (STATUTORY) társadalmi biztonsági rendszert érintő legfontosabb törvény rendelkezik a kiegészítő rendszereket érintő speciális rendelkezések bevezetéséről. A rendelkezések két dolgot hivatottak biztosítani: egyrészt a biztosítás kiterjesztését olyan szociális kockázatokkal szemben, amelyekre már kiterjed a társadalmi biztonság; másrészt szociális védelmet azokkal a kockázatokkal szemben, amelyekre még nem terjed ki a társadalmi biztonság. Már többször felmerült, hogy a különböző törvényhozói intézkedéseket egyetlen társadalmi biztonsági törvényben kellene kodifikálni. A társadalmi biztonságot érintő törvénnyel (1984 28/84-es törvény) megtettük az első lépést ebben az irányban.

Kockázatok és juttatások

A járulékfizetéses és nem-járulékfizetéses rendszer keretében nyújtott öregségi, túlélési nyugdíjat és rokkantnyugdíjat évente igazítják újra, rendelet útján. A juttatás szintjének újraigazítása kiterjed a rögzített összegű és a családi juttatásokra is. A foglalkozási kockázatok után járó, tartós kárptételeket szintén kormányrendelet igazítja újra.

Öregség

Kétféle öregségi nyugdíjrendszer létezik: a járulékfizetéses és a szociális öregségi nyugdíj.

Mindenki, aki legalább 120 hónapig járulékot fizetett, járulékfizetéses öregségi nyugdíjra jogosult; a nyugdíjkorhatár nőknél 62 év, férfiaknál 65 év. A nyugdíj összegét az utolsó 10 munkaév legkedvezőbb öt éve alatti átlagkereset 2,2%-ának és a járulékfizetési évek számának szorzata adja meg. A nyugdíj alsó határa kötött. Az öregségi nyugdíj összege további járulékfizetéssel növelhető: a nyugdíj 2%-kal nő minden egyes plusz munkaév után. Azok az öregségi nyugdíjat élvező személyek, akik házastársukkal élnek, és akiknek a jövedelme nem haladja meg a törvényben rögzített határt, eltartott házastárs utáni kiegészítésre jogosultak. A házastárs esetleges jövedelmét levonják a pótlékból.

Csak azok a személyek kaphatnak szociális öregségi nyugdíjat, akiknek a havi jövedelme nem haladja meg az országos szinten megállapított minimumbér 30 illetőleg 50%-át (ez utóbbi a családfőkre vonatkozik). Szociális öregségi nyugdíjat csak 65 év feletti személyek kaphatnak.

Halálozás

A halálozási juttatások – a szó tágabb értelmében – a következőket foglalják magukban: temetési juttatás, halálozási juttatás, túlélési juttatás, valamint (a nem-járuélékfizetési rendszereken belül) özvegyi és árvasági nyugdíj. Speciális juttatások igényelhetők abban az esetben, ha az elhunyt munkahelyi baleset vagy foglalkozási ártalom következtében vesztette életét.

Temetési juttatás jár a túlélőknek olyan leszármazottak (ha családi pótlék járt utánuk) és felmenők halálakor, akiket a biztosított vagy házastársa tartott el. A fenti juttatások rögzített összegűek.

A halálozási juttatás csak abban az esetben jár, ha az elhunyt legalább 6 hónapig tagja volt a társadalmi biztonsági rendszernek, és legalább 3 hónapig járulékot fizetett. A következő személyek jogosultak juttatásra: az elhunyt házastársa, (bizonyos feltételek mellett) az elvált házastársa, a leszármazottak és felmenők, valamint azok a személyek, akiket a felmenők vagy leszármazottak kategóriájába sorolnak; a fent említett rokonok közül csak azok kaphatnak juttatást, akiket az elhunyt tartott el. Ha nincs közelebbi túlélő rokon, akkor azok a harmadfokú oldalági rokonok kapják meg a halálozási juttatást, akiket az elhunyt tartott el, és akiket írott nyilatkozatban megjelölt. A halálozási juttatás egyösszegű végkielégítés, amely megegyezik az utolsó 10 biztosított év alatti legkedvezőbb két év átlagkeresetének egy fél évre jutó összegével. Ha a juttatás megszűnik a leszármazottak és a házastárs között, a nyugdíjnak legalább az 50%-a a túlélő házastársat illeti.

Csak abban az esetben igényelhető túlélési nyugdíj, ha az elhunyt legalább 36 hónapig fizetett járulékot. A következő személyek jogosultak nyugdíjra:

- a túlélő házastárs és (bizonyos feltételek mellett) az elvált házastárs;
- a 18 évnél fiatalabb leszármazottak, valamint azok a személyek, akiket a leszármazott kategóriájába sorolnak;
- azok a rokonok és a rokonok kategóriájába sorolt személyek, akiket az elhunyt tartott el.

A fent említett személyeknek járó nyugdíj összege az elhunytnek feltételesen járó rokkantnyugdíj meghatározott százaléka. A százalék kategóriánként változik: 60% jár a túlélő házastársnak, 20% egy gyermeknek, 30% kettőnek és 40% három vagy több gyermeknek.

A túlélő özvegy nő akkor jogosult túlélési nyugdíjra, ha:

- legalább egy évig az elhunyt felesége volt (ez a feltétel nem vonatkozik azokra az esetekre, ha a házasságból gyermekek születtek, illetőleg ha az özvegy férje baleset következtében halt meg); valamint
- 35 évesnél idősebb; a 35 év alatti özvegy nők csak 5 évig kaphatnak nyugdíjat; kivételt képeznek azok, akik gyermeket nevelnek, illetőleg tartósan munkaképtelenek.

Ha az özvegy újból férjhez megy, elveszti nyugdíjjogosultságát. Csak azok az özvegy férfiak jogosultak túlélési nyugdíjra, akik betöltötték 65. életévüket, vagy tartósan munkaképtelenek.

Azok az elvált vagy különélő nők, akik kielégítik a fenti feltételeket, és akiknek az elhunyt tartásdíjat fizetett (ami ritkán fordul elő), szintén jogosultak túlélési nyugdíjra.

A szülők árváinak járó túlélési nyugdíj összege annak függvényében változik, hogy hány 18 év alatti gyermek van a családban; közép- vagy felsőfokú oktatásban résztvevő gyermekek esetében a korhatár 21, illetőleg 24 év; a tartós és teljes munkaképtelenségben szenvedő gyermekek esetében a túlélési nyugdíj nincs korhatárhoz kötve. Ha az elhunytnek nincs sem vele élő, sem elvált házastársa, a nyugdíj összege megkétszereződik.

A túlélési nyugdíjak együttes összege nem haladhatja meg a számítási alap 100%-át.

Azok a túlélők, akiknek házastársa szociális nyugdíjat kapott, özvegyi nyugdíjra jogosultak. Csak azok a személyek jogosultak özvegyi nyugdíjra, akiknek semmilyen más nyugdíj nem jár, és akik megfelelnek a szociális nyugdíj esetében kötelező jövedelemigazolásnak. Az özvegyi nyugdíj összege a szociális nyugdíj 60%-ának felel meg.

Az árvasági nyugdíj jövedelemigazoláshoz kötött, nem járulékfizetéses juttatás, amely az árvák nagykorúvá válásáig jár (azaz 18 éves korig, illetőleg addig, amíg a gyermeket a gyám tartja el). A nyugdíj összegének kiszámításakor ugyanolyan százalékokkal számolnak, mint a leszármazottak túlélési nyugdíjánál, számítási alapnak azonban a szociális nyugdíjszintet tekintik.

Enyhébb feltételek vonatkoznak azokra a túlélőkre, akiknek a hozzátartozója munkahelyi baleset vagy foglalkozási ártalom következtében hunyt el. Ezekben az esetekben a következő személyek kaphatnak túlélési nyugdíjat:

- az elhunyt felesége, aki a számítási alap 30%-ának megfelelő összegre jogosult. Az özvegy csak 65 éves koráig jogosult túlélési nyugdíjra; kivételt képeznek a fizikai vagy szellemi fogyatékoságban szenvedő özvegyek;

- az elhunyt férje, aki szintén az alap 30%-ára jogosult; a férj csak akkor kaphat túlélési nyugdíjat, ha a baleset előtt vette feleségül az elhunytat, valamint munkaképességét csökkentő fizikai vagy szellemi fogyatékosága van, vagy már felesége halála előtt betöltötte 65. évét;

- a biztosított elvált férje akkor, ha tartásdíjat kapott, és ugyanolyan feltételeknek felel meg, mint házastársa; az elvált férj az özvegy túlélési nyugdíjának megfelelő összegre jogosult, a nyugdíj azonban nem haladhatja meg a tartásdíj összegét;

- az anya vagy apa árvái, akik (attól függően, hogy hányan vannak testvérek) a számítási alap 20, 30 vagy 50%-ának megfelelő összegre jogosultak; a nyugdíj 18 éves korig jár (közép- vagy felsőfokú oktatásban tanuló gyermekek esetén a korhatár 21, illetőleg 24 év; a tartós és teljes munkaképtelenségben szenvedő gyermekek esetében a nyugdíj nincs korhatárhoz kötve);

- az apa vagy anya árvái, akik (attól függően, hogy hányan vannak testvérek) a számítási alap 40, 80 vagy 100%-ának megfelelő összeget

kapnak; ugyanolyan feltételek vonatkoznak erre a nyugdíjra, mint az apa vagy anya árváinak nyugdíjára, azzal a különbséggel, hogy a nyugdíj nem haladhatja meg az áldozat korábbi keresetének 70%-át;

– a biztosított szüleinek és leszármazottainak akkor, ha az elhunyt tartotta el őket; 15% jár a 65 év alatti felmenőknek, és 20% a 65 év felettieknek és azoknak a szülőknek, akik fizikai vagy szellemi fogyatékoságuk miatt munkaképtelenek. Ha az elhunyt házastársa vagy gyermeke szintén jogosult nyugdíjra, a felmenők csak 10%-ot kapnak. A juttatások együttes összege nem haladhatja meg a számítási alap 80%-át.

A temetési költségek fedezésére járó juttatás 30 napi bérnek felel meg; az elhunyt elszállítása esetén a juttatás összege megkétszereződik.

Munkaképtelenség

Betegségi juttatásra jogosult minden olyan biztosított személy, aki átmenetileg munkaképtelen. A jogosultság feltételei a következők:

– a biztosított igazolni tudja, hogy legalább hat hónapig, illetőleg a munkaképtelenség megállapítását megelőző négy hónap alatt legalább 12 napig fizetett munkát végzett;

– ha magánvállalkozó, akkor igazolni tudja, hogy legalább hat hónapig fizetett járulékot;

– ha háztartási alkalmazott, akkor 210 órának megfelelő fizetést tud igazolni.

A betegségi juttatás a munkaképtelenség orvosilag történő megállapítását megelőző két hónap alatt keresett átlagos napibér 65%-a (magánvállalkozók esetén az előző év adózás alá eső keresetének 65%-a). A jogosultság az alkalmazottak esetében 3 napos, a magánvállalkozók esetében 60 napos várakozási idő letelte után lép érvénybe.

Az alkalmazottak maximum 365 napig, a magánvállalkozók pedig maximum 1095 napig jogosultak juttatásra; ezeknek nem kell feltétlenül egymást követő napoknak lenniük.

Korlátlan ideig jár juttatás mindazoknak, akik TBC következtében váltak munkaképtelenné; a juttatás összege, az esettől függően, a számítási alapnak tekintett bér 80-100%-ának felel meg.

Minden olyan női alkalmazott, aki szülés vagy abortusz miatt átmenetileg munkaképtelen, anyasági juttatásra jogosult. A juttatás feltételei megegyeznek a betegségi juttatás feltételeivel. Az anyasági juttatás a betegségi juttatás számítási alapjának tekintett, munkából származó átlagjövedelemnek a 100%-a. A juttatás 90 napig jár, amelynek legalább kétharmadát a szülés után kell folyósítani; abortusz és halvaszülés esetén a kismama csak 30 napig jogosult juttatásra; élveszületett gyermek halála esetén a szüléstől számított legalább 30 napig fizetendő a juttatás.

Apasági juttatás jár azoknak a biztosított alkalmazott vagy magánvállalkozó apáknak, akik maguk gondozzák gyermeküket az anyasági juttatásnak megfelelő 90 nap alatt. A juttatás a következő feltételek mellett jár:

- ha az anya meghalt a szülési szabadság alatt;
- ha az anya a szülést követő 90 napban meghalt, előtte pedig nem végzett szakmai tevékenységet;
- kivételes esetben, ha az anya a szülési szabadság utolsó 30-60 napjában fizikailag vagy szellemileg megrokkann, és rokkantsága nem a szülés közvetlen következménye.

Az apasági juttatás a betegségi juttatás számítási alapjának tekintett, munkából származó átlagjövedelem 100%-a. A juttatás legalább 10 napig jár; az anya halála esetén a juttatás időtartama megegyezik az anyasági juttatásból visszamaradó napok számával (maximum 90 nap).

A tartós munkaképtelenség kockázatánál kétféle juttatást különböztetnek meg: a rokkantnyugdíjat és a súlyos rokkantság után járó pótlékot. A pótlék, akárcsak a szociális rokkantnyugdíj, a nem járulékfizetéses társadalmi biztonsági rendszer keretében igényelhető.

Mindenki, aki legalább 60 hónapig fizetett járulékot, és aki (nem munkahelyi baleset vagy foglalkozási ártalom következtében) megromlott egészségi állapota miatt tartósan munkaképtelenné válik, rokkantjuttatásra jogosult. Azok az alkalmazottak, akik nem tudják eredeti jövedelmük egyharmadát megkeresni, és még nem érték el a nyugdíjkorhatárt, (azonnal) rokkantnak tekintendők. Azok pedig, akik három évi munkaképtelenség után már nem tudják eredeti jövedelmük 50%-át megkeresni, tartósan munkaképtelenné tekintendők. A munkaképtelenség megállapítása a körzeti társadalmi biztonsági központokban (C.R.S.S.) felállított ellenőrző rendszerek (S.V.I.P.) feladatkörébe tartozik. A rokkantnyugdíjat, valamint a minimum rokkantnyugdíjat ugyanúgy számolják ki, mint az öregségi nyugdíjat. Ebben a rendszerben is igényelhető eltartott házastárs után járó kiegészítés. A rokkantnyugdíj a nyugdíjkorhatár eléréséig jár. A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a portugál társadalmi biztonsági rendszerben nem állítottak fel a munkaképtelenség mértékét meghatározó skálát, ami azt jelenti, hogy valaki vagy egészséges, vagy rokkant.

Csak olyan személyek jogosultak szociális nyugdíjra, akiknek a havi jövedelme nem haladja meg az országos minimumbér 30%-át (családfők esetében az 50%-át). A szociális rokkantnyugdíj csak olyan 18 év feletti személyeknek jár, akiket bármiféle munkavégzésre képtelenné nyilvánítanak. A szociális nyugdíj rögzített összegű.

A súlyos rokkantság esetén járó nyugdíjpótléokra azok a rokkant-, öregségi, túlélési vagy szociális nyugdíjban részesülő személyek jogosultak, akiket az orvosi tanácsadók bármiféle munkavégzésre képtelenné nyilvánítanak, és akik állandó segítségre szorulnak. A pótlék a nyugdíjon felül jár. A pótlék összegét az határozza meg, hogy a rokkant- és az öregségi nyugdíjat egészíti-e ki, vagy pedig a túlélési és a szociális nyugdíjat.

A társadalmi biztonsági rendszer számos juttatást biztosít a fogyatékos személyek speciális szükségleteinek kielégítésére. Ilyen például a fogyatékos fiataloknak járó kiegészítő pótlék, a speciális oktatási juttatás, a havi elosztásban folyósított évjáradék, a rokkantnyugdíj és a súlyos rok-

kantság esetén járó pótlék. A rokkantnyugdíjat és a pótléket a fentiekben már leírtuk.

Azok a 24 év alatti fiatalok, akik megfelelnek a nem járulékfizetéses rendszerben felállított jogosultsági feltételeknek, illetőleg akiket a járulékfizetéses rendszerben biztosított személy tart el, fogyatékos fiataloknak járó kiegészítő pótlékre jogosultak. A jogosultság további feltételei: a gyermek nem tudja eltartani magát, speciális oktatási intézetbe jár, és egyéni terápiás kezelésre szorul.

A pótlék összege annak függvényében változik, hogy az igénylő milyen korcsoportba tartozik. Három csoportot állítottak fel: a 14 év alatti fiatalokét, a 14-17 évesekét és a 18-24 évesekét. A pótlék nem eshet egybe a speciális oktatási juttatással.

A fogyatékos fiatalok két kategóriája jogosult speciális oktatási juttatásra: egyrészt azok a 25 év alatti fogyatékosok, akik megfelelnek a nem járulékfizetéses rendszerben felállított jogosultsági feltételeknek, másrészt azok, akiknek szüleit hivatalosan biztosított dolgozónak tekintik, és akik speciális oktatásban vesznek részt. A juttatás fedezi a speciális oktatás költségeit, a fogyatékos személy családjának azonban személyes hozzájárulást kell fizetnie. A személyes hozzájárulás összegét a speciális oktatás költségeinek és a család anyagi helyzetének figyelembevételével állapítják meg. A speciális oktatási juttatás nem eshet egybe sem a fogyatékos fiataloknak járó kiegészítő pótlékkal, sem a havi elosztásban folyósított évjáradékkal.

Azok a 24 év feletti fizikai, motorikus, érzékszervi vagy pszichológiai fogyatékoságban szenvedő személyek, akiknek a szülei a járulékfizetéses rendszerben feltételesen vagy ténylegesen biztosítva vannak, havi elosztásban folyósított évjáradékra jogosultak; azok a fiatalok, akiknek évjáradék jár, nem kaphatnak rokkant- vagy szociális nyugdíjat.

Más rendelkezések vonatkoznak azokra, akik valamilyen munkahelyi baleset vagy foglalkozási ártalom következtében váltak munkaképtelenné. Átmeneti munkaképtelenségi juttatás jár azoknak, akik orvosi kezelés alatt állnak, vagy rehabilitációs terápiában vesznek részt. A juttatás kiszámításánál a megfelelő iparágra érvényes országos minimumot (= számítási alap) meghaladó kiesett bér 80%-át veszik alapul. Az áldozat a számítási alap kétharmadának megfelelő összeget kap.

Az igénylő csak az alap egyharmadát kapja meg a sérülést követő három napban, ha kórházba kerül, vagy ha a felelős szerv viseli az orvosi kezelés és az ellátás költségeit; kivételt képeznek azok, akik valamilyen családtagjukat tartják el.

Az állandó munkaképtelenség mértékét munkahelyi baleset esetén a munkaügyi bíróság, foglalkozási ártalom esetén pedig vagy a munkaügyi bíróság, vagy a foglalkozási ártalom elleni biztosítási rendszer országos alapja állapítja meg. A munkaképtelenség mértékét az illetékes intézmény vagy az áldozat kérésére felülvizsgálják.

A nyugdíj számítási alapját ugyanúgy határozzák meg, mint az átmeneti munkaképtelenség alapját; ha azonban a munkaképtelenség mértéke nem éri el az 50%-ot, a számítási alap a megfelelő iparágra érvényes

országos minimumot (= számítási alap) meghaladó kiesett bér 70%-ára csökken.

A teljes mértékben és tartósan munkaképtelen személyek évjáraadékra jogosultak, amely a számítási alap 80%-ának felel meg. Ha az illető tartósan képtelen korábbi munkája elvégzésére, az évjáraadék összege a számítási alap fele és kétharmada közé esik, a pontos összeget az határozza meg, hogy a munkaképtelen személy milyen mértékben képes más, megfelelő munka elvégzésére. Tartós és részleges munkaképtelenség esetén az évjáraadék a számítási alap kétharmada.

Ha az áldozat segítségre szorul, a nyugdíj összege 25%-kal emelkedik (az évjáraadék felső határa kötött). Teljes és tartós munkaképtelenség esetén az évjáraadék minden egyes eltartott családtag után a számítási alap 10%-ával növekedik (az évjáraadék felső határa kötött).

Munkanélküliség

A teljes idejű és részidős alkalmazottak a következő feltételek mellett jogosultak munkanélküli juttatásra a járulékfizetéses rendszer keretében:

- munkanélkülivé válásuk előtt legalább 36 (egymást követő) hónapig dolgoztak, és járulékot fizettek a társadalmi biztonság általános járulékfizetési rendszerében;

- önhibájukon kívül váltak munkanélkülivé;
- sem öregségi vagy rokkantnyugdíjat, sem szociális nyugdíjat nem kapnak.

A munkanélküli juttatás megegyezik a betegségi juttatás összegével, alsó és felső határa azonban kötött. A munkanélküli juttatás nem haladhatja meg az arra az iparágra érvényes országos minimumbér háromszorosát, amelyben a munkanélküli korábban alkalmazásban állt.

A munkanélküli juttatás legalább hat hónapig jár; a juttatás időtartama egy hónappal hosszabbodik minden egyes munkaév után, amelyet az igénylő a jogosultsághoz szükséges 36 hónapon felül dolgozott.

A teljesidejű alkalmazottak a következő feltételek mellett jogosultak szociális munkanélküli juttatásra:

- munkanélkülivé válásuk előtt legalább 180 vagy 360 napig dolgoztak, és járulékot fizettek a társadalmi biztonság általános járulékfizetési rendszerében;

- önhibájukon kívül váltak munkanélkülivé;
- sem öregségi vagy rokkantnyugdíjat, sem szociális nyugdíjat nem kapnak, és

- gazdasági segítségre szorulnak.

Minden olyan alkalmazott, akinek a járulékfizetéses munkanélküli juttatásra való jogosultsága lejárt, illetőleg aki nem elégíti ki a munkanélküliséget megelőző munka és járulékfizetés időtartamára vonatkozó követelményeket, szociális munkanélküli juttatásra jogosult.

A szociális munkanélküli juttatás a biztosított személy iparágában ér-

vényes országos minimumbér meghatározott százaléka. Ennek megfelelően:

- 100% jár azoknak az alkalmazottaknak, akik legalább 6 személyt tartanak el;
- 90%-ra jogosultak azok a munkanélküliek, akik 3-5 személyt tartanak el;
- 80%-ot kapnak azok, akik 0-3 személyt tartanak el;
- 70% jár azoknak, akik egyetlen személyt sem tartanak el.

A szociális munkanélküli juttatás összege nem haladhatja meg az alkalmazottnak a betegségi juttatás kiszámításánál alapul vett átlagbérét. A szociális munkanélküli juttatás 20%-kal csökken a jogosultság utolsó 90 napjában.

A szociális munkanélküli juttatás 15 hónapig jár; a juttatás az 50 év feletti alkalmazottak esetében három, az 55 év feletti alkalmazotknál pedig kilenc hónappal hosszabbítható meg. Azok a munkanélküliek, akik 62-dik életévük betöltéséig 24 hónapig kaptak szociális munkanélküli nyugdíjat, 62 éves koruktól öregségi nyugdíjra jogosultak akkor, ha megfelelnek az öregségi nyugdíjra vonatkozó feltételeknek (a korkövetelmény kivételével).

Orvosi ellátás

Portugáliában egy Országos Egészségügyi Szolgálatot létesítettek. Az orvosi szolgáltatások ingyenesek. A lakosság szabadon választhat orvost az egészségügyi központokban működő körzeti orvosok és szakorvosok, illetőleg az elismert orvosok közül. A kormány úgynevezett változó személyes hozzájárulási rendszert vezetett be. A következő kategóriák mentesülnek az orvosi konzultáció, továbbá a kórházakban és egészségügyi központokban, valamint az elismert orvosok által nyújtott kezelés esetében fizetendő személyes hozzájárulás kötelezettsége alól: a rokkant-, öregségi- és túlélési nyugdíjban részesülő személyek; azok, akik a foglalkozási ártalom ellen biztosító rendszer keretében kapnak juttatást (legalább 50%-os, tartós munkaképtelenség után); a fenti kategóriákba eső személyek házastársai és kiskorú gyermekei; a terhes nők és egyévesnél fiatalabb gyermekeik; bizonyos fogyatékos fiatalokat eltartó személyek; továbbá bizonyos nehéz szociális és gazdasági helyzetben lévő személyek.

Az Országos Egészségügyi Szolgálat orvosai közalkalmazottak; egyeseket a regionális egészségügyi bizottságok, másokat kórházak alkalmaznak. A magánorvosokat az orvosi kar és az egészségügyi minisztérium között kötött szerződés alapján ismerik el. A magánorvosokat olyan személyek is felkereshetik, akik a nagy távolság miatt nem tudnak időben eljutni a hivatalos egészségügyi központba. Az állami alkalmazásban álló orvosok fizetést kapnak; a fizetés összege, amelyet a kormány határoz meg, foglalkozási kategóriánként változik. Az elismert orvosok konzultációnként rögzített összegű honoráriumot kapnak.

A kórházakban és az egészségügyi miniszter által elismert egészség-

ségügyi intézményekben nyújtott kezelés szintén ingyenes. Nem kell személyes költséghozzájárulást fizetni sem a nyilvános kórteremért, sem a magánkórteremért (ha ezt orvos írta elő). Ha nincs olyan közkórház, amely három hónapon belül biztosítani tudná a szükséges egészségügyi ellátást, a beteg ingyenes kezelésre jogosult a magánkórházakban és a klinikákon is. Az egészségügyi központok fogorvosi és orvosi ellátást is biztosítanak. Ha valaki elismert magánfogorvoshoz megy, a honorárium visszatéríthető a kormány által felállított díjszabási lista alapján.

A betegség jellegétől függően az igénylő az Egészségügyi Szolgálat hivatalos listáján feltüntetett gyógyszerek árának 20-50%-át köteles kifizetni. Egyes speciális betegségekben szenvedő személyeknek nem kell személyes hozzájárulást fizetniük. A hivatalos listán feltüntetett gyógyászati segédeszközökért 20%-os személyes hozzájárulást kell fizetni. Az egészségügyi központokban felírt szemészeti és fogászati segédeszközöknél 25%-os személyes hozzájárulást kell fizetni. Az elismert magánszakorvos által felírt szemészeti és fogászati segédeszközök teljes árát ki kell fizetni, az Egészségügyi Szolgálat azonban az összeg 75%-át visszatéríti.

A szállítási költségeket csak a távoli területeken lakó betegeknek térítik vissza, bizonyos feltételek mellett. A munkahelyi balesetek áldozatainak egészségügyi ellátását magán biztosító társaságok, a foglalkozási ártalomban szenvedőket pedig az Országos Egészségügyi Szolgálat biztosítja. Az áldozatnak nem kell személyes hozzájárulást fizetnie.

A teljesség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy az egészségügyi ellátási rendszer fenti leírása nem az általános gyakorlaton alapul, hanem az ideális esetet írja le. A gyakorlatban igen nehéz ingyenes egészségügyi ellátáshoz jutni, többek között azért, mert az Országos Egészségügyi Szolgálat orvosai magánrendelést is folytatnak, amellyel sokkal nagyobb jövedelemre tehetnek szert.

Család

A családi pótlék a következő feltételek mellett jár:

- a gyermek semmilyen fizetett tevékenységet nem folytat;
- a gyermek 14, 18, 22, illetőleg 25 évesnél nem idősebb; a korhatár megállapításánál figyelembe veszik, hogy a gyermek általános vagy középiskolába jár-e, illetőleg felsőfokú vagy egyéb tanulmányokat folytat. Azoknál a fogyatékos gyermekeknél, akik nem kapnak havi elosztásban folyósított évjáradékot vagy szociális nyugdíjat, nincsen korhatár;
- a gyermek Portugáliában lakik.

A családi pótlék havi állandó összeg, amely a leszármazottak és a leszármazott kategóriájába eső személyek után jár. Ha a család havi jövedelme nem haladja meg az alkalmazottak minimumbérének 150%-át, a szülők magasabb összegre jogosultak a harmadik és ezt követő gyermekeik után.

A biztosított alkalmazottak gyermekük megszületésekor egyösszegű szülési juttatásra jogosultak.

A szülés után 10 hónapig havi szoptatási juttatás jár minden olyan személynek, aki családi pótlékra jogosult.

Egyösszegű házassági juttatás jár mindkét házastársnak.

Azok a biztosított dolgozók, akik 3 év alatti gyermeket fogadnak örökbe, örökbefogadási juttatásra jogosultak. A munkahelyi és járulékfizetési feljegyzésre vonatkozó követelmények megegyeznek a betegségi juttatásnál érvényes feltételekkel. Az örökbefogadási juttatás 60 napig jár; célja az, hogy elősegítse az örökbefogadott gyermek beilleszkedését az új családba. Az örökbefogadási juttatás összege megegyezik a betegségi juttatás számítási alapjául vett, munkából származó átlagjövedelemmel.

Kiskorú gyermek támogatására szolgáló juttatásra jogosultak azok a dolgozók, akik 10 év alatti beteg vagy balesetet szenvedett gyermekük gondozása miatt kénytelenek munkahelyükről kimaradni. A juttatás a következő feltételek mellett jár:

- az igénylő megfelel a betegségi juttatásra való jogosultság követelményeinek (a munkaképtelenségre vonatkozó feltétel kivételével);
- a gyermeket nevelő szülő egyedülálló;
- a család jövedelme nem haladja meg az érvényes minimumbér kétszeresét; és
- az igénylő nem kap tovább fizetést.

A juttatás nem haladhatja meg a betegségi juttatás összegét, amelyet az igénylő saját betegsége esetén kapna. A kiskorú gyermek támogatására szolgáló juttatás évente csak 30 napig jár; ha azonban a gyermek kórházba kerül, a kórházi tartózkodás egész idejére fizetnek juttatást.

Azok a személyek, akik járulékfizetéses öregségi vagy rokkantnyugdíjat kapnak, és akik eltartott házastársának jövedelme nem haladja meg a pótlékot, eltartott házastárs után járó kiegészítésre jogosultak. A házastárs esetleges jövedelmét levonják a pótlékból.

(Fordította Andor Eszter)

Betlen Anna

Érdekvédelem, vállalkozás, nagypolitika

Önsegítő egyesületek a munkanélküliség ellen

A munkanélküliek és álláskeresők egyesületei

A munkanélküliek és álláskeresők egyesületeit 1990 őszén kezdték szervezni szerte az országban. Az első egyesület Kunszentmiklóson alakult, közvetlenül egy szocialista párti nagygyűlést követően, a gyűlés szónokának, a szocialista országgyűlési képviselőnek az indítványára. A kunszentmiklósi egyesületet gyors egymásutánban követték a többiek. 1991 májusában Budapesten tíz egyesület megalakította a Munkanélküliek és Álláskeresők Egyesületeinek Országos Szövetségét, debreceni központtal. A munkanélküli egyesületek többsége – különösen az első hónapokban – az Alföldön jött létre, szoros összefüggésben a térség kiemelkedően hátrányos foglalkoztatási helyzetével. A Dunántúlon és Budapesten a szerveződés sokáig elmaradt vagy formális volt. 1992 végére 50-60 egyesületről számolnak be az Országos Szövetség vezetői. Többségük tagja a Szövetségnek, de vannak egyesületek, amelyek nem léptek be, s vannak, amelyek időközben kiléptek az Országos Szövetségből, és más szervezethez csatlakoztak.

*

A munkanélküli egyesületek legfontosabb feladatuknak a munkahelyi érdekvédelem hatóköréből kikerült munkanélküliek gondjainak enyhítését tekintik. Eszerint – a szervezet erejétől, a benne tevékenykedők képességeitől függően – különféle szolgáltatásokat próbálnak ellátni. Irodáikban folyamatosan vagy heti ügyeleti rendben állásközvetítést végeznek a betérő munkanélküliek számára. Több helyen a szakszervezetek vagy a Szocialista Párt által „kikölcsönzött” jogász segítségével jogi tanácsadást is biztosítanak. Az egyesületek tevékenységükkel – néhol tudatos szervezéssel, máskor *csak úgy*, a dolog jellegénél fogva – egyfajta „lelki gondozást” is biztosítanak az őket felkeresőknek.

A tagság

A munkanélküli-egyesületek taglétszámáról nem könnyű hitelt érdemlő adatokat szerezni, de mivel az egyesületi tagság nem feltétele a szolgáltatásokban való részesedésnek, és mivel az egyesületi tagsággal nem jár kötelezően a szervezet munkájában való aktív részvétel, a létszám maga nem is hordozna lényeges információt. Annál fontosabb volna látni, hogy milyen tömeget érint az egyesületek napi tevékenysége. Sajnos azonban erről sincsenek teljeskörű vagy akár reprezentatív adatok.¹ Az egyesületek tagsága mind összetételét, mind nagyságát tekintve jelentős mértékben függ attól, hogy milyen mértékben és hatással sikerült az érdekvédelmi tevékenységet kifejleszteni.

1992 decemberében kérdőívet készítettünk, amelyet ötven bejegyzett és a címlistánkon szereplő egyesület címére küldtünk el. A kérdőívet január közepéig 18 egyesület töltötte ki², közülük az 1991-ben alakult (pontosabban: bejegyzett) kilenc egyesület átlagos taglétszáma, ha a kiugróan magas Hajdú-Bihar megyei tagságot is számításba vesszük, 799 fő, a legnagyobb egyesület nélkül 257 fő. A kilenc 1992-ben alakult egyesület átlagos létszáma 121 fő.

A kisebb taglétszámú egyesületek többsége viszonylag új, 1992-es alapítású, ezek többnyire heti egy-két fogadónapot tartanak. A nagyobb létszámú egyesületek kevés kivétellel a hét minden munkanapján fogadják az érdeklődőket. Az egyesületek nagyságára, ügyfélfogadási rendszerükre vonatkozó adatainkat az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

1.sz. táblázat

Az egyesületek taglétszáma és ügyfélfogadási rendje az alapítás éve szerint

Az alapítás éve	A 100 fősnél kisebb egyesületek			A 100 fősnél nagyobb egyesületek		
	száma	átl. lét-száma	heti fogadónap-jainak átl.száma	száma	átl. lét-száma	heti fogadónap-jainak átl.száma
1991	3	54,3	1,3	5	378	4,5
H-B.m. Egyesület				1	5140	5
1992	7	54,4	1,7	2	356	3,5
Együtt*	10	54,4	1,6	7 8	37 968	4,3

* A táblázatban külön sorban szerepelnek az 5140 fős Hajdú-Bihar megyei Egyesület adatai, és az összecsorban az ezek figyelembevételével számított értékek. Mivel ez az egyetlen (bár kétségtől a legjelentősebb) egyesület számottevő mértékben megváltoztatja az egyesületi nagyságra jellemző értéket, jobbnak láttam kétféle átlagot közölni.

Ugyanezen 18 egyesület a kérdésünkre adott válaszok szerint összesen naponta kb. 145 álláskeresőt fogad irodáiban, hogy tanácsokkal, állásajánlatokkal lássa el őket. Az egyesületek tevékenységének hatásosságát a szervezethez jutó adatok jellemző adatok bemutatása után – szintén a kérdőívre adott válaszaik alapján – a segítségükkel elhelyezkedettek számával is érzékeltethetjük.

2.sz. táblázat:

Az egyesületalapítás óta munkahelyhez juttatott álláskeresők száma

Alapítás éve	Állandó <i>munkahely</i>	Alkalmi	Közmunka
1991	465	160	38
H-B m.Egyesület*	2005	2300	10
1992	78	77	48

* Külön sorban ezúttal is a Hajdú-Bihar megyei egyesület adatai olvashatók. Az adatok egyébként nyilvánvalóan halmozódást is tartalmaznak: ugyanaz a személy bizonyára többször is kaphatott segítséget az egyesületektől.

Valóban külön kategóriát képez a Debrecenben székelő Hajdú-Bihar megyei Egyesület, amely mind taglétszámát tekintve, mind pedig tevékenységének szervezethez jutó adatok és eredményességét illetően messze felülmúlja a többieket. Ez nem is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Debrecen jelenti egyúttal az Országos Szövetség központját is, s hogy a debreceni egyesületi vezetők egyszersmind az országos szervezet vezetői. A debreceni egyesület szolgáltatja azt a kísérleti terepet, ahol az egyesület-szervezés és a különféle szolgáltatások módszereinek és gyakorlatának kipróbálása megindult.

Noha a Hajdú-Bihar megyei Egyesület által közölt adatokhoz képest eltörpülni látszik, mégsem elhanyagolható az a szervezői és szolgáltató tevékenység, amit néhány más egyesület végez a munkanélküliekért. Többségük fogadónaponként 5-12 ügyfelet fogad (Debrecenben napi 40-et), sokan közülük fennállásuk óta 10-50 állandó, 20-40 alkalmi és néhány közmunkás munkahely betöltésében működtek közre. Érdekes megfigyelni, hogy az 1992-ben alakult egyesületek sokkal több közmunkaként finanszírozott munkahelyet szereztek ügyfeleiknek, mint a korábban alakultak. Ez arra enged következtetni, hogy a „fiatalabb” egyesületek némelyike nagyobb súlyt helyezett (vagy több lehetőséggel rendelkezett) a helyi önkormányzattal és munkaügyi kirendeltséggel való jó kapcsolat kialakítására.

A kérdőívet a megkérdezett egyesületek fele sem töltötte ki, és küldte vissza. De a válaszoló tizennyolc egyesületnek is csak kevesebb mint felére igaz – legalábbis a közölt adatok tanúsága szerint –, hogy számotte-

vőnek mondható egyesületi életet folytat. A Hajdú-Bihar megyei Egyesületen kívül még hat olyan egyesületet emelhetünk ki a választ adók közül, amelyek öt mennyiségi kritérium közül legalább háromban meghaladnak valamiféle – önkényesen kijelölt³ – minimumot. Az alábbi kritériumokról van szó:

- 150 főnél nagyobb nyilvántartott taglétszám;
- az egyesületalapítás óta *fogadott*⁴ ügyfelek száma eléri a 340 főt (halmozódást nem kizárva!);
- az egész eddigi tevékenységük során állandó munkahelyhez segítettek száma eléri a 20 főt;
- az alkalmi munkára irányítottak száma eléri a 12 főt;
- a közmunkaként elismert munkahelyhez juttatottak száma eléri a 8 főt.

A munkanélküli-egyesületek területi elrendeződése az országban

Ha még megnézzük, mely egyesületek szerveztek tanfolyamo(ka)t munkanélküliek számára, elhanyagolható eltéréssel ugyanazt a kört állíthatjuk össze. A válaszadó tizennyolc egyesület közül heten számoltak be tanfolyam szervezéséről, vagy tanfolyam szervezésében való részvételről. Közülük egy álláskeresőre felkészítő tanfolyamokat tart, amit – noha bizonyára nagyon hasznos foglalkozásokról van szó –, nem tekinthetünk valódi képzésnek. A fennmaradó hat egyesület közül kettő német, egy angol nyelvtanfolyamot szervezett 16, 20, illetve 18 fő részvételével; az egyik egyesület mezőgazdasági szaktanácsadói tanfolyamot indított 26 hallgató számára, egy másik pedig fűrészgépkelzői képzést nyújtott 20 embernek. A hatodik egyesület öt tanfolyam szervezésében működött

együtt oktató intézményekkel, összesen 113 fő képzésében vettek részt. A felsorolt hat egyesületből öt az előzőekben legjobbaknak minősített egyesületek közé tartozik. Természetesen ezeknek a jellemzőknek az alapján mindenképpen kimaradnak a jelentősnek ítélt egyesületek közül azok, amelyek csak néhány hónapja alakultak, s így tevékenységük még aligha számszerűsíthető. A fenti térképen egyszerű pont jelöli a listánkon szereplő egyesületeket. Körrel emeltük ki azokat, amelyek válaszoltak a kérdőívre, és csillagot kaptak közülük azok, amelyek a válaszok alapján jelentős egyesületi életet folytató szervezetnek számítanak. (Érdemes megfigyelni, hogy egymáshoz viszonylag közel működő egyesületekről van szó.)

Álláskereső irodák

Az álláskereső-egyesületi életnek azonban fontos jellemzője a tartós, rendszeres ügyfélgondozás, a környező munkahelyekkel való folyamatos és gyümölcsöző kapcsolattartás, a rendelkezésre álló képzési és szociális intézmények kitaró felderítése, és a meg-megújuló erőfeszítés ezek szolgáltatásainak igénybevételére. Mindezekre tekintettel okkal gondolhatjuk, hogy amennyiben az egyesületek tevékenységét valamiképp minősíteni akarjuk, nyugodtan hagyatkozhatunk adatszerű eredményeikre.

Az ötven, vagy egyes vezetők szerint hatvan-egynéhány bejegyzett egyesület tehát ma még csak ígéret egy kiterjedt, a munka nélkül maradtak öntevékenységén alapuló gondozó-, munkakereső-, átképző hálózat működésére.

A fenti, nem túl szigorú megfontolások alapján hat-hét egyesületet minősíthetünk rendszeres egyesületi életet élő szervezetnek, ezek viszont, többnyire igen nehéz körülményeik ellenére hónapok, esetleg évek óta szívós aprómunkával igyekeznek javítani a hozzájuk forduló munkanélküliek helyzetén.

*

Egy munkanélküli egyesületi iroda megnyitása már eleve nem csekély akadályokba ütközik. Szükség van egy támogató szervezetre, amely irodaépülettel rendelkezik, és egy vagy két szobát (jobb esetben telefonhasználat) át tud engedni az egyesület céljaira. Ezt az esetek többségében a Szocialista Párt helyi szervei nyújtották. Mivel az MSZP az egyesületek alapításában fontos szerepet vállalt, a támogatást részben kötelességének is érezte. Nem egy városban azonban idővel – többek között az egyesületek pártsemlegességre való törekvése miatt – sikerült az önkormányzat vagy más szervezet segítségét is megnyerni.

Az irodába találni kellett egy-két (vagy több) alkalmas embert, aki hosszú időn keresztül hajlandó és képes volt a betérő ügyfelek problémáival minden ellenszolgáltatás nélkül foglalkozni. A sikeresebb – és szerencsésebb – egyesületek idővel elérték, hogy az állásközvetítéssel és a munkanélküliek személyes gondjaival foglalkozó munkatársak egyikét-mási-

kát munkanélküli járadékuk idejének kitöltése után, vagy akár azt megszakítva, a helyi önkormányzat és a munkaügyi központ mint közmunkást ismerje el.

Az irodában szolgáltatást nyújtó aktivistáknak meg kellett tanulniuk a munkanélküliség kezelésével kapcsolatos eljárásokat, a lehetőségek felkutatásának módjait. Képesse kellett válniuk arra, hogy egyformán tudjanak tárgyalni komoly vállalati vezetőkkel és kétségbeesett, reményvesztett munkanélküliekkel. Le kellett (volna) küzdeniük a helyi munkaügyi kirendeltség dolgozóinak gyanakvását és ellenállását, hogy meg tudják tőlük szerezni a legfrissebb álláslehetőségeket tartalmazó listákat, s hogy azok elfogadják az egyesületet mint együttműködő partnert a munkanélküliek érdekvédelme terén. Nem meglepő, hogy a munkanélküli egyesület és a munkaügyi kirendeltség kapcsolata igen sok helyen konfliktusos. Mindkét részről súlyos és nem mindig teljesen megalapozatlan ítéletek nehezítik a közös munkát. A munkaügyi központok alkalmazottai úgy látják, hogy a munkanélküliek többnyire nem is akarnak dolgozni, csak minél több pénzt szeretnének kicsikarni a foglalkoztatási alapból vagy bármilyen közpénzből, lehetőleg minél kevesebb ellenszolgáltatás árán. A munkanélküli egyesületek tagjai pedig meg vannak győződve arról, hogy a munkaügyi központnak nem érdeke a munkanélküliség számottevő csökkenése, hiszen a kirendeltségbe felvehető, illetve bent tartható alkalmazottak száma a regisztrált munkanélküliek számától függ. Ugyanakkor, bár az elhelyezkedő munkanélküliek számának alakulását figyelembe veszik az alkalmazottak jutalmazásánál, abban semmiképp sem lehetnek érdekeltek, hogy egy tőlük független szervezetről kiderüljön, hogy náluk hatékonyabban műveli az állasközvetítést.

Márpedig egy jól működő, már bejáratott munkanélküli egyesületi iroda szinte biztosan eredményesebb az álláskeresés, munkanélküli-gondozás terén, mint a munkaügyi kirendeltség irodája. Az egyesületi jellegnél, a benne dolgozók önkéntességénél fogva nyilvánvaló, hogy az igényekhez rugalmasan alkalmazkodva állnak az ügyfelek rendelkezésére mind a nyitvatartási időt, mind a kezelésükbe vett megoldandó problémák körét illetően. Tekintve, hogy az egyesületnél nem kötelező jelentkezni, a betérő munkanélküliek is azok közül kerülnek ki, akik kétségkívül dolgozni akarnak. Éppen ezért a munkáltatók az általuk ajánlott álláskeresők jelentkezését komolyan is veszik: nem tartanak attól, hogy az illető csak pecsétet akar a munkanélküli lapjára, járulék iránti jogosultsága meghosszabbítása végett. Azáltal pedig, hogy valóban csak a munkát keresők látogatják az irodáikat, és hogy nem kell az álláskeresés tárgyától merőben eltérő adminisztrációval tölteni az időt, több jut egy-egy ügyfélre, alaposabban meg tudják ismerni őket, célzottabb állasközvetítést tudnak az irodák végezni. Ugyancsak a munkanélküli egyesületi irodák eredményességét javítja, hogy a kötetlenebb, mindkét fél részéről önkéntes együttlét során sokkal több lehetőség van a munkanélküliek felvilágosítására mind jogaik, mind kötelezettségeik, mind például az átképzési lehetőségek előnye felől. Feltétlenül érdemes volna tehát elgondolkodni azon, hogy miképp lehetne célszerűen elválasztani a hatósági és a szol-

gálatatói szerepkört a munkanélküli-gondozás terén is. Ez egyben a társadalmi és állami szervezetek együttműködésének feltételeit is javítaná.

Munkahelyteremtési kísérletek

A munkanélküli egyesületek, s kivált országos szövetségük vezetői kezdettől fogva úgy vélték, hogy az álláskeresésen túlmenően is helyénvaló lenne saját kezükbe venni a sorsukat: már megalakulásukkor saját vállalkozások beindítását tervezték. Elsőként, tudomásom szerint, a Hajdú-Bihar megyei Egyesület alapított három betéti társaságot. Jelentékeny erőfeszítést igényelt már a bejegyeztetésükhöz szükséges feltételek biztosítása is, hiszen munkanélküliek társaságairól lévén szó, még az illeték lerovása is gondot okozott. Ki kellett továbbá dolgozni valamiféle cselekvési programokat is, amelyek a majdani vállalkozások tevékenységének alapjául szolgálhattak. Születtek is nagyszabású elképzelések, amelyeket a legkülönbélebb nagy- és kisebb vállalatok (egyébként semmire sem kötelező) együttműködési szándéknyilatkozataikkal támogattak. Ilyen például a debreceni Spektrum Mérnökiroda terve, amellyel kapcsolatban még 1991-ben olyan egyezsége jutottak a nagyobb közlekedési és más, nagy szolgáltató vállalatokkal, hogy amennyiben azoknak szükségük lenne az Iroda mérnökeire, megbízná őket a munkával, és amennyiben munkásokra lenne szüksége a kivitelezéshez, a munkanélküli egyesület által ajánlottak közül válogatná a munkaerő negyven százalékát. Ez és az ilyen nyilatkozatok ugyanakkor komoly eredményt sejtettek a munkanélküli egyesületek szervezésének és az Országos Szövetség működésének kezdetén: azt ugyanis, hogy a gazdasági és társadalmi élet fontos szereplői tárgyalópartnerként kezdték elismerni a munkanélküliek képviselőit.

Kétségtelen, hogy nem éppen a legkönnyebb feladat ma életképes vállalkozást létrehozni Magyarországon, és kiváltképp nincs könnyű helyzetben az, aki tőke nélkül, lehetőleg sok foglalkoztatottat eltartó gazdálkodó szervezetet szeretne alapítani. A Munkanélküliek és Álláskereső Országos Szövetsége és az „Esély” alapítvány „Esély üzlethálózat” néven szociális bolthálózat megszervezését tervezi, amelyhez az önkormányzatok együttműködését kérték. Pályáztak e témával kapcsolatban a Népjóléti Minisztériumnál is, ahol azonban rejtélyes okokból elveszett a pályázatuk, így az ettől remélt összegtől – legalábbis a következő pályázati fordulóig – elestek. A szociális bolthálózat működéséhez elképzeléseik szerint két fő támogató csoportot kell megnyerniük: az önkormányzatokat és a nagykereskedélemmel foglalkozó vállalatokat, mégpedig szerte az országban. Szükség van ugyanis – minden megszervezendő bolt székhelyén – a kereskedelmi és közegészségügyi előírásoknak megfelelő üzlethelyiségre, amelyet ingyen vagy rendkívül alacsony díj fejében használhatnak. Szükség van továbbá az önkormányzatok által kialakítandó bönvagy jegyrendszerre, amely a város vagy község szociális gondozottjait kisebb vagy nagyobb részben az Esély üzletben való vásárlásra ösztönzi (netán egyenesen rászorítja), továbbá egy kiegészítő kedvezményrend-

szerre, amely lehetővé teszi, hogy más, igazolt rászorultak – munkanélküliek, kisnyugdíjasok, sokgyerekesek stb. – a szokásos diszkont-árnál olcsóbban vásárolhasanak a bolt kínálatából. Az önkormányzat (és a munkaügyi irányítás) támogatásának kell megjelennie abban is, hogy a boltok személyzetét mint közhasznú munkát végzőket kell megfizetni. Elengedhetetlen ezeken kívül a nagykereskedelem vállalatainak szervezett támogatása is. Olyan információs- és szállító kapacitásokkal bíró rendszer kialakítására van szükség a bolthálózat tartós működtetéséhez, amely az esetleges felhalmozódott, értékcsökkenett, de még nem romlott készletek hollétéről és elérhetőségéről időben értesíti a hálózatot, és lehetővé teszi az áru terítését is. Az Esély üzlethálózatról szóló írásos tervezet megemlíti néhány vállalat és gazdálkodókat összefogó érdekképviselő nevét a támogatók között. Az 1992 áprilisi dátummal keltezett irat még igen kidolgozatlan formában tartalmazza a tervezett vállalkozás kereteit, a decemberben kitöltött kérdőívek között azonban van egy, amelyből meg tudhatjuk: Debrecenben megindult a szociális boltok szervezése.

*

A kérdőívet kitöltve visszaküldő tizennyolc egyesület közül háromnak van már megalapított vállalkozása. A Hajdú-Bihar megyei Egyesület három, másfél évvel ezelőtt alapított betéti társasága közül egyről, a mezőgazdasági szolgáltató, szervező BT-ről és egy újonnan szervezett szociális bolthálózatról számol be, az előbbi a tagok saját hozzájárulása révén rendelkezik tőkével, az utóbbihoz megnyerték az önkormányzat (Szociális Alap) és a munkaügyi központ (közhasznú munka) támogatását. A Budaörsi Tin-Ta Egyesület egy termelő műhelyben tizenöt főnyi alkalmi munkást foglalkoztat, ezt a Munkaügyi Minisztérium pályázatán elnyert pénzzel finanszírozzák. Az Abádszalóki Munkanélküliek és Álláskeresők Egyesülete sikerrel pályázott meg középlejáratú világbanki hitelt, és sikerrel pályázott a Foglalkoztatási Alapnál is, így egy pékséget nyitottak (és egy másodikat terveznek) a faluban, és kereskedelemmel is foglalkoznak.

*

A tizennyolc válaszoló egyesület döntő többsége (13) a közeljövőre tervezi valamilyen vállalkozás indítását. Közülük négy szociális vagy vegyesboltot képzel el (ez minden bizonnyal részét képezi az Országos Szövetség fentebb ismertetett Szociális Bolthálózat tervének, amely 1992 nyarára készült el, s amellyel – ezidáig sikertelenül – pályáztak a Népjóléti Minisztériumnál). Két egyesület egyéb szociális és közösségi szolgáltatás (szociális gondozás, épület- és park-karbantartás, parkolóőrzés stb.) formájában szeretne munkát adni tagjainak, két egyesület szakipari szolgáltatásba kezd (közülük az egyik, a kecskeméti, el is nyerte a Munkaügyi Minisztérium egyik pályázatán a nyolc fő foglalkoztatásának megkezdéséhez szükséges összeget). A többi oktatás, építőipari tervezés és szolgáltatás (ez a korábban leírt, még mindig meg nem valósult debreceni

mérnökiroda lehet), és szerepel még a tervek között csomagküldő hálózat felállítása, szervezett munkaerőértékesítés, továbbá a már említett, második abádszalóki pékség.

A tervezett vállalkozások többségéhez valamilyen pályázaton kívánnak pénzt szerezni, de sokan számítanak az önkormányzatok támogatására is. Két egyesület van, amely, a kérdésünkre adott válasz szerint, már tárgyal vállalkozókkal, akik pénzzel is támogatnák őket. Egyikük, egy budapesti egyesület egyenesen 100 fő foglalkoztatására lát lehetőséget, amennyiben a támogatásokhoz hozzájut. Meglátásuk szerint ugyanis a kereskedők és egyéb vállalkozók szívesen látnának szervezett és fizetett piac- és parkolóőröket. A másik, a dunaújvárosi egyesület vezetői már tárgyalnak egy vállalkozóval, aki csomagkiküldő ügynökként alkalmazná az egyesület embereit, és helyiséget is biztosítana nekik erre a célra.

*

Kérdésünkre, hogy a tervezett vállalkozásokban hány fő foglalkoztatására gondolnak, és mennyi pénzre volna szükségük az induláshoz, igen sokféle választ kaptunk. Kilenc egyesület pályázat útján és/vagy önkormányzati támogatással szeretne pénzhez jutni (közülük legalább kettő, mint már volt róla szó, rendelkezik is az induláshoz szükséges forrásokkal). Az esetek többségében 100 ezer és 3 millió forint közötti összeget jelelölnek meg szükséges igényként. Van viszont két egyesület, amely 20 millió körüli összegben gondolkozik. A Hajdú-Bihar megyei Egyesület több lehetséges vállalkozást említ (egyenként 5 milliós tőkeigénnyel), és a Dombóvári Egyesület is a gazdasági élet széles spektrumát sorolja fel, mintegy száz munkanélküli foglalkoztatását látva lehetségesnek. Minél kidolgozottabbnak és végig gondoltabbnak tetszik azonban a vállalkozás terve a rövid kérdésre adott rövid válaszok alapján, annál szerényebb, és főként pontosabb a pénzigény, annál szűkebb a foglalkoztatandó munkatársak köre. Ez a megállapítás persze, mivel alapját csak a párszavas válaszok képezik, csupán egy benyomás. Látni kell azonban, hogy a munkanélküli egyesületek többségének, fennállásuk első egy-két éve alatt, nem sikerült legfontosabb deklarált célkitűzéseik egyikéhez, az önálló, működőképes vállalkozásokban teremtett munkahelyek sokaságához lényegesen közelebb jutniuk.

Ennek a sikertelenségnek okaként a pénz, a működtethető saját tőke hiányát semmiképp sem hozhatjuk fel, hiszen az egyesületek a vállalkozási tervek megfogalmazásakor ezzel nagyon is tisztában voltak. Meg voltak ugyanakkor győződve arról, hogy amennyiben világosan megnevezik céljaikat, s ezek képviselőjében mint egy országosan elismert szervezet lépnek fel, elérhetik azt a társadalmi támogatottságot, ami nonprofit vállalkozások beindításához és elfogadtatásához szükséges.

*

Arra a kérdésünkre, hogy mely szervezetek támogatását élvezik az egyesületek, a tizennyolc válaszadó közül tizenketten neveztek meg az önkormányzatokat, igaz, közülük négyen (plusz egy ötödik, amely nem említette támogatói között az önkormányzatot) tervezett vállalkozásuk egyik akadályozóját is az önkormányzatban látják. Három egyesület számol be arról, hogy a munkaügyi központ vagy a munkaügyi kirendeltség együttműködésére számíthat, egyikük szerint ugyanakkor a megyei munkaügyi központban nem támogatják vállalkozási tervüket. Nyolc egyesület nevezte meg az MSZP-t, egy az MSZMP-t és egyszersmind a DEMISZ-t, tízen számolnak be a MSZOSZ és az Autonómok, a Vasas, a SZEF és más SZOT-utód szakszervezet támogatásáról, továbbá tizenkilenc esetben említik más pártok, szakszervezetek, egyéb szervezetek (könyvtár, segítő szolgálatok, művelődési ház, alapítványok stb.) és vállalatok nevét a támogatók között. A vállalkozásindítás akadályai között csak két egyesület hivatkozik a pénzhányra⁵; többen, mivel nem vállalkoznak, egyáltalán nem válaszoltak e kérdésre, és két olyan egyesület is akadt, amely saját tapasztalatlanságukat, saját hiányos szakértelmüket jelölte meg a vállalkozás legfontosabb akadályaként (közülük az egyik a Budaörsi Tinta Egyesület, amely, mint már láttuk, egy tizenöt alkalmi munkásnak foglalkoztatási lehetőséget biztosító műhelyt üzemeltet, s amely nyert is ehhez a Munkaügyi Minisztérium pályázatán anyagi támogatást).

Nagyon természetes, hogy az egyesületek nem ugyanazt várják különféle partnereiktől. A pártoktól és társadalmi szervezetektől szívesen fogadják a helyiséget, telefonvonalat, papírt és működési költséget, de ha nem kapnak tőlük valamit, nem érzik úgy, hogy az illető szervezet akadályozni akarja működésüket. Az önkormányzat és a munkaügyi irányítás helyi szerve azonban egészen más megítélés alá esik. Az önkormányzattól és a munkaügyi központtól kapható, közmunkás-fizetés formájában megnyilvánuló, esetleg információs vagy egyéb támogatás mellett az egyesületek egy része a tervezett vállalkozás segítségét (pontosabban a vele járó kockázat részben-egészen való felvállalását) várná el. Ez viszont már valóban bonyolult probléma. Ahhoz, hogy a helyi közigazgatási irányítás ilyen támogatást nyújtson, sokkal többre van szükség, mint az indulótőke összeszedésére, és még ez sem sikerül mindenütt. Olyan, majdhogynem bizalmi viszonynak kellene fennállnia az önkormányzatok és a vállalkozni kívánó munkanélküli egyesületek között, amely lehetővé tenné, hogy a képviselő testület megszavazza, és a későbbiekben együttműködően figyelemmel kísérje a szükséges anyagi eszközök rendelkezésre bocsátását. Ilyen sikeres együttműködési kezdeményezésről van szó az abádszalóki kísérlet esetében, ahol a világbanki hitel felvételét a falusi önkormányzat teljes támogatása kíséri, és ugyancsak gyümölcsözőnek látszik a kazincbarcikai munkanélküli egyesület és a városi képviselőtestület közös terve a szociális bolttal, valamint más szociális feladatok megosztásával kapcsolatban.

Mivel általában nem olyan vállalkozásokról lenne szó, amelyek egy választási cikluson belül nagy valószínűséggel gazdagságot hoznak a városnak vagy a falunak, az önkormányzati testület képviselői nem egyszer

politikai döntésként élik meg az odaítélendő támogatás feletti határozathozatalt. A politikai döntéshozatal során pedig nem jelent feltétlen előnyt mai, pártpolitikai eredetű gyanakvásuktól nem mindig mentes világunkban, ha a támogatásért folyamodó szervezetek mögött – legalábbis a döntést hozók tudomása szerint – legnagyobbbrészt egy párt, a vele rokon eszméket valló szakszervezeti csoport, s nemegyszer az általuk létrehozott alapítványok állanak.

*

További támogatók kerestetnek tehát, olyanok, akiket/amelyeket nem kötnek politikai megfontolások (vagyis nem politikai választások révén kerültek az esetleg adományozói hatalom birtokába), akiknek módjuk van felelősen ítélni a tervezett vállalkozások életképességéről, s akiknek megfelelő anyagi eszközök is rendelkezésükre állnak ilyen célra.

Nagypolitika a háttérben

A munkanélküli egyesületek megalakulásuktól kezdve – részben már a megalakulás tényével – szoros összefüggésbe kerültek a Magyar Szocialista Párttal. A munkanélküliek egyesületeinek szervezése – noha kimeríti az „alulról jövő kezdeményezés” fogalmának minden kritériumát – szervesen illeszkedik az MSZP „civil társadalom” programjába. A szerveződő egyesületek tagjai és vezetői persze szívesen fogadták az MSZP segítségét, ugyanakkor politikamentes szervezetekben kívántak tömörülni. Érzékenyen reagálva a társadalom pártok fölöttiség iránti elvárására, nyitottak maradtak minden más párt, társadalmi szervezet és intézmény felé. Ez azonban nem megy minden nehézség nélkül. A munkanélküli egyesületek szinte kivétel nélkül a helyi MSZP székházban kaptak helyet, és a Szocialista Párt telefonján lehet elérni őket.⁶ Azok a szervezetek, amelyek kezdettől fogva és feltételek nélkül nyújtottak támogatást az egyesületeknek, maguk is a politikai baloldalhoz tartoznak (a Munkanélküliek és Álláskereső Egyesületeinek Országos Szövetségét az MSZP-n és az MSZOSZ tag- és társszervezetein kívül leginkább a Friedrich Ebert Alapítvány támogatja, elsősorban konferenciák szervezésével). Mindezt – anélkül, hogy értéket tulajdonítanánk a felsorolt tényeknek – azért kell megjegyezni, hogy érthetővé válják: a munkanélküli egyesületek meghirdetett politikamentessége sem a támogatásukra vállalkozó intézmények, sem a bennük aktív szerepet vállaló tagság oldalán nem valósulhatott meg maradéktalanul. Azoknál az egyesületeknél, amelyek sikeres és viszonylag nagyobb létszámot érintő érdekvédelmi és álláskereső tevékenységet tudtak kialakítani, s amelyeknél éppen ezért napi munkájuk során mindenféle ember megfordul, amelyek a környék legkülönbözőbb vállalataival és szervezeteivel kerülnek rendszeres kapcsolatba, ezeknél az egyesületeknél a párthoz tartozás elhalványult, néhol jelentéktelenné, esetleg akár konfliktusossá is vált. Azok az egyesületek azonban, amelyek tevékenységük lényegét jobbra a szervezeti élet kibontakoztatásában ta-

lálták meg, sokkal inkább politikai jellegű szerveződések maradtak, s mint ilyenek, szorosabb szálakkal kötődnek első támogatójukhoz, a Szocialista Párthoz.

*

Kezdetben az új egyesületeket, ha nem is minden esetben, de sok helyütt úgy hozták létre, hogy a helyi MSZP szervezet összehívta az elérhető munkanélkülieket⁷ egy gyűlésre, és ott kezükbe adott egy előre elkészített alapszabály- és alakuló nyilatkozat tervezetet, sőt, esetleg még levezető elnököt is „kölcsonözve” nekik, felvilágosították a megjelenteket az egyesületalapítás lehetőségeiről és előnyeiről. Az akció általában sikerrel járt, hiszen mindig akad tíz ember, aki hajlandó egyesülni – kivált ilyen nyilvánvalóan hasznos ügy érdekében –, s a hivatalos bejegyeztetés procedúrája már magától is megy. Sok olyan egyesület is létrejött tehát, amely később, legalábbis egyelőre, nem váltotta be a szervezők hozzájuk fűzött reményeit.

Az Országos Szövetség szerepe, működése

A munkanélküli egyesületek országos szövetségé szerveződése mindenestre elkerülhetetlen volt. Ahhoz, hogy bármilyen eredményt el tudjanak érni például az álláskeresők munkához juttatása vagy az átképzési programokban való részvétel terén, a helyi egyesületeknek is jelentős tekintélyre kellett szert tenniük. A megyei munkaügyi tanácsokban való részvétel elnyeréséhez is kevés lett volna egy-egy pár fős, magát önszervezőnek nevező csoport jelentkezése. Sokszor nehéz lett volna a városi önkormányzatokkal szót érteni (egyáltalán: tárgyalási pozícióba kerülni), amennyiben az egyesületek mögött nincs erős érdekszövetség. Az Országos Szövetség létrehozása tehát feltétlen szükséglet volt. Egy ilyen központi szerv megalakítása ugyanakkor egyben lehetőséget teremt a politikai szerepvállalásra is.

*

Már a Szövetség alapítását követően kiadott állásfoglalás országos politikai összefüggésekbe helyezi a munkanélküli egyesületek szövetségbe szervezésének indokait: „Valamennyi magyar munkavállaló – kezdődik az 1991. októberi közgyűlés által jóváhagyott Állásfoglalás –, így a később kialakult munkanélkülieket tömörítő egyesületek és ezeknek Szövetsége reménnyel és bizalommal várta azt a társadalmi fordulatot, amelynek alapjait a szabad választások és a többpárti struktúra kialakulása teremtette meg. Azt reméltük, hogy a parlament rövid időn belül kidolgozza azt a struktúrát, amely az *igazi foglalkoztatást* és a munkához való *valódi* jogot eredményezi.” S a következő bekezdésben ez olvasható: „A munkanélkülieket képviselő egyesületek minden erejükkel azért küzdenek, hogy azon állampolgárok, akik a *rendszeráltás nyomán* (kiemelések tő-

lem, B.A.) munkanélkülivé váltak (...), ők is ennek az országnak hasznos polgárai lehessenek.” Az Állásfoglalás további politikai érdekű elemzés után megfogalmazza a munkanélküliek követeléseit. Ezek a később (1992 nyarán kiadott, „A Szövetség Tájékoztatója” c. anyaggal együtt országosan érvényes válságkezelő koncepciók kialakítását szorgalmazzák, és bírálják a parlamentet és a pártokat a munkanélküliséggel mint az egész társadalmat sújtó problémával kapcsolatos összefogás hiányáért.

Az Országos Szövetség, mint a Tájékoztatóból is kitetszik, csatlakozott a hasonló bírálatokat megfogalmazó TÉT, LÉT és TÁKA nevű laza szervezetekhez, és igen sok energiát fektetett abba, hogy minél több egyéb társadalmi szervezet, párt és szakszervezet egyenrangú szövetségésének mondhatta magát. Kapcsolatfelvételre törekedtek az összes, a munkanélküliséggel összefüggésben illetékes minisztériummal és más állami szervezetekkel.

Nem állíthatjuk, hogy fölösleges erőfeszítés lett volna az Országos Szövetség vezetői részéről az együttműködési- és szándéknyilatkozatok sorozatának megfogalmazása, az együttes aláírásukért kifejtett hatalmas szervezőmunka, a számtalan minisztériumi előszobázással töltött délelőtt. A Munkanélküliek és Álláskeresők Egyesületeinek Országos Szövetsége elérte, hogy tagja lehessen az Érdekegyeztető Tanács Munkaerőpiaci Bizottságának, és ez valóban rendkívül fontos eredmény. A kitartó szervezőmunka, s a meg-megisméltendő közszereplés segített kiválasztani a Szövetség azon vezetőit, akik alkalmasak egy egészen újszerű feladatokat vállaló országos szervezetben való politizálásra, a munkanélküliek sajátos érdekeinek megjelenítésére a nagypolitika színpadán.

*

Mindez a hatalmas erőfeszítés, a helyi egyesületekben folyó, kimerítő aprómunkával együtt nemhogy a Szövetség nagyratörő elképzeléseinek megvalósulásához (a munkanélküliség növekedésének fékezése, a Foglalkoztatási Alap pénzeszközeinek növelése, esetleg egyfajta később beérő, kedvező gazdasági fordulat megalapozása) nem volt elegendő, de még a Szövetség és a tagegyesületek napi működéséhez szükséges aprópénz biztosítására is kevésnek bizonyult. Másfél évvel az Országos Szövetség megalakulása után, a legkülönfélébb „társadalmi parlamentekben” való tagság, miniszterekkel folytatott egyeztető tárgyalások és rádió, valamint tv-nyilatkozatok, nemzetközi konferenciákon való hivatalos részvétel stb. után is ismerősök és barátok munkahelyéről csent papíron, szíveségből átadott fénymásoló-kapacitásokkal, más szervezetektől kölcsönzött vagy közösen használt telefonvonalakon, a munkanélküli járadékból vásárolt postai bélyegekkel dolgoznak az egyesületek.

1992 koranyarára negyven körül volt a bejegyzett munkanélküli egyesületek száma. Az Országos Szövetségnek meg kellett fontolnia, milyen szervezeti változtatással és milyen új stratégia kialakításával növelhetné a szervezet hatékonyságát. A június végére összehívott közgyűlés előtt felmerült, nem volna-e helyesebb, ha a Munkanélküliek és Álláskeresők

Egyesületeinek Országos Szövetsége szakszervezeti konföderációvá alakulna át. Ezt a tervet a Munkaügyi Minisztérium politikai államtitkára a megelőző megbeszélések során támogatta. Ez esetben újabb igénylővel kellett volna számolni a SZOT-vagyon elosztásánál⁸, és további el nem hanyagolható jelentőségű eredmény lett volna, hogy a kiélezett politikai helyzetben a munkanélküli egyesületek szembekerülhettek volna egyik fontos támogatójukkal, az MSZOSZ-szal, és minden bizonnyal az MSZP is megneheztelt volna rájuk. Érthető ugyanakkor az Országos Szövetség vezetői részéről, hogy hajlottak e megoldás felé. Szembe kellett immár nézniük azzal a ténnyel, hogy mint országos szervezetnek, a Szövetségnek távolról sincs akkora presztízse, mint amekkorát ők az általuk képviselt tömegek jelentőségénél fogva helyesnek tartanának. Hiába ülnek a Munkaerőpiaci Bizottságokban, vannak ott szép számmal más szervezetek is, amelyeknek szintén nincs sok hatásuk az események menetére. Mint társadalmi szervezet, az Országos Szövetség a parlament illetékes bizottságától egymillió forintnyi éves támogatásra számíthatott; de magas helyről sugallt kalkuláció szerint kedvező esetben (ha lesznek szakszervezeti választások, s azokon a munkanélküli szakszervezet – potenciális tagsága súlyának megfelelően – sok szavazatot kap), akár 100-150 milliós vagyonhoz is juthat.

Világos volt továbbá, hogy amennyiben az Országos Szövetség vezetői saját szervezetük és a tagság nyilvánvaló érdekei ellenére is csak az állam képviselőivel való makacs szembenállást választják, semmi sem fogja lemosni a Szövetségről, hogy együttműködésre alkalmatlan, eleve ellenzéki szervezet, valójában az MSZP filiáléja.

*

A Szövetség közgyűlése végül nem fogadta el az Elnökség előterjesztését az alapvető szervezeti változásra: a munkanélküli egyesületek nem alakultak át szakszervezeti alapszervezetekké.⁹ A Szövetség átszervezésére azonban, noha egészen más jelleggel, mégis sor került. A továbbiakban lehetőség nyílik regionális és szakmai jellegű középszintű szervezeti egységek alakítására abban az esetben, ha elegendő számú egyesület jön létre egy-egy régióban vagy szakterületen. A középszintű szerveződések képviselőket nyerne a Szövetség országos vezető testületeiben, ami kétségkívül annak a törekvésnek a győzelmét jelenti, hogy az Elnökségben tevékenykedő „alapító atyák” eddigi túlnyomó hatalmát az idők során fokozatosan ellensúlyozni lehessen.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a Munkanélküliek és Álláskeresők Egyesületeinek Országos Szövetsége annak rendje és módja szerint a politikai porondon lábát megvetni akaró szervezet logikájának megfelelően fejlődik. Ez minden bizonnyal nehezen volt elkerülhető egy olyan országban, ahol a gyors és határozott politikai változások okán minden társadalmi folyamat a pártok színeiben jelenik meg, s mint ilyen osztja meg a résztvevőket.

A munkanélküli egyesületekben és Országos Szövetségükben tevé-

kenykedő aktivisták köre jól felosztható két részre: azokra, akik állást keresnek és vállalkozást alapítanak, és azokra, akik politizálnak, központokat, képviseleti irodákat hoznak létre, állásfoglalásokat fogalmaznak, tárgyalásokra járnak. S noha hangsúlyozni kell, hogy a Szövetség vezetőinek politikai szerepvállalása rendkívül fontos ahhoz, hogy a helyi szervezetek saját területükön megfelelő tekintéllyel tudjanak fellépni érdekeik képviselésében, nagy árat kell ezért az eredményért fizetni. A politikai küzdelmek gyanakvásokat keltenek a résztvevőkben. Sokszor akár a másik munkanélküliben, kívülálló érdeklődőben, beszélgetőtársban vagy segítő szándékkal közelítőben is ellenséget látnak, hiszen nem tudható, ki hova tartozik voltaképpen. Ennek a politika frontvonalai között hányódó szervezetnek, amelynek tagjaiban egy ellenzéki párt – helyzetüknél fogva – jövődő bázisát, a kormányzat képviselője – végzetes kiszolgáltatottságuk miatt – könnyedén felhasználható eszközt lát, nem is igen lehet más tapasztalata, mint hogy mindenki az ő bőréket viszi a vásárra.

A munkanélküli egyesületeknek a nagypolitikai sakkjátszmában való felhasználására tett kísérlet, a szavazást követő szervezeti szakadás és az állami vezetővel kialakított kapcsolat fagyossá válása ("Maguk vörösök, magukkal nem tárgyalok!") valószínűleg hosszú ideig megakadályozza a Szövetséget abban, hogy eredeti célkitűzéseinek megfelelően valóban pártoktól és politikai irányzatoktól független szervezetként ismertethesse el magát.

A magasrangú állami tisztviselő szájából elhangzó „vörösök” minősítés még önbeteljesítő próféciaivá lehet: a szocialista párt bizonyára nem utasítana el egy ekképp – akarva-akaratlan – köréje szerveződő pártonkívüli aktivistahálózatot.

Jegyzetek

1. Azokon a településeken, ahol az álláskereső (vagy munkanélküli) egyesület és a munkaügyi kirendeltség viszonya korrekt, időről időre beszámolót készítenek a munkaügyi irányművek számára az általuk kijárási álláskereső számáról.

2. Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a rendelkezésünkre bocsátott számadatok felhasználásának korlátai vannak. A kérdőívünkhöz csatolt levelünkben – a statisztikai törvényre hivatkozva és az abban foglaltaknak megfelelően – kijelentettük, hogy nem fogunk egyedi adatokat közölni az egyesületekről. Noha semmi titkosat vagy titkolnivalót nem kérdeztünk, és noha meggyőződésünk szerint a válaszok között sincs ilyesmi, ehhez az ígérethez tartani kell magunkat. Tizennyolc kitöltött kérdőív azonban nem képezheti alapját semmiféle komolyan vehető statisztikus feldolgozásnak. Így elég vegyes eljárást kell követni: a Hajdú-Bihar megyei egyesületnél kivételt teszünk; adataik annyira kitűnnek a többiek közül, hogy értelmetlen volna azokkal együtt bármilyen átlagot értelmezni. Eltekinteni az ismertetésüktől pedig az egyesület jelentős volta miatt nem lehet. A többi esetben meg kell elégedni valamiféle laikus átlaggal és a tömegadatokkal.

3. „Önkényes” eljárásom a következő volt: mind az öt szempont szerint kijelöltem a kérdőívet kitöltő egyesületek válaszai közül a hét legmagasabb értéket. A hetedik érték jelenti azt a bizonyos minimumot, amire a szöveg utal.

4. Ezen semmi mást nem kell érteni, mint hogy az ügyfél betért az egyesületbe, ott beszélgettek vele, akár nyújtottak neki valamilyen segítséget, akár nem.

5. Kérdésünk ugyanis így szól: „Milyen akadályát látják az esetleges tőkehiányon kívül a vállalkozásnak?”

6. Volt olyan városi egyesület, amelynek alapítói – politikai megfontolásból – nem fogadták el az MSZP segítségét, és nem költöztek be a felajánlott pártszékházbeli helyiségbe. Lévén, hogy más szervezetek, intézmények tartós segítséget nem tudtak vagy nem akartak nyújtani, az egyesület, noha súlyos foglalkoztatási gondokkal terhelt területen alakult, nem tudott életben maradni.

7. Egyes esetekben ismeretségi alapon hívták össze azokat, akikről tudták, hogy munka nélkül vannak, és akikről remélték, hogy hajlandók egy szervezet alapításában részt venni. Az is előfordult, hogy a helyi munkaügyi kirendeltség adatállományát felhasználva postán értesítették a regisztrált munkanélkülieket az egyesületalapítás időpontjáról és helyszínéről.

8. Éppen akkoriban folytak a valahai SZOT-vagyon felosztásáról és az esetleges szakszervezeti választásokról a tárgyalások (amelyeken a kormányt az államtitkár képviselte), és féltő volt, hogy a szakszervezetek megegyeznek a vagyonról, s így egységes ellenfélként lépnek fel a tárgyalópartnereikkel szemben az Érdekegyeztető Tanácsban.

9. A helyzet kiélezett voltára utal, hogy a sikertelen kísérletet követően néhány egyesület, élükön a szakszervezeti konföderációvá válást javasoló, az erre vonatkozó programtervezetet kidolgozó (ugyanakkor népjóléti minisztériumi tanácsadói állásban levő) külső szakértővel, kivált az Országos Szövetségből, s új szövetséget alapított MÉSZ (Munkanélküliek Érdekvédelmi Szövetsége) néven. Ez a szervezet utóbb csatlakozott a SZAMKÉT (Szakszervezetek, Munkástanácsok és Kereszténydemokrata Tömörülések Konföderációja) nevű szervezethez, amely a szakszervezeti vagyon feletti vita megállapodást elutasító oldalhoz tartozik.

HARMADIK PART teljességügyi értesítő

A KÖRNYEZETTEL,
EGYMÁSSAL
ÉS ÖNMAGUNKKAL
való együttélés új és régi útjait
keresők folyóirata

Megjelenik: 1989 óta,
évszakonként 80 oldalon.
Főszerkesztő: Maurer György

Kapható a nagyobb könyvesboltokban,
klubokban és előfizetéssel.
Címünk: 1124 Budapest, Németvölgyi út 120.
Telefon: 155-7565

INGYENES
mutatványszámot kérésre küldünk.

Csoba Judit

A munkanélküliek kapcsolatainak alakulása a munkanélküliség ideje alatt

„...attól félek, hogy elveszítem őket...” /6563. sz. int./

„Az egyes nemzetek kulturális hagyományrendszere és gazdasági, társadalmi berendezkedése által alakított életfeltételek az egyéneket összekötő legintimebb szféráig hatnak, országonként eltérő módon alakítva az emberi kapcsolatokat.”¹

Az emberi kapcsolatok jelentősége még életünknek abban a szakaszában is döntő, amikor „csupán” hétköznapijainkat éljük. A kapcsolat ugyanis védőhálót jelent, fogódzót ad, segít eligazodni a világban. És különösen nagy jelentősége van a kapcsolatoknak akkor, amikor az egyéni életút során válságba jutunk.

A 80-as évek végén, a 90-es évek elején a kapcsolatok kiüresedésének, az elmagányosodásnak egyik legfőbb oka, az egyéni válságok kiindulópontja a munka elvesztése. A munka elvesztése okozta lelki megpróbáltatás mértékét a pszichológusok gyakran a válásával azonosítják.

Az 1930-as években végzett kutatások alapján Marie Jahoda volt az első, aki azt állította, hogy a munkanélküliség az anyagi hátrányokon túl az emberek életében olyan törést, lelki sérülést okoz, amelynek következtében kapcsolataik beszűkülnek, esetleg leépülnek.² A kapcsolatok leépülése pedig azon túl, hogy kedvezőtlen lelki hatással jár, rontja az elhelyezkedés esélyeit is, ami a munkanélkülieknél még messzebbre tolja a válságból kilábalás idejét.

A munka világból való kényszerű kikerülés, a munkanélkülivé válás és a munkanélküli hétköznapiok vizsgálata volt az 1992 nyarán végzett kutatásunk központi feladata.³ Debrecenben és Nyíregyházán száz, félig strukturált interjút készítettünk annak érdekében, hogy közelebbről megismerjük azokat a mindennapi élethelyzeteket, amelyekben a munkanélküliek élnek.

A megkérdezettek körébe olyan személyek tartoztak, akik 1992 tavaszán már legalább egy éve munkanélküliek voltak. A kutatás több témát

is felölelt. Ez alkalommal azonban csak a munkanélküliek kapcsolatrendszerére vonatkozó tapasztalatokról szeretnénk rövid áttekintést adni.

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a száz interjú során szerzett tapasztalatok nem jogosítanak fel bennünket messzemenő következtetések levonására. Úgy véljük azonban, hogy az összegyűjtött anyag arra alkalmas, hogy olyan tényezőkre hívjuk fel a figyelmet, amelyek a jelenleg ismert munkanélküli statisztikákból teljes mértékben hiányoznak.

Életünk során sokféle szerepet töltünk be, sokféle közösségben mozgunk, s ennek révén a kapcsolataink is szerteágazóak. Ebből a szerteágazó kapcsolatrendszerből mi két elemet szeretünk volna a kutatás során alaposabban megismerni. Elsőként és legfontosabbként azt, hogy a munkanélküli családján belül hogyan alakultak a munkanélküliség ideje alatt a belső viszonyok, másodikként pedig a külső kapcsolatok egyik legfontosabb elemét, a baráti kapcsolatok változását követtük nyomon. Kezdjük az elemzést fordított sorrendben!

Munkatársak, barátok

„Az igazi barátság egyike azoknak a dolgoknak, amelyekről, akár csak a tengeri óriáskígyókról, nem tudjuk, hogy valóban léteznek-e, vagy csak a képzelet szüleményei.”⁴

A baráti kapcsolatok általában homogén közösséget jelentenek, melynek középpontjában a közös munka, az érdeklődési kör azonossága áll. Ha megszűnik az ok, amelyre szerveződik, akkor a kapcsolatok lazulnak, föl bomlanak.

A munkanélkülivé válás után a munkatársi kapcsolatok épülnek le a leghamarabb. Ezek a lazán szerveződő, főként a munkahelyhez kötődő, rokonszenven alapuló kapcsolatok – amelyeket még nem sorolhatunk igazán a barátság kategóriába – a munkatársi viszony megszűnését követő néhány hét alatt felszámolódnak. A kezdeti időszakban még előfordulhat, hogy a munkanélküli esetleg visszajár munkahelyére (többnyire csak abban az esetben, ha ő maga mondta fel az állását, és nem őt küldték el), de egyre kevesebb a közös téma, így a látogatások elmaradnak.

„... Igen elmaradtak, mert általában ott találkoztam velük, ahol dolgoztam. Ott kerestek meg, és hogy most nem dolgozom, nem tudnak hol keresni. Ritkábban beszélgetünk, és ugye a barátság akkor barátság, ha gyakrabban találkozik az ember, és lényeges dolgokat mond egymásnak. De már így ritkábban találkozunk. Köszönünk egymásnak, és az emlékekről beszélgetünk. Lehet, hogy most már én nem vagyok elég nyílt. Most már úgy érzem, hogy van olyan, amit nem szívesen mondanék el.”
/118. sz. int./

A munkanélkülivé válással a korábban egységes közösség két táborra oszlik: a dolgozókra és nem dolgozókra. A még dolgozók általában elítélően nyilatkoznak azokról, akik nem dolgoznak. A korábbi kollégák –

jelenlegi munkanélküliek – csalódásként élik meg, hogy most már ők is ebbe a kategóriába tartoznak a volt munkatársak megítélése szerint, függetlenül attól, hogy a beszélgetések során általában őket – jelenlévőket – kivételként emlegetik. Ez az érzés a munkatársi, laza baráti kapcsolatok felszámolását gyorsítja. A Szolidaritási Alap létrehozásával, a munkavállalók fizetési kötelezettségének bevezetésével pedig még a megmaradó kapcsolatok is tovább romlottak.

„... mióta bejött az, hogy aki dolgozik, annak a fizetéséből a munkanélkülieknek levonnak, amikor csak tehetik, az orrom alá dörgölik.” /1929. sz. int./

„... rákiabálják az emberre könnyen a házban is, hogy kötelessége felmosni a folyosót, mert ők fizetik nekem a munkanélküli járandóságot...” /6629. sz. int./

A lazábbnak ítélt munkatársi kapcsolatok után második körben számolódnak fel a baráti kapcsolatok. Minőségi és mennyiségi változásokat egyszerre megfigyelhetünk.

„... addig volt jó, míg dolgoztam, és tudtam segíteni. Most, hogy munkanélküli vagyok, elfordulnak tőlem.” /893. sz. int./

„– A barátokkal többet találkozik, mióta munkanélküli?

– Azokkal, akik úgy élnek, mint én.

– És akik nem munkanélküliek?

– Azok elfordulnak tőlem.” /853. sz. int./

A barátság végét nem minden esetben a barát elfordulása jelenti. Az interjúk során gyakran tapasztaltuk, hogy maguk az érintettek törekedtek a kapcsolat felszámolására. Mi van e mögött a törekvés mögött? Egyfelől, a munkanélküliek többsége nehezen tudja feldolgozni a munkanélkülivé válás tényét, hiszen a magyar társadalom a teljes foglalkoztatásra szocializálódott. E munkanélküliek számára a munkanélküliség kudarc, negatívan ítélik meg önmagukat, s a kívülről érkezett jelzéseket is negatívnak vélik.

„... inkább nem is tartjuk a kapcsolatot senkivel sem, hogy ne sajnáljanak, meg ne is tudják inkább... voltak barátok, de ezzel a munkanélküliséggel meg is szűntek... jobban szeretem, ha nem is találkozok senkivel sem, mert akkor legalább nincs miről beszélgetni... Most sajnáltassam magam? Vagy miről tudjak beszélgetni? ... a baráti kapcsolataimat én szüntettem meg. Inkább kerülöm az embereket... Nem szeretem, ha sajnálnak... kezdek elfásulni ...” /6639. sz. int./

„... Most miért keressem őket? Járkáljak megint a sarkukban? Azt hiszik, hogy kunyerálni megyek húsz forintot, meg tízet. Hát inkább nem megyek! Ezt meg lehet érteni, nem?” /468. sz. int./

„Én hagytam ott őket... Igen, én éreztem úgy, hogy nem akarom a gondjaimmal, bajaimmal terhelni őket, de elhallgatni sem tudom, illetve így nem érzem jól magam...” /5961. sz. int./

„A férjemnek a munkatársaival voltunk jó viszonyban ... ha jöttek, és hoztak valamit... én úgy vettem észre saját magamon, hogy az az érzésem, mintha koldulnék...” /6925. sz. int./

A barátok „leépítésének” másik oka a szorító anyagi helyzet. Ezt azonban a megkérdezettek jóval kisebb arányban említették, mint a lelki terhet, a munkanélküli lét okozta szégyent.

„Hogy lehet ilyen helyzetben kapcsolatokat kialakítani? Én nem tudok meghívni senkit, hogy én azt vendégül lássam, hogy én főzzek egy kétfogásos vacsorát, de legalábbis egyfogásosat. Énnekem erre nem telik...” /875. sz. int./

„Nekem is volt egy barátnóm. Ők jóval jobban állnak, mint én, és mondták, hogy menjünk már el velük... muszáj volt valamit kitalálni, hogy nem megyek, mert nincs is olyan ruhám, amit felvegyek.” /803. sz. int./

A baráti kapcsolatok leépítésének végső állapotáról, a bezárkózás kiteljesedéséről, amikor már csak a család létezik a munkanélküli számára, egy 41 éves nő így számol be:

„Én megmondom őszintén, nem járok sehova. Reggel elmegyek a boltba, bevásárolok, főzök, ebédet csinállok, a gyerekekkel utána itthon vagyunk, nincs is közös ismerősünk vagy barátunk. Nem is hiányzik.” /5997. sz. int./

Az interjúrészekből is kitűnik, hogy a munkanélküliség ugyan jelentős hatást gyakorol a baráti kapcsolatok alakulására, de ezek a kapcsolatok mégsem szűnnek meg olyan gyorsan, mint a munkatársi kapcsolatok. Először csak ritkulnak a találkozások, majd egyre felszínesebbé válnak a beszélgetések, míg végül a barátságból nem marad más, mint formális köszönő viszony. Igen kevés olyan kivételt találtunk, akik úgy vélték, hogy barátaikat a munkanélküliség ideje alatt is maguk mellett tudhatták, s egyetlen olyan személlyel sem talákoztunk, aki a munkanélküliség ideje alatt új barátság keletkezéséről számolt volna be. Új ismerősökről szóltak, de barátságról már nem.

A külső kapcsolatok számának csökkenése, esetleg a kapcsolatok felszámolása pedig végzetes lehet mind a munkanélküliek további egyéni életútja, mind családja szempontjából.

Ha ugyanis az elhelyezkedés esélyeit vizsgáljuk, az eltelt egy év alatt a megkérdezettek közel egynegyedének sikerült munkát szerezni. E munkavállalások döntő többségében kulcsszerep jutott a barátoknak, ismerősöknek. Ők hozták a híreket a betölthető állásról, gyakran ők ajánlották be a saját munkahelyükön bajba jutott társukat, mintegy kezességet vállalva értük, s ezzel is növelve esélyeiket az állásért jelentkezők körében.

Azok, akiknél gyorsan leépülő kapcsolatrendszert tapasztaltunk, eleve kizárták magukat az informális információáramlásból, s csak az újsághirdetésekre és a munkaügyi kirendeltségek állásajánlataira számíthattak az elhelyezkedési kísérletek során. E források pedig csak rendkívül kivételes esetben vezettek sikeres elhelyezkedéshez.

Nagyon fontos továbbá itt is az időtényező: minél hosszabb ideig munkanélküli valaki, annál nagyobb az esély kapcsolatainak kiüresedésére, formálissá válására vagy végleges leépülésére. Minél több időt tölt el va-

laki ebben a helyzetben, annál inkább igyekszik kerülni a közösségi alkalmakat, a saját helyzetével való szembesülést:

„... azt mondják, tekergők kerülnek az utcára. ... én még mindig szégyellem elmondani, hogy munkanélküli vagyok. Ha valaki kérdezi, inkább azt mondom, nyugdíjas vagyok. Olyan ez, mint a börtön. Mintha elítélt lenne az ember, mert lényegében annak lehet nevezni. Sokan úgy kezelnek bennünket...ezt nem is lehet kifejezni, ezt csak érezni lehet.” /6629. sz. int./

A kapcsolatok beszűkülése azonban nemcsak az ismerősökre, barátokra terjed ki, hanem a családon belüli bomlás is végbemehet. A külső kapcsolatok megszűnését a család nem minden esetben bírja el, hiszen ez a családon belüli kapcsolatok túltelítődésével jár együtt.

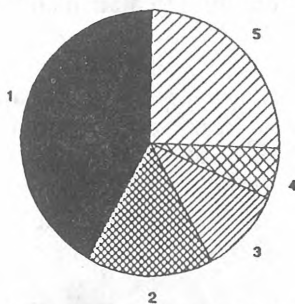
A családi kapcsolatok válsága

„... azt hiszem, szerencsésnek mondhatom magam, mert még egyedülálló vagyok, családról nem kell gondoskodni. Barátaim vannak, barátnőim is, de ki az a bolond, aki egy munkanélkülihez köti az életét?!” /6462./

Abban az esetben, ha a munkanélküli személy külső kapcsolatai elszakadnak, vagy számuk jelentősen csökken, valamennyi probléma a még épnek mondható családra terhelődik. A családnak, amely így is nehezen vergődik az anyagi terhek súlya alatt, föl kell vállalnia a munkanélküli lelki terheit is, hiszen a kapcsolatok bezárulásával a munkanélküli számára nincs más alternatíva, mint hogy a családnak panaszkodja ki magát, s itt vezesse le feszültségeit. Ezeket a plusz terheket a családok és a házastársi kapcsolatok nehezen viselik. Mindennaposak lesznek a konfliktusok, s emelkedik a kritikus időben a válások száma is.

„Több a családi perpatvar. Sokszor mondom, hogy ezt nem bírom, mert nincs mit beosztani. Nem tudom úgy rendezni a családi dolgokat, ahogy szeretném. És akkor kin csattan az ostor? A férjemen. Holott tudom, hogy hiába szidom... Ő is sokkal feszültebb. A gyerekekkel szemben is... észre lehet venni rajta, hogy nem tudja elfogadni, ami van. Egyszerűen idegesíti, hogy ő egy fiatalember, és nem kap sehol állást. Meg hallja a gyerekektől, hogy mik az igények, és egyszerűen nem tudja őket kielégíteni, mert azt kell mondania mindig, hogy nincs és nem, nem.” /875. sz. int./

A kapcsolatok alakulása a munkanélküliség ideje alatt

1. a külső kapcsolatok kifejezetten romlottak (42,1%)
2. a család belső békéje megbomlott (15,8%)
3. állandó veszekedés és vita a családon belül (10,5%)
4. a kapcsolat javulása következett be, mert több idő jut mindenre (6,3%)
5. a kapcsolatok alapvetően nem változtak (25,3%)

A megkérdezettek többségének a családja az első néhány nap megértően fogadta a házastárs munkanélküliségére vonatkozó hírt. Bízta abban, hogy rövid idő alatt újra el tud helyezkedni, s a megszokott életrend nem változik. A munkanélküliség idejének növekedésével azonban a megértő vagy semleges magatartás ellenségessé, helyenként szélsőségesen ellenségessé változik:

„Inkább feszültségről lehet beszélni, mint összetartozásról. Addig megvolt a család menetrendje, én is eljártam dolgozni, azóta pedig felborult minden...” /1057. sz. int./

„... sem a házasságomban, sem a családomban nem kaptam meg azt a megértést, amit vártam volna, hanem inkább az ellenkezőjét.” /472. sz. int./

„... a férjem még most is bele van betegedve, hogy itthon vagyok ... sokat vitatkozunk...” /6462. sz. int., a férj infarktust kapott. A feleségnek haza kellett jönni, hogy ápolja. Azóta nem tud elhelyezkedni, a férj pedig gyötöri, hogy menjen végre dolgozni./

Sok család életében a harmadik hónap a legkritikusabb. Addig a házastárs is segít az álláskeresésben. Olyan is előfordult, hogy a férj magával vitte a feleségét, lássa az is, nem rajta múlik, hogy még mindig nincs állása. /5666. sz. int./ Amikor azonban a családi tartalékok kimerülően vannak, a házastárs megértő viselkedése többnyire ellenségessé válik. Ekkor merül fel először a válás gondolata:

„... Itthon azt mondta a feleségem, hogy ennyi pénzt nekem ne hozzáll haza.

– Korábban is volt már konfliktus ebből?

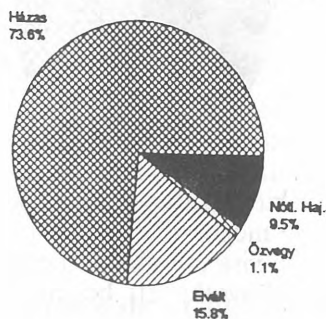
– Persze. Most lesz huszonhetedikén a válóperes tárgyalásunk.

– Az, hogy ön munkanélküli, befolyásolta a válást?

– Nyilván. Az nem befolyásolta, hogy öt éven keresztül két fizetést hord-

tam haza, mert másodállásban is dolgoztam. Most három hónapig nem hoztam haza egy fillért sem. Ez idő alatt ment el ő is.” /2434. sz. int./

A megkérdezettek családi állapot szerinti megoszlása

A megkérdezettek között 18 elvált van, 5-en most válnak. A 18 elvált közül 3 új családban él, 3 elvált egyedül él, 5 elvált a szüleihez költözött vissza, jelenleg is velük él (csak férfiak!), 7 fő pedig elvált, a gyerekeivel él (csak nők!).

A család stabilitására és a válásra vonatkozóan érdekesen oszlik meg a kutatás során megszólaló munkanélküliek véleménye:

„... nem lehet ráfogni a munkanélküliségre, hogy tönkremegy egy család a munkanélküliség miatt. Esetleg annyit, hogy ha megvan a hajlam arra, hogy tönkremegy egy család, még rátesz egy lapáttal. Ez egy olyan dolog, ami megindítja a folyamatot, felszínre hozza a problémákat.” /440. sz. int./

„... szerintem sok házasság fog ebbe tönkremenni. Az egyik fél nem úgy fogja fel, mint a másik. Végül is én erről nem tehettem, nem tudatosan csináltam. Ez így alakult, és a másíknak meg kellene ezt érteni.” /6462. sz. int./

„... ha újra kezdhetném, meg se nősülnék... nincs mire nősülni az embernek. A szegénységre nősüljön? Nem tudom eltartani a gyerekeimet.” /803. sz. int./

A munkanélküliség természetesen nemcsak a már kialakult családokban jelent konfliktusforrást. A bizonytalan jövő, az anyagi helyzet megoldatlansága jelentős gondot okoz a nőtlen/hajadon fiatalok életében is.

„Szerettem volna megnősülni, családot alapítani, de ha nem tudom megteremteni az anyagi biztonságot, értelmét veszti a fiatalság és a család. Ahhoz is, hogy egy hűtőszekrényt vegyek, hónapokig kellene spórolni. Autót soha nem is akartam, s még óriási szerencse, hogy ezt a lakást örököltem...” /850. sz. int./

A munka nélkül töltött idő növekedése együtt jár a családi konfliktusok erősödésével. Az általunk vizsgált elemszám azonban nem elegendő ahhoz, s az eltelt idő is rövid, hogy a családok stabilitásának ciklusaira és

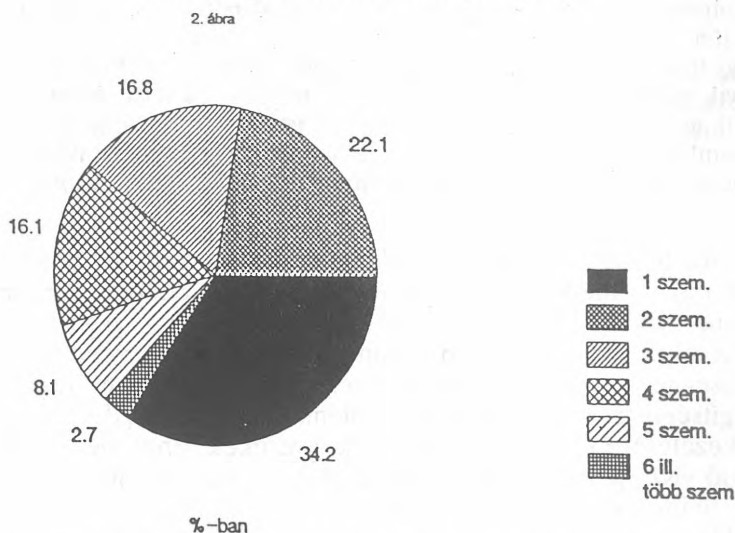
a válások arányára vonatkozóan végleges megállapításokat tegyünk. Azt azonban ez a kis minta is látni engedi, hogy a családi konfliktusok száma és aránya, a válókeresetek és a befejezett válások száma sokkal inkább a középosztály alsó rétegét érinti, mint az eddig is szegénységben, nyomorban élőket. Az alsó középosztályból a szegénységbe való lecsúszás sokkal több áldozatot és lemondást követel a családoktól, mint az eddig is szerényen-szegényen élők esetében.

Másfelől pedig, ha a tartósan munka nélkül lévő, a középosztály alatti rétegek családi helyzetében bekövetkezett változásokat vizsgáljuk⁵, azt tapasztaljuk, hogy ott eleve nagyobb a már regisztrált munkanélküliség előtt felbomlott családok aránya, mint az átlagnépességben belül. A lecsúszott, nem egy esetben lezüllött egzisztenciák munkanélkülisége szinte párhuzamosan együtt jár a családi helyzet rendezetlenségével.

Egy rövid kitérő erejéig nézzük meg a tartósan munka nélkül lévők e középosztály alatti rétegét.⁶ A mintában szereplő személyek – a munkanélküli ellátásból kikerülő, szociális támogatásért folyamodó emberek – már letöltötték a munkanélküli járadék folyósításának lehetséges idejét, s egy főre jutó családi jövedelmük nem haladta meg az 5500 Ft-ot.

A munkanélküli ellátásból kikerülő és az önkormányzatnál munkanélküliek szociális támogatásáért jelentkező személyek háztartásának szerkezete az 1992-es év első felében Debrecenben:

A háztartásban élő személyek száma

Az egyedülélők kétharmada 30 év feletti, többnyire elvált vagy különélő személy. E mintában a megkérdezetteknek alig 1/3-a él háztartásban. A munkanélküliek 20%-a szüleivel él. Ha itt figyelembe vesszük a családi állapotot is, azt tapasztaljuk, hogy a szülőkkel együttélők alig 2%-a nőtlen

vagy hajdon fiatal. A többség a széthullott saját családból a szülőkhöz menekülő férfi.

A család és a munkanélküliség tehát szorosan összefonódó, egymást kölcsönösen erősítő vagy gyengítő kötelék. A család belső békéjének megrendülése hatással van a munkavállalásra, s ugyanakkor a munkanélküliség – s itt főként a férfiak munkanélkülisége – könnyen előidézheti a családok bomlását. A munkanélküli családfővel rendelkező családok bomlása különösen akkor gyors folyamat, ha a munkanélküli a benne halmozódó feszültségek levezetésére a leggyakrabban használatos „feszültségoldó szerhez”, az alkoholhoz folyamodik. „Az állásnélküliség, az eredménytelen munkahelykeresés, azaz a sok kudarc miatt – személyiségüktől, vérmérsékletüktől függően – a családi harmóniát is megingatva változnak meg az új helyzetbe került emberek. Nem egy esetben agresszívak lesznek, van, aki a pohár után nyúl. Sokan magukba zárkóznak, megközelíthetetlenek lesznek a családtagjaik számára is.”⁷

„... ha nem vagyunk észnél, nem tartom kézben az ügyet, sajnos elzüllik – mondja egy sokat próbált feleség. – De ez általános a munkanélkülieknél. Mikor tudja, hogy becsületesen dolgozott húsz évet, és akkor simán felbontják a szerződést, elküldik. Az embernek a lelkivilága úgy tönkremegy, hogy azt éppen elég kézben tartani. Hát bizony kis híján beleestünk mi is abba a hajóba... Ha elváltunk volna, mint a legtöbb ember, a gyerekek is lelkibetegek lettek volna! Ha nehezen is, keservesen is, csak együtt vagyunk. „/6567. sz. int./

„... mit csinál a legtöbb munkanélküli? Én magam is ismerek egy párat. Csellengenek az utcán. Nem tudnak magukkal mit kezdeni. Ebből eredően jön a kocsmába járás és a többi.” /1929. sz. int./

„... egy férfi cselleng az utcán, megy az egyik helyről a másikra, találkozik az egyik baráttal is, másik baráttal is... és nagyon sok férfi szerintem így lezüllik a munkanélküliség alatt... elkezd gondolkodni, hogy ő miért is lett munkanélküli...ezek a szálak vezetnek az elzülüléshez, az ivászathoz. Így megy tönkre a család, hogy se pénz nincs, se férj nincs...” /6801. sz. int./

A kapcsolatok elvesztése vagy tudatos leépítése az egyik legjellemzőbb folyamat a munkanélküli lét során. A munkatársak elmaradnak, az ismerősök köre szűkül, s a tágabb család (a rokonság) sem szívesen vesz tudomást arról, hogy eggyel több a támogatásra szoruló személy. A munkanélküliséggel kapcsolatos összes teher a szűk családra nehezedik, ami külső segítségre nem számíthat a problémákkal való küzdelem során. A helyzet kezelésére képtelen házastársak, gyerekek tehetetlenül állnak az elhidegülő viszony előtt, s az esetek több mint egyharmadában nem látnak más reális kiutat, mint a válást.

A szülők munkanélkülisége miatti szégyenérzet, amit a gyerekek is gyakran megfogalmaznak, mintegy számonkérésként – különösen az apa munkanélkülisége esetén –, a szülők önbecsülésének válsága amiatt, hogy gyerekeik elemi szükségleteit sem tudják kielégíteni, a másik oldalról erősítik a házasságból való menekülés igényét.

Azokban az esetekben pedig, ahol ez a folyamat válással vagy különé-

léssel már lezárult, kevés kivételtől eltekintve elkezdődött egy deviáns karrier: a munka elvesztése a család válságát hozta magával, a válás/különélés a lakás elvesztését eredményezi, s ezt követően már igen kevés kapaszkodó van a társadalmi lejtőn.

Jegyzetek

1. Utasi Ágnes: Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról. In.: *Társas kapcsolatok*. Szerk.: Utasi Ágnes Gondolat 1991, 169-193. old.

2. Jahoda, M.-Lazarsfeld, P.F.-Yeisel,H.: Die Arbeitslosen von Marienthal, Leipzig, Hirsfel, 1933.

3. A kutatás a Magyar Hitelbank „A Magyar Tudományért” alapítványának támogatásával és az OTKA I/3 1663.sz. kutatásának keretein belül készült 1992-ben. Az itt olvasható írás egy hosszabb tanulmány kiemelt részlete.

4. Schopenhauer, A.: Aphorismen zur Lebensweisheit. *Samtliche Werke in fünf Banden, Leipzig*, 4. köt. 537.old.

5. A differenciált vizsgálatra lehetőséget ad, hogy az interjúk során részletesen vizsgáltuk a családok anyagi és szociális helyzetét, társadalmi státusát.

6. 1992 elején lehetőségünk volt arra, hogy a munkanélküli ellátásból kikerülő, s a debreceni önkormányzatnál szociális támogatásért folyamodó személyek körében egy rövid kutatást készítsünk. Az itt következő adatok, információk a támogatásért jelentkező első 150 személyre vonatkoznak.

7. Bánfalvy Csaba: A munkanélküliséghez való alkalmazkodás, *Világosság*, 1992/2. 16.old.

Az interjúk készítésében s a kutatás során gyűjtött anyagok rendezésében igen sok segítséget kaptam barátaimtól. Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Boda Margitnak, Szalay Ibolyának, Szabóné Orosz Évának és Márton Sándornak.

Bill Jordan

A szociális munka bemutatása*

Agitátorok és a kontroll ügynökei

A szociális munkásokat manapság gyakran vádolják azzal, hogy „túl sokat politizálnak”. A vád alapja általában az a tény, hogy a szakma képviselői újra meg újra megpróbálják felhívni a közvélemény figyelmét működési területük egy-egy nehéz helyzetű csoportjára vagy intézményük tevékenységének következményeire. Ez pedig nyilvánvalóan zavarja azokat, akik a szociális munkásoktól az előírások vita nélküli teljesítését várják el, azt, hogy inkább csendesítsék le a dühös kisebbségeket, vegyék rá őket a többséghez való alkalmazkodásra, és ne tiltakozásra buzdítsanak. E vélemények képviselői szerint a szociális munkásoknak olyan hivatalnokoknak kell lenniük, akik kívül vagy felül állnak a politikán, és nem vesznek részt a politikai harcokban.

Ebben a fejezetben igyekszem bebizonyítani, hogy azok, akik így vélekednek, teljes mértékben félreértik a szociális munka természetét, a szociális szolgálatokat életre hívó szükségleteket és a szociális munkások szerepét. A szociális szolgálatok nem olyan intézmények, amelyeket kiemelkedő emberbarátok humanitárius indíttatásból hoztak létre, és nem mentesek a politikai küzdelmekről sem. A szociális munkásokra és klienseikre közvetlenül hatnak a politikai döntések, és ők maguk is képesek némi befolyást gyakorolni a politika-csinálókra. A szociális munka kérdéseket vet fel az állam szerepéről, a hivatalnokok és az állampolgárok kapcsolatáról, és ezek a kérdések éppúgy napirendre kerülnek a kliensekkel való mindennapi találkozások során, mint ahogy szóba kerülnek a munkaadókkal folytatott vitákban is.

A problémák elemzéséhez foglalkoznunk kell a szociális munkának a szociálpolitikán belül elfoglalt helyével. Előbb azonban szólnunk kell magának a szociálpolitikának a modern állam politikai életében betöltött szerepéről. Miért alakult ki a jóléti állam a háború után nemcsak Nagy-Britanniában, hanem valamennyi európai államban, és bár kisebb mértékben, de az Egyesült Államokban és Japánban is? És miért lett a politikai élet jellemző sajátossága ezen országokban az utóbbi időben ismét a szociális szolgáltatásokról szóló dühödt vitatkozás?

* Fejezetek a szerző *Invitation to Social Work* c.könyvéből. Robertson, Oxford, 1984.

A szociális ellátás társadalmi minimumának és az állampolgári esély-egyenlőség biztosításának a háború utáni korszakban történt kivívását tekintik a brit jóléti állam kezdetének. Ezek létrehozásában minden politikai párt részt vállalt, és bár a jóléti állam eredeti elvei elkoptak vagy átalakultak az 1950-es és 1960-as években, egyetlen párt sem kísérelt meg radikális támadást a szociális szolgáltatások ellen. Így a jóléti állam vívmányainak valódi politikai értéke jórészt homályban maradt. A szociálpolitika kutatóit Penelope Hall A szociális szolgáltatások Angliában c. művében például arra buzdítja, hogy a szociális szolgáltatásokat „az embernek ember mivoltából következő értékességéről és az emberek egymással való kapcsolatainak fontosságáról szóló elvek gyakorlatba való átültetésének tekintsék.”¹

Ugyanezen álláspont sokkal kidolgozottabb változatát nyújtja T. H. Marshall professzor „Az állampolgárság és a társadalmi osztály” című híres előadásában. Elemzésében bizonyítja, hogy a jóléti állam létrehozásáig szociális segítséget túlnyomórészt olyan emberek kaphattak, akiket nem kezeltek teljes értékű állampolgárként, és a segítségnyújtás gyakran járt együtt az állampolgári és politikai jogok elvesztésével. Az új szociális szolgáltatások viszont a szociális jogokat összekötötték az állampolgársággal, és hozzájárultak „az állampolgári lét konkrét tartalmának általános gazdagodásához, a veszélyeztetettség és létbizonytalanság általános csökkenéséhez, minden szinten a szerencsések és kevésbé szerencsések – egészségesek és betegek, alkalmazottak és munkanélküliek, idősek és aktív korúak, egyedülállók és nagycsaládosok – közötti különbségek csökkenéséhez. Az egyenlőtlenségek csökkentése nem annyira az egyes osztályok között ment végbe, mint inkább az egyes egyének vonatkozásában, akiknek összességét e célból úgy kezelték, mintha egy osztályhoz tartoznának. A státuszban megnyilvánuló egyenlőség fontosabb, mint a jövedelem egyenlősége.”²

Ez a szemlélet hajlamos úgy bemutatni a szociális szolgálatokat, mintha fokozatosan, a humanista erkölcsi elveknek a közhivatalok tevékenységére való alkalmazása során alakultak volna ki. Természetesen e szolgálatok valójában politikai küzdelmek eredményeként jöttek létre. A Munkáspárt már 1918-ban nyilvánosságra hozott egy kiáltványt, amelyben fellelhetők mindazok az alapelvek, melyeken a háború után a jóléti állam felépült. A Munkáspárt és az új szociális rend c. kiadvány, amely jórészt Sidney Webb munkája volt, egészen világos politikai programot és szociálpolitikai célokat határoz meg.

A társadalmi minimum biztosítása mindenki számára

A Munkáspárt első alapelve – mely szöges ellentétben áll akár a Liberális, akár a Konzervatív Párt által hirdetett kapitalista rendszer elveivel –, hogy a kormánynak biztosítania kell jó és rossz időkben egyaránt az egészséges élethez és teljes értékű állampolgári léthez szükséges feltételeket a társadalom minden tagja számára (és nemcsak az erőseknek és

képességeik teljében lévőeknek, a jó helyre születetteknek vagy szerencséseknek)...

Társadalombiztosítás a munkanélküliség ellen

Amennyiben a kormány nem képes megakadályozni a munkanélküliség kialakulását – nem képes az átlagos színvonalnak megfelelő helyzetet teremteni minden munkásnak, legyen szó akár nőről, akár férfiról –, a Munkáspárt kijelenti, hogy „a társadalom egészének érdekében biztosítani kell a munkanélküliek számára az önfenntartás költségeit.”³

A kiáltvány követelte továbbá „a teljes oktatási rendszer szisztematikus átalakítását”, „a megfelelő lakásellátás biztosítását a népesség egésze számára” és a szegénytörvények eltörlését.⁴ Miközben tény, hogy a Munkáspárt vezetőinek jórésze semmiképpen sem támogatta lelkesen ezeket a javaslatokat (ahogy azt az 1931-es események is bizonyították), a reformelképzelés a Munkáspárt programjának része maradt a két világháború közötti években. A másik két párt nyomatékosan visszautasította ezek elfogadását. A korszak nagy részében kormányzó konzervatívok – bár ügyesen engedményeket tettek több területen – biztosították, hogy ne történjenek radikális átalakítások a szociális szolgáltatások területén.

Mindezek ellenére a helyzet nagymértékű leegyszerűsítését jelentené, ha azt állítanánk, hogy a jóléti állam kialakulása a Munkáspárt győzelme volt, vagy hogy az azt megalapozó elvek szükségszerűen szocialisták voltak. Végső formájának kialakításában a legnagyobb szerepe kétségtelenül a liberális Beveridge-nek volt; Beveridge-re pedig a legnagyobb hatással Keynes volt, egy másik liberális, akinek gazdasági programját széles körben tekintették a szocializmus alternatívájának – azaz olyan eljárásnak, amely képes kikúrálni a kapitalizmust a két háború között megnyilvánuló betegségéből. Bár a Konzervatív Párt a háború után a jóléti állam több alkotóeleme ellen támadást indított a törvényhozásban, a létrejött szolgáltatások eltörlését már nem tudta elérni, sőt, valójában megszilárdulásukhoz járult hozzá. A jóléti kiadások növekedésének két leggyorsabb szakaszában, 1960-64 és 1971-74 között a Konzervatív Párt volt kormányon.

Más országokban is hasonló szociális intézmények jöttek létre a háború utáni időszakban, mind a túlnyomórészt szociáldemokraták által kormányzott országokban (Svédország, Dánia és Hollandia), mind pedig a nagyrészt konzervatív kormányok vezette országokban (Nyugat-Németország és Olaszország). Az igazság az, hogy Nagy-Britannia a szociális kiadásoknak a nemzeti jövedelembeni aránya tekintetében rendszerint a nyugat-európai államok mögé szorult a világranglistán; a jövedelempótló szolgáltatásokra (income maintenance services) költött összegek tekintetében pedig különösen elmaradt az európai normáktól.

Emiatt magyarázatra szorul, hogy – tekintet nélkül az uralkodó politikai ethoszra – a legnagyobb kapitalista országok miért döntöttek nagymértékben hasonló szociális szolgáltatások kifejlesztése mellett (az USA

és Japán részleges kivételével, ahol a szociális szolgáltatásokat továbbra is alapvetően alapítványi és munkaadók által finanszírozott programok biztosították).

Több szerző is rámutatott, hogy a kapitalista gazdaságban a szociális szolgáltatások kifejlesztése nem ütközik szükségszerűen a munkaadók és beruházók érdekeivel.⁵ A szociális szolgáltatások a munkaerőt egészségesebbé, munkaképesebbé és hatékonyabbá teszik, és növelik a termelékenység potenciált (az egy alkalmazottra jutó késztermék mennyiségét) az iparban. Ugyanilyen hatással van a megfelelő lakásellátás, amely lehetővé teszi a szakképzett vagy más szempontból szükséges munkaerő vándorlását olyan területekre, ahol munkaerőhiány van. Még a munkanélküli segély is felfogható olyan eszközként, amely hozzájárul a munkások egészségének és lehetőség szerinti aktivitásának megőrzéséhez azokban az időszakokban, amikor átmenetileg nincs szükség a munkájukra. A szociális szolgáltatások hatékonysági aspektusának hangsúlyozása hozzájárult ahhoz, hogy a Liberális Párt már az első világháború előtt létrehozott programokat, például az iskolai étkeztetés és orvosi ügyelet, valamint az egészségügyi és betegségi biztosítás bevezetésére.

Másodszor: a szociális szolgáltatások költségei nem feltétlenül a tőkések terhelik. A jóléti állam költségvetésének óriási része származik az adóbevételekből és az alkalmazottak jövedelméből társadalombiztosítási hozzájárulás címén levont összegekből. Amennyiben a fizetések a létminimum fölé emelkednek, a szociális szolgáltatásokat olcsóbban és hatékonyabban lehet megszervezni az állam közreműködésével, a munkaadók csekély hozzájárulásával. Így az első szociális szolgáltatások jórészt a „biztosítási elv” alapján működtek. Ezeket olyan jobbmódú munkások számára hozták létre, akik megengedhették maguknak, hogy a társadalombiztosítási hozzájáruláson keresztül részben fizessenek értük.

Harmadszor: a szociális szolgáltatások lehetőséget adnak arra, hogy az állam közreműködésével csökkentsek a társadalmi feszültségeket és konfliktusokat. Mivel láthatóan humanitárius alapelveket tükröznek és állampolgári jogok megvalósulásai, jól megfelelnek a gazdasági és politikai rend jótékonyosságának bizonyítékaiként, ezáltal képesek a társadalmi rend legitimitációjára. Sok szerző hívta fel a figyelmet arra, hogy még a jóléti állam létrehozása előtt is gyakran növelték a kormányok a szegénysegényhítésre költött összegeket, és lazítottak a megszorításokon, amikor a társadalmi feszültségek növekedése felkelés kirobbanásával fenyegetett.⁶

Mindezek miatt nem mindig a munkásszervezetek és a baloldali politikai pártok jártak az élen a szociális szolgáltató rendszer létrehozásáért folytatott harcban. Európa első társadalombiztosítási rendszerét például az ultra-konzervatív német kancellár, Bismarck vezette be, miközben az akkori nagy szakszervezetek ellenezték. Bismarck elhatározta, hogy bevonja a munkásság legfelső rétegét Németország újonnan centralizált állami bürokráciájának mechanizmusába. A „szociális jogok” biztosítása ez esetben lényegében a politikai jogok megadásának *alternatíváját* jelentette, ugyanis Németország ebben a korszakban semmiképpen sem

mondható demokráciának, és az állampolgári jogok megalapozása sem történt még meg. A szakszervezetek pedig Bismarck rendszerét egyfajta kísérletnek tekintették, amellyel a hatalom gyengíteni igyekezett a tag-ságukra gyakorolt befolyásukat. Később – 1912-ben – az elnyomó és antidemokratikus cári rezsim Oroszországban ugyanezért vezette be a társadalombiztosítási ellátást.

Rimlinger, aki összehasonlította a társadalombiztosítási rendszerek kialakulását a nagy ipari országokban, kimutatta, hogy fordított arányosság figyelhető meg ezek kialakulása, valamint a demokrácia és politikai szabadság elért foka között. Következtetése szerint „a demokratikusabb kormányok később hoztak a szociális biztonságot szolgáló intézkedéseket, mint a tekintélyelvű és totalitáriánus kormányok.”⁷ Azt is kimutatta, hogy Sztálin könyörtelen iparosítási intézkedései idején a szovjet rezsim miképp használta fel a társadalombiztosítási programot az ipari fegyelem és az alacsony jövedelem elfogadásának kikényszerítésére az újonnan városba költözött proletariátus körében.

Mindezek mutatják, hogy a szociális ellátás kétélű politikai eszköz lehet, amelyet a társadalom különböző csoportjai sokféle célra használhatnak fel érdekérvényesítési tevékenységük során. Ez azt is megmagyarázza, hogy miért játszanak időnként vezető szerepet a konzervatívok a szociális ellátás kiterjesztésében, és hogy miért vádolják a marxisták és más baloldali ideológusok a jóléti állam intézményeit elnyomó társadalmi kontroll gyakorlásával, vagy azzal, hogy működési szabályaik osztály-meghatározottságúak. Mindez mutatja, hogy a szociális szolgáltatások nem tekinthetők politikailag közömböseknek, sőt, a politikai konfliktusok egyik területét alkotják, ahol a hatalomért és előnyökért kiterjedt küzdelem folyik.

Politika és szociális munka

Ha általánosságban elmondhatjuk, hogy a szociális szolgáltatások rugalmas és kétélű politikai eszközök, ugyanez még fokozottabban érvényes a szociális munkára. Ha megnézzük a szociális munka történetének különböző szakaszait, vagy összehasonlítjuk egymással az egyes országokat és politikai rendszereket, nem tapasztalhatunk túl nagy egyetértést abban, hogy mik a szociális munka számára megfelelő módszerek vagy feladatok. A szociális munka sokféle szerepet játszott, és sokféle politikai célt szolgált a szociális ellátás egymástól nagymértékben eltérő rendszereiben. Nagy erénye – az ugyanis, hogy csaknem korlátlanul képes alkalmazkodni a társadalmi környezethez – lehetővé teszi a bármely politikai cél érdekében történő felhasználását.

Láttuk például, hogy a 19. században miképp fejlődött ki a szociális munka a középosztály jótékonyági szervezeteinek keretein belül, és hogy alapját főképp a személyes kapcsolatok és a morális megújulás keresztény erkölcsisége jelentette. De az önkéntes szociális munka kialakulása szépen kiegészítette az állami szolgáltatások sajátosságait. 1834

után a nyomorenyhító segítség szigorú határok között mozgott, durván és megalázó módon nyújtották, illetve gyakran a dologházba való beköltözés volt a feltétele. Miközben ez az uralkodó tőkés osztály érdekeit szolgálta, ugyanis megerősítette a munka- és családi kötelezettség kettős elvárását, és megszabadította a munkaerőpiacot azoktól a kényszerektől és akadályoktól, amelyeket a régi szegénytörvény jelentett, veszélyes is volt, mivel leleplezte az állami apparátusnak az emberi nyomorúság és az anyagi nehézségek iránti érzéketlenségét. A jótékonyosság enyhítette a brit iparosítás kegyetlenségét anélkül, hogy megkérdőjelezte volna az új uralkodó osztály gazdasági alapelveit.

Ez pedig annak volt köszönhető, hogy a jótékonyágon alapuló anyagi segítség megkapásának egyetlen feltétele annak bizonyítása volt, hogy a rászoruló olyan személyes jellemzőkkel és családi mintákkal rendelkezik, amelyek megfelelnek a domináns értékrendnek. A jótékonyágon alapuló segítség nem volt feltétel nélküli; csak akkor lehetett megkapni, ha a rászoruló hitelt érdemlően bizonyította, hogy tiszteletre méltó, keményen dolgozik, józan életű, takarékos – röviden „érdemes szegény”. A jótékonyosság így megerősítette a középosztály ideológiáját, miközben némiképp enyhítette is a szenvedést, amelyet a gazdasági fejlődés és az üzleti élet változásai okoztak. A viktoriánus jótékonyosság tehát hasznos volt a 19. századi liberális politikai gazdaságtan számára.

Másrészről, ahogyan az előző fejezetben láttuk, a második világháború után a szociális munka helyet kapott az állami szolgáltatások között. A háborús tapasztalat és a botrányok bizonyították, hogy a szolgáltatási gyakorlatban személyes és felelősségteljes hozzáállásra van szükség, különösen a gyermekekkel foglalkozók esetében, de éppígy az idősek, fogyatékosok és elmebetegek számára létrehozott szolgáltatások területén is. Az ilyen szolgáltatások létrehozására irányuló politikai akarat azonban előbb jelent meg, mint az ehhez szükséges szakmai tudás. A Curtis Bizottság javasolta képzési programok létrehozását az újfajta állami szociális munkások képzésére, akik akkor még nem ezen a néven szerepeltek. A későbbi szakmai és politikai fejlemények igyekeztek elleplezni a tényeket, és úgy bemutatni a szociális szolgálatokat, mint a szakmából magából eredő humánus megnyilatkozásait, ez azonban igen távol volt az igazságtól. Ugyanis az önkéntes szervezetek szociális munkásai elleneztek az állami beavatkozást, a létező szolgáltatások közalkalmazottai pedig elkötelezettjei voltak a szegénytörvények szellemének. A személyes szociális szolgáltatások egyszerre voltak termékei a politikai változásoknak és a jóléti állam más területeinek.

Az állami szociális szolgáltatások eltérő formája minden országban a szociális kérdésekkel és problémákkal kapcsolatos uralkodó nézeteket tükrözte. Az USA például köztudottan vonakodott bevezetni univerzális szociális szolgáltatásokat, és továbbra is az európai országoknál inkább támaszkodott a piaci alapon működő önkéntes szervezetekre (magánszemélyek által megfizetett szolgáltatásokra), vagy az állami segítség háború előtti formáira. Az USA-ban a lakásoknak csak 2%-a felett rendelkezik az állam, és azok is siralmasan rossz minőségűek. A nemzeti jövede-

lemnek csak 3%-át költik az állami egészségügyre, miközben Svédországban több mint 7%-át. Ahol a szociális segítséghez a közhivatalokon keresztül lehet hozzájutni, ott a szolgáltatás nagyobb valószínűséggel ölt nevelési, képzési vagy terápiás elemet tartalmazó formát. A segély megadását gyakran feltételekhez kötik, például a kliens hajlandóságához a szakképzettség megszerzésére, vagy ahhoz, hogy változtasson viselkedésén. Joan Higgins ír le egy programot, amelyet az 1967-es társadalombiztosítási törvény után hoztak létre:

„(A program) csökkentette bizonyos egyének segélyét, miközben lehetővé tette az így elvesztett összeg visszanyerését egy olyan pontrendszer alapján, amely bizonyos 'társadalmi szempontból értékes' viselkedéseket díjazott, például a házasságon kívüli gyermekek apaságának elismerését, vagy 'olyan tevékenységeket, amelyeknek célja állandó és megfelelően fizetett munkahely megszerzése'. ... A legtöbb intézkedés, amelynek célja a szociális kiadások csökkentése volt, megkísérelte a kedvezményezettek ellenőrzés alá vonását azzal, hogy személyes viselkedésükkel kapcsolatos morális normákat állított fel, és igyekezett elejét venni a semmittevés bűnének.”⁸

Az ilyen jóléti rendszer (vagy inkább rendszerek és programok komplexuma) jellemző módon arra alkalmazza a szociális munkásokat, hogy a juttatásokat elosszák, a kérelmezők felett kiterjedt ellenőrzést gyakoroljanak, „egyéni esetkezelési” interjúkat készítsenek családi életükről, és a kifizetésről szóló döntést összekapcsolják „társadalmi beilleszkedésük” megítélésével. Az ilyen „szociális munkások” általában híján vannak a szakmai felkészültségnek, legfeljebb az őket alkalmazó szociális ügynökség tart nekik bevezető eligazítást a szabályokról és eljárásokról. Képzetlenségük és klienseikkel szembeni viselkedésük tekintetében nagymértékben különböznek a magánszektor szociális munkásaitól, akik tanácsadás keretében foglalkoznak a legkülönbélebb problémákkal hozzájuk forduló, tiszteletdíjat fizető kliensekkel, és teszik ezt az önkéntesség és a megengedő magatartás ethoszával.

A nyugat-európai országokban, ahol a szociális szolgáltatások nagyobb mértékben fejlődtek ki, és kevésbé kötötték feltételekhez őket, a szociális munkások nagyrészt marginális szerepet töltenek be. Figyelmüket elsősorban a problematikus esetek azon kisebb hányadára koncentrálják, amelyekben az egyének vagy családok nyilvánvalóan képtelenek arra, hogy beérjék a számukra juttatott állami ellátással. Nagy-Britanniától eltérően, ahol a szociális szolgáltató hivatalok óriási autonóm intézmények, a kontinensen dolgozó szociális munkások nagy számban kapcsolódnak olyan szolgáltatásokhoz, mint az egészségügy, oktatás, lakásügy, segélyezés és igazságügy. Emiatt színezetüket inkább a „házigazdájukként” szereplő intézmények szellemétől, semmint más munkahelyeken dolgozó kollégáiktól nyerik.

Mindezek ellenére még a kontinens országaiban dolgozó szociális munkások körében is sokféle felfogást találunk szerepükkel és feladataikkal kapcsolatban. Például Nancy Hazel 1974-ben megvizsgálta a gyermekek és serdülők számára nyújtott állami gondoskodással kapcsolatos attitűdö-

ket. Igen eltérő álláspontokat talált e gondoskodási formával, főleg az intézeti és nevelőszülői neveléssel kapcsolatban. Belgiumban például csak a gyermekek 16%-át helyezték el nevelőszülőknél.

„Belgiumban régi gyanakvások élnek a nevelőszülőknél való elhelyezéssel kapcsolatban, mivel igen nehéz ellenőrizni, hogy mi történik kicsiny, egymástól távol eső családokban. Másrészt Belgium katolikus ország, ahol a katolikus hitközségek évről évre óriási összegeket gyűjtenek a szükségét szenvedő gyermekek számára. Ezeket az összegeket intézetek építésére és fenntartására költik. Az állam nagymértékben épít az intézeti ellátásra, amelyet legtöbbször egyházi önkéntes testületek működtetnek, gyakran vallásos szellemben, és bár van néhány kisebb gyermekotthon Belgiumban, túlnyomórészt máig is óriási intézeteket hoznak létre. Két érveléssel magyarázzák ezt: egyrészt könnyebb a jó ellátást biztosítani, ha minden gyermek egy helyen van, másrészt az elhanyagolt, érzelmileg sérült vagy bűnelkövető gyermekek nevelése elsősorban szakértelem kérdése, és könnyebb egy nagy intézetben biztosítani a megfelelően széles körű szakértői gárdát.”⁹

Ezzel ellentétben Svédországban a tizenöt évesnél fiatalabb gondozásba vett gyermekek 70%-át nevelőszülőknél helyezték el, és a gondozásnak ezt a formáját tekintették leginkább kielégítőnek. A gyermekeknek csak 10%-ával voltak súlyos problémák. A gyermekotthonok száma és telítettsége erőteljesen csökkent:

„Ami a serdülőket illeti, nagy számban éltek nevelőszülői családokban vagy különféle kicsi, magánkézben lévő otthonokban. Csak néhány intézményt nevezhetünk a szó hagyományos értelmében vett 'intézetnek', ezekben viszont igen sok hely maradt üresen. A legsúlyosabb bűnelkövetőket és a legnehezebben kezelhető fiatalokat vették fel az állami ifjúságvédelmi intézetekbe (national youth welfare schools). Ezek az intézetek viszont a 'forgó ajtó' elven működtek, ennek értelmében a fiatalokat, amilyen gyorsan csak lehet, családokhoz helyezték ki az intézetbe való későbbi visszafogadás lehetőségével. 1974-ben több növendék élt az intézeten kívül, mint belül.”¹⁰

Ezek a példák mutatják, hogy a szociális munkásokat, akik mindannyian igényt tartanak szakmai tudásuk és humanitárius motívumaik elismerésére, szerepeikben és feladataikban milyen nagy mértékben befolyásolják az olyan tényezők, mint a politikai ideológiák, adminisztratív struktúrák, vallási tradíciók és így tovább. A dolog még világosabbá válik, ha bevesszük a vizsgálatba például Dél-Afrikát, ahol a szociális munka érdeklődési körébe tartozó szenvedés nagy része közvetlenül az apartheid politikából ered. Mivel a szociális munka olyan társadalmi problémákért visel felelősséget, mint a szegénység és hajléktalanság, legalább annyira foglalkozik az igazságtalan és könyörtelen politika áldozataival, mint amennyire a magánéleti és családi zavarokkal.

Teljesen világos, hogy a szociális munkások nem pusztán olajozzák a társadalmi gépezetet; és az sem állítható, hogy mindig kritikátlanul elfogadják az egyenlőtlenség és a depriváció következményeit. Clement Attlee sok utóda ért egyet azzal a megjegyzéssel, hogy „majdnem minden

szociális munkás egyben agitátor is”.¹¹ A politikai konszenzus és a szakmai konszolidáció második világháború utáni hosszú periódusában ugyan hajlamosak voltunk arra, hogy elfelejtkezzünk a szociális munka ezen dimenziójáról, de az 1960-as évek végétől, és különösen az utóbbi években növekszik az e szerep iránti érdeklődés.

A személyes szociális szolgáltatásokért felelős hivatalok tevékenységét szabályozó törvények inkább megengedő jellegűek voltak, semmint szigorúan szabályozók, és inkább általános, mint specifikus kijelentéseket tartalmaztak. Az alkalmazó hivatalok főképp a szociális munkások tevékenységén keresztül ismerhették meg a kliensek szükségleteit és ezek kielégítésének legjobb módjait. A személyes szociális szolgáltatások folyamatos expanziója idején még lehetett vitatkozni azon, hogy a szociális munkások és bizottságaik közötti kommunikáció valami módon a helyi politikán kívül, sőt a helyi politika fölött folyik. De azóta, amióta az e szolgáltatásokra szánt összegeket a kormányok elkezdtek megnyirbálni, nyilvánvalóvá vált, hogy a szolgáltatások területén a prioritások megállapításakor politikai döntésre is szükség van. Ahol erősen jobboldali tanácstestületek kerültek hatalomra, a költségek csökkentését ideológiai alapon hajtották végre. Ezeken a helyeken volt a legnyíltabb a harc a szociális munkások és politikai előjáróik között.

A szociális munka átpolitizálása igazából az 1960-as évek végén kezdődött, amikor a diákmozgalmak hulláma, amely az USA-ból indult el a feketék egyenjogúságáért vívott harccal és a vietnámi háború elleni tiltakozással, elérte Európát és Nagy-Britanniát. A szociális munkát tanuló egyetemi hallgatók gyakran maguk is résztvevői voltak tanulmányaik vagy korábbi munkájuk idején a tiltakozó mozgalmaknak, vagy egyetértettek azok gondolatainak egyes aspektusaival. Ráadásul hatással volt az oktatásra a Nagy-Britanniába érkező amerikai társadalomtudományi irodalom is, mely a korábnál lényegesen kritikusabb álláspontot képviselt a szociálpolitikával és a szociális munkával kapcsolatban. Kialakult a hátrányos helyzetű csoportok körében a részvétel és az önszolgálat eszméje, a szociális munkásokat pedig bírálták a kliensekkel kapcsolatos paternalista és gyámkodó attitűdjeik miatt. A marxisták a szociális szolgáltatásoknak a hatalomgyakorlásban betöltött szerepét hangsúlyozták, és amellett érveltek, hogy a szociális munka inkább leplezi, semmint megszüntetné az állami erőszakot. A radikális szociológusok támadták a szociális munkások önmagukról alkotott képét, amely azt tartalmazta, hogy „megmentik” a gyermekeket, vagy „kezelik” a deviánsokat, és kimutatták, hogy a szociális munkások beavatkozása gyakran vezet „deviáns karrier” elindulásához, melynek során a klienseket stigmatizálják, és megfosztják a közösségen belüli integráció és támogatás forrásaitól.

Az egyetemek és a baloldali ifjúsági szubkultúra kritikus eszméi különösen azokat befolyásolták, akik az 1970-es évek elején léptek munkába az újonnan létrehozott szociális szolgáltatások hivatalaiban. Sok területen tapasztaltak olyan káros és alacsony szintű morált, amelyet Satyamurty írt le tanulmányában. Nem akarták elkötelezni magukat az egyéni esetkezelés módszere mellett, mivel azt olyan folyamatnak tekintették, amely

elvárja a kientstől, hogy alkalmazkodják a társadalmi és gazdasági rend egyenlőtlen és elnyomó elvárásaihoz. Jobban kedvelték foglalkozásuk olyan oldalait – a szociális jogok képviselőit, az anyagi források és szolgáltatások biztosítását –, amelyek arra buzdították a klienseket, hogy gyakoroljanak keményebb nyomást a rendszerre, fejezzék ki elvárásaikat, és követeljenek változást. Tiltakoztak saját munkafeltételeik miatt is, és bírálták az új szociális szolgáltatások hivatalainak működési módját. Csatlakoztak a szakszervezetekhez, és hangsúlyozták azokat a közös elemeket, amelyek őket más szociális intézményekben dolgozó, hasonló feladatokat ellátó kollégáikhoz kötik. Elkésett és meglehetősen ironikus visszatérésnek tekinthető ez Elizabeth Macadam gondolataihoz, aki síkra szállt a „közszolgálat” egységes szellemének kialakításáért.

Másrésről a szociális munka átpolitizálása szükségszerűen egyenetlen, kaotikus és komplex folyamat. Bizonyos csoportoknak érdekében áll megőrizni a pártatlan szakmai semlegesség álláspontját. Ilyen csoportot képeznek a rangidős vezető testületek tagjai, a magas státust élvező szociális munkások, akik még a politikamentes időszakban nyertek kiképzést, és az erősen konzervatív elkötelezettségűek. A leginkább politikus szociális munkások általában fiatalok, nemrég fejezték be tanulmányaikat, alacsonyabb státusú terepmunkát végeznek, és főleg városi területeken dolgoznak. A képet még zavarosabbá teszi annak a néhány, igen militáns jobboldali szociális munkás csoportosulásnak a megjelenése, amely a theacherizmus virulens formájával azonosítja magát, és a jóléti szolgáltatások még erőteljesebb visszaszorítását követeli.¹²

Mi volt a szociális munka átpolitizálásának a jelentősége? Az 1970-es évek vitáinak és konfliktusainak jó része visszatekintve naívnak és leegyszerűsítőnek tűnik. A korszak fontos eredménye viszont, hogy a szociális munkások mind az elmélet szintjén, mind pedig gyakorlati tapasztalatokon keresztül (beleértve ebbe a sztrájkokat és tiltakozó mozgalmakat is) tudatosították foglalkozásuk politikai vetületeit. A szociális munka szolgáltatásai és az azokban szakemberként dolgozó szociális munkások közbülső helyet foglalnak el az állami politika hatalomgyakorlói és a leginkább hatalom nélküli és hátrányos helyzetű alattvalók között. Még ha, tételezzük fel, a legőszintébb, legigazságosabb és legtisztességesebb uralgókkal és a leglojálisabb, legelkötelezettebb szociális munkásokkal van is dolgunk, az utóbbiakat akkor is arra alkalmazzák, hogy megpróbáljanak olyan emberekkel foglalkozni, akik a legnagyobb valószínűséggel elégedetlenkednek, lázonganak, a legkritikusabbak és a leginkább hajlamosak ócsárolni a felül lévőket. Mindenütt része a szociális munkások készségeinek az ilyen csoportokkal való tárgyalni tudás, mindenütt megpróbálnak legalább tűzszünetet elérni a politikai elittel folytatott harcban, és igyekeznek mindkét oldalon bizonyos manőverezési teret biztosítani. Az ilyesfajta tárgyalási készségek a szociális munkáról szóló elméleti beszámoló elhanyagolt területei. Szükségszerű kapcsolódási pontot jelentenek a szociális munka és a politika között, és e tekintetben vitathatatlanul sokat tanulhatnak egymástól a szociális munkások és a politikusok.

De éppúgy, ahogy a szociális munkásoknak tárgyalniuk kell klienseik-

kel (egyénekkel, lakóközösségekkel, csoportokkal és nagyobb közösségekkel), tárgyalniuk kell *képviseletükben* a fölöttük hatalmat gyakorlókkal is. Még a „legtökéletesebben” szervezett társadalomban is vannak olyanok, akik kritikával illetik a szolgáltatások szervezését és a források elosztását. És mivel mindig lesznek érdekellentétek, lesznek olyan csoportok is, melyek vesztesnek fogják érezni magukat. A szociális munkások túlnyomórészt ezekkel a jogaikban sértett és kritikus állampolgárokkal foglalkoznak, így legalább ugyanolyan mértékben kell közvetíteniük az alul lévők álláspontját felfelé, mint ahogy megjelenítik a felül lévők álláspontját lefelé. Még az általa szolgált politikai rezsimhez legteltesebb mértékben lojális szociális munkásnak is erőfeszítéseket kell tennie, hogy közvetítse az uralmon lévők felé az elégedetlen állampolgárok sérelmeit, különben kudarcot vall tárgyalási funkciójában.

Sőt, a szociális munka szerepéről alkotott ilyenfajta kép sem megfelelő, mivel feltételezi, hogy nem lehetséges közvetlen dialógus a hátrányos helyzetűek és a politika irányítói között. A gyakorlatban a modern társadalmak számára nagy problémát jelent a hátrányos helyzetű csoportok politikai részvétele. Néhány elméletalkotó még odáig is elmegy, hogy jobb a szegényeket a politikan kívül tartani, mivel erős hajlam él bennük az autoritáriánus szélsőségek iránt (értve ezen mind a fasiszta, mind pedig a kommunista mozgalmat). Eszerint a szociális munka feladata valójában a kliensek depolitizálása lenne. Úgy tűnik azonban, hogy erősebb érvek szólnak amellett, hogy a szociális munkások segítsék elő klienseiknek a politikai folyamatokban való részvételét és a politikusokkal való közvetlen kapcsolatba kerülésüket. Annak ellenére így vélekedem, hogy Nagy-Britanniában az 1970-es években tanúja voltam több kiábrándító kísérletnek, többek között például a közösségfejlesztő programoknak (Community Development Projects).

Véleményem szerint a szociális szolgáltatások elterjedése, valamint azon emberek számának növekedése, akik életszínvonaluk, vagy még inkább mindennapi életminőségük tekintetében közvetlenül függenek ezen szolgáltatásoktól, megköveteli, hogy egy, a jelenleginél lényegesen aktívabb kapcsolat jöjjön létre a politikai döntéshozás és a „kliensek” világa között. A szociális szolgáltatásokra nem tekinthetünk többé úgy, hogy szolgáltatásokat „nyújtanak” szükségét szenvedő marginális kisebbségeknek, vagy egy elkülönült autoritás pártatlan bölcsessége alapján járadékokat osztogatnak bizonyos csoportoknak. A szociális szolgáltatások igen fontos területei a társadalmunk természetéről és fejlődési irányáról szóló vitáknak. Nem szabad, hogy az uralmon lévők és a hátrányos helyzetű alattvalók közötti ütközőzóna szerepét töltsék be, ehelyett a társadalomban való aktív részvétel fórumává kell válniuk. Nem szabad, hogy a szociális szolgáltatások az ellátás pusztán közvetítőjeként működjenek azok felé a marginális rétegek felé, amelyek kizáródtak a gazdasági tevékenységből, hanem olyan eszközöknek kell lenniük, amelyek az embereket közelebb segítik a társadalmi folyamat fősodrához. Mindez megköveteli, hogy a szociális munkások elfelejtsék a szakmai exkluzivitást, azt a szemléletet, amely elsősorban az egyénekre koncentrál, a védekező-visz-

szavonuló magatartást, és ezek helyett hangsúlyozzák az olyan létező (de alulfejlett) irányzatokat, amelyek a személyességet, a nyitottságot és a csoportokat, valamint nagyobb közösségeket középpontba állító szemléletet képviselik.

Nem osztom a politikusok többségének azt a véleményét, hogy a szociális szolgáltatások olyan korszakban jöttek létre, amikor nyilvánvalóan nem volt szükség ilyesfajta dialógusra és közvetítésre, amikor az állam egyszerűen szétosztott bizonyos kompenzatorikus jóléti ellátást az állampolgárok kevésbé szerencsés kisebbik hányadának. A politikusok nagy része emiatt még mindig azt hiszi, hogy a gazdaság (így vagy úgy végrehajtott) átalakításával javítani lehet a helyzetet. Úgy gondolom (érveimet majd a következő fejezetben fogom ismertetni), hogy ennek igen kicsi a valószínűsége, és ezért a szociális szolgáltatások természetében és céljaiban egyik vagy másik irányban elkerülhetetlenül változásnak kell bekövetkeznie. A szociális munkások két lehetőség közül választhatnak: vagy hozzásegítik klienseiket ahhoz, hogy teljesebben és közvetlenebbül vegyenek részt a politikai életben, vagy elkerülhetetlenül részévé válnak annak a folyamatnak, mely még az eddigieknél is erőteljesebben (habár burkolt módon) kiszorítja ezen rétegeket a hatalomból, megfosztja őket a politikai életre gyakorolt hatás, és ezzel a tevékeny társadalmi gyakorlatban való részvétel lehetőségétől.

Mindeközben a szociális munka politikai tudata még mindig azon a szinten áll, melyen önmagát elsősorban saját szakmai érdekeinek terminusaiban fejezi ki. Ahogy a szociális szolgáltatások forrásai egyre csökkentek az 1970-es években, az alapelvekről, szervezetekről és a változtatási irányokról szóló politikai és ideológiai viták egyre élesebbekké váltak.

A pártfogó felügyeleti szolgálat példája

Hogy illusztráljam e folyamat bonyolultságát, és bemutassam a változó szociálpolitikai normák közepette a szociális munkások számára nyitva álló manőverezési terület kiterjedését, az angol pártfogó felügyeleti szolgálat esetét fogom leírni.

A pártfogó felügyeleti szolgálat az igazságszolgáltatás, ezen belül elsősorban a büntető igazságszolgáltatás része. Ez a rendszer a bűnelkövetők azonosításával és megbüntetésével foglalkozik. A modern ipari társadalmakban (szemben az egyszerű társadalmakkal) a bűncselekményt az állam ellen elkövetett vétségnek tekintik, és nem egyszerűen az áldozatnak kárt okozó tettnek. Az állam bírászkodási és büntetési apparátusa tartja fenn a tulajdonjogi és polgári rend normáit azzal, hogy az e szabályok ellen vétőket vizsgálatnak veti alá, és megbünteti. Lehet érvelni amellyel, hogy a bűncselekménynek állam elleni vétségként való értelmezése eredetileg adminisztratív fikció volt, de a modern ipari társadalmakban és különösen a városok belső kerületeiben a „törvény és rend” fogalma valószínűleg a fennálló társadalmi rendet veszélyeztető tevékenységektől való

félelmet tükrözi. A vagyon elleni vagy erőszakos bűncselekményeket elkövető marginális, elégedetlenkedő csoportokat a társadalmi rend veszélyeztetőinek tekintik. Az 1981 nyarán kitört belvárosi zavargásokat úgy is értelmezhetjük, hogy a túlnyomórészt munkanélküli és színesbőrű fiatalok az állam tekintélyének szimbólumát, azaz a rendőrséget támadták. Egy ilyen pillanatban világossá válik a kapcsolat a tulajdon, a rend és az államhatalom között. A büntető igazságszolgáltatás elsődleges eszköze feladatának végrehajtásában a megtorlás. A bíróságok rendelkezésére álló büntetések rendszerében a legsúlyosabb a szabadságvesztés, és bizonyos értelemben a többi büntetés súlya is attól függ, hogy kikényszerítéséhez kapcsolódik-e szabadságvesztéssel való fenyegetés (például a pénzbüntetés meg nem fizetése büntethető szabadságvesztéssel). E rendszerben a börtön a fő *elrettető* eszköz, mind az egyes bűnelkövetők, mind pedig a szélesebb publikum számára.

A büntető igazságszolgáltatás rendszerében a pártfogó felügyeleti szolgálat képviseli az individualizáció elvét. A pártfogó felügyelők jelentéseket készítenek a bíróságoknak, és ajánlásokat tesznek a büntetésre vonatkozóan. Csak a bűnelkövetők kb. 9%-át bocsájtják próbára, ill. helyezik fiatakorúként pártfogói felügyelet alá. 70%-uk olyan büntetést kap, amely nem jár szabadságvesztéssel (közel 50% a pénzbüntetések aránya, a fennmaradó hányadot a feltételes szabadulások, közhasznú munkavégzés elrendelése, felfüggesztett büntések stb. teszik ki). Az elkövetőknek csak mintegy 20%-a kerül börtönbe, javítóintézetbe vagy az előzetes letartóztatást foganatosító központba. Sok bizonyíték szól amellett, hogy a pártfogói jelentés befolyásolja az ítélkezőket a büntetés kiválasztása során. Az alapelvek két rendszere használatos az individualizált ítélkezésben. Az első a rehabilitáció lehetőségére vonatkozik. A bíróságot lehet befolyásolni, hogy ne pusztán a bűncselekmény súlya szerint tegyen különbséget az egyes bűnelkövetők között, hanem aszerint is, hogy mekkora készséget mutatnak a változásra, javulásra, új életstílus elsajátítására stb. A pártfogó felügyeletet mindig is összekapcsolták ezen elvek érvényesítésével, de különösen a próbára bocsájtásra javasolt bűnelkövetők kiválasztásának tevékenységével. A próbára bocsájtásra kiválasztott elkövetők felügyelet alá kerülnek. Az ellenőrzésükkel megbízott pártfogó felügyelő feladata, hogy „tanácsokkal lássa el, segítse és támogassa” a pártfogoltakat, hogy azok ne kerüljenek ismét összeütközésbe a törvénnyel.

Az alapelvek másik része arra vonatkozik, hogy különbségeket tegyenek az elkövetők között a büntethetőség szempontjából. Jelentésükben a pártfogó felügyelők tájékoztatják a bíróságot az elkövető családi és kulturális háttéréről, iskolázottságáról, anyagi helyzetéről, kapcsolatairól stb. Ezen információk birtokában a bíróság képes nagyjából elfogadható ítéletet alkotni arról, hogy a bűnelkövető mennyire szándékoltan, előre eltervezetten hajtotta végre a bűncselekményt, mennyire volt tudatában a következményeknek, mennyire hatottak rá olyan erők, amelyeket nem volt képes befolyásolni és így tovább. Így még abban az esetben is, amikor a rehabilitáció és a megjavulás esélye nem sokat nyom a latban, és a

bűncselekmény megtorlása legmegfelelőbb eszközének a büntetés látszik, lehetősége van az ítélet kiszabójának arra, hogy különbséget tegyen az elkövetők között a vádolhatóság szempontjából. Így módon a pártfogó felügyeleti szolgálat – éppúgy, ahogy javasolja egyes esetekben a próbára bocsájtást – gyakran tesz javaslatot, hogy a lehetőségek figyelembevételével milyen büntetést szabjon ki a bíróság.

Mindazonáltal a fent leírt elvek egyike sem játszik túl nagy szerepet, ha a bíraskodás elsődleges szempontja az elrettentés. Az elrettentés célja, hogy rémülettel töltsen el azok szívét és elméjét, akik esetleg bűncselekményen törnek a fejüket. Az általános elrettentés azt célozza, hogy a hatás a lehető legnagyobb körre kiterjedjen ki; innen a „példaszerű” büntetés fogalma az olyan esetekben, amikor a bűncselekményeket nagyon súlyosnak tekintik, vagy elszaporodásuktól tartanak. Ha az elrettentés elvét követik, az igazságszolgáltatásnak ideális esetben „önműködőnek” kell látszania – azaz bizonyos bűncselekményeket kétségtelenül meghatározott büntetésnek kell követnie. Ez az ellentéte az individualizált ítélkezésnek. Az elrettentő ítélkezésben egy meghatározott típusú bűncselekmény minden egyes előfordulásának meghatározott büntetést kell maga után vonnia. Ez olyan országokra jellemző, ahol a központi hatalomnak gyenge vagy kétes a legitimitása, és emiatt minden olyan esetben, amikor a bűncselekménynek valamiféle társadalmi vagy politikai jelentősége van, az ítélkezés rendszerint szigorú, és az elrettentés elvét követi.

Az 1960-as évek közepén a Munkáspárt egy meglehetősen radikális eljárási rendszert vezetett be, amely a fiatalokkal foglalkozó területen a gondozás és felügyelet iránti szükséglet felmérésével helyettesítette a bűncselekmény és büntetés fogalmára alapozott ítélkezési gyakorlatot. Ez az eljárási rendszer – ha teljes mértékben betartjuk előírásait – kiemelt minden gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetőt a börtön, előzetes letartóztatási központ, javítóintézet és a büntetés minden más intézményének hatásköréből, és mindezeket olyan gyermekgondozási intézményekkel helyettesíti, amelyek a lakóhelyi hivatalok szociális munkásainak illetékességi körébe tartoznak. Ez a rendszer a pártfogó felügyelőket is kivonja a fiatalokkal foglalkozó igazságszolgáltatási szférából. A pártfogó felügyeleti szolgálat a magisztrátusokkal* karöltve és a Konzervatív Párttal szövetségben politikai harcot indított ezen változások ellen. Valójában a munkáspárti kormány által ez ügyben hozott törvény – az 1969-es gyermek- és ifjúságvédelmi törvény – teljes mértékben sosem került végrehajtásra, a végeredmény egy politikai és adminisztratív kompromisszum volt, melyben sajátosan összefonódott a régi és az új rendszer, és a konzervatív erők, köztük a pártfogó felügyeleti szolgálat győzelmét jelentette.

Mindazonáltal a pártfogó felügyelet az 1970-es években politikai identitását tekintve ambivalensebbé vált. E korszak alapvető jellegzetessége

* Magisztrátusok: olyan közszolgálati alkalmazottak, akik a legalsó fokú bírósági szinten a bírói teendőket látják el – Oxford angol értelmező kéziszótár. szerk. A. S. Hornby. Kultura International, Budapest, 1989., 511. o.

a börtönépesség növekedése és a bíróságokon a próbára bocsátások számának csökkenése volt: 1970 és 1978 között a börtönben tartózkodók száma 8%-kal nőtt, a próbára bocsátásoké pedig 15%-kal csökkent.¹³ A börtönök népesebbé válásának oka részben a bűncselekmények magasabb száma, részben a kiszabott büntetések hosszának növekedése volt. A próbára bocsátások csökkenése egyrészt annak tudható be, hogy az alternatív büntetési formák szélesebb skálája állt rendelkezésre (közhasznú munka, felfüggesztett büntetés, elhalasztott büntetés).^{*} A bírakat befolyásoló fő tényező azonban az volt, hogy a közvélemény és a politikai közhangulat megváltozott a „törvényesség és rend” versus individualizált ítélkezés dilemmával kapcsolatban, és ez az elrettentés elvének javára billentette a mérleget. A változás legvilágosabban a fiatalkorú bíraskodás területén nyilvánult meg, ahol szöges ellentétben az 1969-es gyermek- és ifjúságvédelmi törvény szellemével, a tizenhét évesnél fiatalabb elkövetőkre kiszabott előzetes letartóztatások és javítóintézeti elhelyezések száma 158 ill. 160%-ra növekedett 1970 és 1976 között.¹⁴

A Konzervatív Párt Margaret Thatcher vezetése alatt a „törvényesség és rend” elvét legelkötelezettebben képviselő, az ítélkezésben pedig az elrettentés elvének érvényesítésével legtöbbet foglalkozó politikai pártnak tűnt. A pártfogó felügyeleti szolgálat azonban nem azonosult egyöntetűen a konzervativizmussal, de nem akarta elkötelezni magát teljes egészében az új büntetőbíraskodási elvek mellett sem. Valójában a szolgálat nagymértékben ellenállt minden olyan kísérletnek, amely megpróbálta a börtönépesség csökkentését célzó programok végrehajtásába bevonni. Csak vonakodva vállalt részt az utógondozói tevékenységben, a feltételesen szabadlábra helyezettekkel és a közhasznú munkára ítétekkel való foglalkozásban. Paradox módon a konzervatív belügyminiszter, William Whitelaw volt az, aki 1979 után a legenergikusabb lépéseket tette a börtönök túlszűfoltóságával kapcsolatos krízis megoldására. Így a pártfogó felügyeleti szolgálat azon vette észre magát, hogy ellenáll a konzervatív kormány erőfeszítéseinek, amelyek a börtönépesség csökkentését célozták még több, a börtönnel szemben alternatívát jelentő büntetési forma kidolgozásával.

A pártfogó felügyelet alapvető dilemmája az erőszak alkalmazásával kapcsolatos. Bár része a büntető igazságszolgáltatás rendszerének, melynek alapja az erőszak alkalmazása a börtönbüntetésen keresztül, mégis a szabadságvesztés liberális és humánus alternatíváival azonosítják, ugyanis nem tartalmaz egyértelműen kényszerítő elemeket, és előnyként juttatják olyan kiválasztottaknak, akik „megérdemlik”. A pártfogó felügyeleti szolgálaton belüli egyik iskola amellett érvel, hogy a szolgálat elvesztette a „hitélt” a bíróság előtt, mivel nem hajlandó önmagát azo-

^{*} Az elhalasztott büntetés nem található meg a magyar bírósági gyakorlatban. A bíróság ez esetben az ítélethozatalt elhalasztja maximum hat hónapra, majd a halasztás letelte után szabja ki a büntetést annak figyelembe vételével, hogy ez alatt az idő alatt milyen magatartást tanúsított a vádlott, elvégezte-e a számára kijelölt jóvátételi feladatot stb. *A fordító.*

nosítani a kényszerítő és korlátozó intézkedésekkel, és ezen a helyzeten mindenképpen változtatni kell. Például Bill Griffiths, Észak-Írország vezető pártfogó felügyelője szerint vitathatatlan, hogy az elkövető felügyeletének korlátozó jellegűnek kell lennie, és a pártfogó felügyeletnek a büntető igazságszolgáltatás részeként egyértelműen el kell köteleznie magát a kényszerítés és korlátozás mellett.¹⁵ Martin Davis, a szociális munka professzora, aki korábban pártfogó felügyelő volt, javasolta a vezető pártfogó felügyelők tanácskozásának, hogy a pártfogó felügyeleti szolgálat játsszék meghatározó szerepet „a nem szabadságvesztéssel járó büntetések végrehajtásában, melyeket nem pusztán a börtön elfogadható alternatívájának kell tekinteni, hanem önmagukban büntető, megtorló és korlátozó jellegűeknek. Az ilyen büntetési formáknak eléggé keményeknek kell lenniük ahhoz, hogy helyettesítsék a börtönbüntetést olyan esetekben, amikor a törvénykönyv szerint rövid időtartamú szabadságvesztéssel lenne sújtható a bűnelkövető, és elég keményeknek kell lenniük ahhoz is, hogy súlyos bűncselekmények igazságos büntetésének fogadják el a közvélemény. Egy effajta intézkedésnek tartalmaznia kell egésznapos szabadságkorlátozást, heti öt-hét napon keresztül.”¹⁶

Ezzel ellentétben a másik irányzat mellett érvel, hogy a pártfogó felügyeletnek önkéntes szerződésen kell alapulnia, nem szabad kötelező érvényű korlátozó feltételeket támasztania a kliensekkel szemben, és nem szabad nyilvánvalóan büntető jellegűnek lennie. Például Adrian James a következőket írja:

„A pártfogó felügyeleti szolgálat tevékenysége tradicionálisan nem pusztán a források biztosításán és a lakóterületen végzett munkán alapult, hanem mindig fontos feladatának tekintette a bűnelkövető megismerését, a vele való kapcsolatteremtést, melynek kontextusában vizsgálja tudja a pártfogolt viselkedését, problémáit, a bűncselekményhez és a tekinthetőségekhez való viszonyát; meg tudja beszélni vele a segítség lehetőségeit annak érdekében, hogy a pártfogolt jobban tudja hasznosítani saját problémamegoldó forrásait.”¹⁷

A lényeg az, hogy a pártfogó felügyelet *szociális munka*, amely szolgáltatást nyújt a bíróság számára, és nem veszélyeztethető sajátos szakmai alapelveinek érvényesülése a kényszer és korlátozás nevében. Ezzel az érveléssel összhangban vitatta a Pártfogó Felügyelők Országos Szövetsége (National Association of Probation Officers) a konzervatív kormány büntető törvénytervezetének néhány paragrafusát, és különösen a „kimenő-korlátozás elrendelésével” kapcsolatos javaslatot, amely korlátozta volna azt az időt, melyet az elkövető otthonától távol tölthet.

A pártfogó felügyeleti szolgálaton belül a büntetésvégrehajtási alapelvek tekintetében tapasztalható politikai megosztottság alapvető ideológiai eltéréseket tükröz. Valójában azonban egyik irányzat sem képes nagymértékben befolyásolni a politika alakulását. Az a frakció, amely egyetért az új konzervatív intézkedésekkel, csupán emlékezteti kollégáit a politikában az 1960-as évek közepe óta tapasztalható általános fejlődési irányra, mely növekvő mértékben bevonja a pártfogó felügyelőket egy sor, túlnyomórészt büntető jellegű intézkedés – például a közhasznú

munka – végrehajtásába. Mindez végső soron leleplezi a pártfogó felügyeleti szolgálat helyzetének gyengeségét egy olyan rendszerben, amely az elrettentésen alapul. A próbára bocsátás *par excellence* rehabilitatív intézkedés; mégsem úgy próbálja a bírák szemében „megbízhatóságát” növelni, hogy a rehabilitációban *hatékonyabb*, hanem úgy, hogy vállalja a büntetés, ellenőrzés, elrettentés börtönszerű módjainak végrehajtását. Nincsen bizonyíték arra, hogy a korlátozóbb, intenzívebb vagy erőteljesebben büntető jellegű szabályok a pártfogó felügyeletet a visszaesés megakadályozása tekintetében hatékonyabbá tehetik. Egyébként az elrettentés hívei számára az ilyen sikerességi mutatók teljesen érdektelenek – a börtön egyre nagyobb népszerűségnek örvend. Az ellenőrzés és korlátozás előírása nem más, mint a „törvény és rend” lobbinak vetett konc, és azt kívánja demonstrálni, hogy az állam nem akar „kesztyűs kézzel bánni” a bűnözőkkel, és nem hanyagolja el a magántulajdon védelmének kötelezettségét sem.

Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy a pártfogó felügyeletről vallott álláspontok másik végléte, mely a „szociális munka alapelveire” hivatkozik, szintén meglehetősen támadható. Ugyanis a másik fél javaslata értelmében a pártfogóknak adandó korlátozó hatalom sokkal kevésbé drasztikus, mint az, amivel az önkormányzatok szociális munkásai már rendelkeznek például az elmebetegek felett, vagy amivel a gyermekeket elvehetik szüleiktől. A szociális munka pártfogói tradíciói (tanácsadás, segítség, támogatás) inkább sajátosak, semmint a szociális munka elveinek tisztá megvalósulásai. Mely más szociális munkások (vagy teszem azt, más tanácsadók, segítők vagy támogatók) kényszerítik arra klienseiket, hogy az irodájukba jöjjenek az életükről beszámolni, mert ha nem teszik, mehetnek a bíróságra? A pártfogó felügyeleti szolgálat eme formája nem annyira a szociális munka alapelvei szerint alakult ki, mint inkább a szolgálat azon szükségleteit kielégítendő, hogy önmaga státusáról és klienseinek érdemeiről egyfajta sajátos képet alakítson ki. Ez a forma az idők folyamán erőteljesen módosult, a szolgálat sok új feladatot kapott, például az utógondozást és a közhasznú munka végrehajtásának ellenőrzését – részben úgy, hogy ezeket az alacsony presztizsú és kényszerítőbb jellegű feladatokat kisegítő személyzettel látják el.

Röviden szólva tehát a pártfogó felügyelet alapelvei bonyolultak, és a rövid távú haszon szempontjait éppúgy felölelik, mint a szakma sajátos érdekeit. Abban a korszakban, amikor a büntető igazságszolgáltatás kényszerítő jellege megkérdőjeleződött, a pártfogó felügyeleti szolgálat konzervatív befolyást mutatott. De miközben a pártfogó felügyelet szívesen működik egy olyan rendszerben, amely a megtorláson és az elrettentésen alapul (udvariásan „törvényességi modellnek” nevezik ezt), azt is kedveli, ha nem kell túlzottan részt vennie a direkt büntetésvégrehajtásban, nehogy ezáltal szakmailag bepiszkolja a kezét. Az ítélkezésbeli konzervativizmusnak és a szakmai finnyáságnak ez a keveréke nagymértékben korlátozza a pártfogó felügyelet lehetőségét abban, hogy a politikai polarizáció korszakában hatással legyen a politikai döntéshozásra, és valószínűtlenné teszi, hogy valaha is a radikális változás hívévé szegődjék.

Egy olyan korszakban azonban, amikor a „törvényesség és rend” a közvélemény egyik központi kérdése, a pártfogó felügyelet sem kerülheti el teljesen, hogy politikai ellentétek, viták és konfliktusok keresztüzébe kerüljön. A szolgálatnak meg kell oldania az azzal kapcsolatos belső vitáját, hogy hogyan próbálja befolyásolni a politikai döntéshozást. Választ kell adnia olyan változtatási javaslatokra is, mint amilyenek például az 1982-es büntető törvénykönyv cikkelyei, amelyek előírják az intenzívebb és korlátozóbb jellegű felügyelet gyakorlását bizonyos bűnelkövetők esetében. Állást kell foglalnia a kormány költségvetési megszorításaival kapcsolatban is. Amikor például a kormány nemrég nagymértékben csökkentette a pártfogó felügyelet költségvetését, a szolgálat egynapos szimbolikus sztrájkjal válaszolt erre. Ez kompromisszum eredménye volt azok között, akik sokkal erőteljesebb fellépést láttak szükségesnek és azok között, akik irtóznak az „ipari akciók” legenyhébb formájától is.

A pártfogó felügyeleti szolgálat példáját választottam arra, hogy illusztráljam a szociális munka politikai dimenzióit, részben azért, mert széles körben ezt tekintik a brit szociális munka legkevésbé ellentmondásos és legnagyobb közmegbecsülést élvező területének. Remélem, hogy ez a példa bizonyította, hogy még a szakmai intézményrendszer ezen bástyája sem mentes a tágabb társadalom változásait tükröző politikai konfliktusoktól és ideológiai harcoktól. De a szociális munka elveivel kapcsolatos küzdelmek legközpontibb terepét a helyi önkormányzatok szolgáltatásai jelentik.

Az a véleményem, hogy lehetetlen a szociális munkások hatékonyságáról, szerepükről vagy az állami szolgáltatások jövőjéről szóló gyakran keserű kifakadásokat megérteni azelőtt, mielőtt sorra vennénk azokat a politikai és gazdasági változásokat, amelyek az utóbbi tizenöt évben történtek, nem csak Nagy-Britanniában, hanem az összes nagyobb fejlett tőkés országban. Ez lesz a következő fejezet témája.

Jegyzetek

1. Hall, Penelope: *The Social Services of Modern England*, 1957. 308. o.
2. Marshall, T. H.: *Citizenship and Social Class*. Cambridge University Press, 1950. 56. o.
3. Labour and the New Social Order: *A Report on Reconstruction*. Labour Party, 1918. 5. és 10. o.
4. Uo. 16-17. o.
5. Lásd például Gough, Ian: *The Political Economy of the Welfare State*, Macmillan, 1979.
6. Lásd például Piven, F. F. és Cloward, R. A.: *Regulating the Poor: The Function of Public Welfare*. Tavistock, 1972.
7. Rimlinger, G. V.: *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America and Russia*. Wiley, 1971. 9. o.
8. Higgins, Joan: *States of Welfare: Comparative Analysis of Social Policy*. Blackwell and Robertson, 1981. 110. és kk. o.
9. Hazel, Nancy: *A Bridge to Independence: The Kent Family Placement Project*. Blackwell, 1981. 17-18. o.
10. Uo. 19. o.

11. Attlee, Clement: *The Social Worker*. Bell, 1920.
12. Például az a nyomásgyakorló csoport, amely korábban a „Felelősség a szociális területen” nevet viselte, most az „Egységfront a családért és hazáért” nevet viseli.
13. Annual Reports of Prison Department. HMSO, és *Annual Probation and After-care Statistics*. HMSO
14. Millham, S. – Bullock, R. – Hosie, K.: *Locking Up Children*. Saxon House, 1978.
15. Griffiths, W. A.: Supervision in the Community. *Justice of the Peace*. 21. sz., 1982. augusztus, 514-515. o.
16. Davies, Martin: Probation Officers and the Prison Service: The Need for Partnership. *Address to Chief Probation Officers' Conference*, 1982.
17. James, Adrian: Sentenced to Surveillance. *NAPO Journal*, 1979. március

Fordította Kozma Judit

**Ferenczi Sándor születésének
120. évfordulója alkalmából
jelent meg:**

LÉLEKELEMZÉSI TANULMÁNYOK
Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről

T-Twins Kiadó • Párbeszéd Kiadó
Reprint kiadás
312 + XXXII oldal – 450 Ft

Az 1933-ban, Ferenczi 60. születésnapja tiszteletére
megjelent kötet szerzői:

*Almásy Endre, Bálint Alice, Bálint Mihály, Dukes Géza,
Eisler M. József, K. Hann Fanny, G. Hajdu Lilly, Hermann Imre,
Hollós István, Kovács Vilma, G. Lázár Klára, Lévainé F. Kata,
Lévy Lajos, Pfeifer Zsigmond, Révész László, Róheim Géza,
K. Rotter Lilián, Szilágyi Géza és Szüts Gyula.*

A reprint kiadás függelékében
a szerzők rövid pályaképe olvasható.

A kötet megrendelhető az alábbi címeken:
Párbeszéd Kiadó, 1021 Budapest, Völgy u. 9–11.
T-Twins Kiadó, 1088 Budapest, Gutenberg tér 3. III. 4.

Körkérdés a szociális munkás képzésről, 1992.*

Az Iskolaszövetség 1992-ben kérdőívvel fordult a szociális munkás képzéssel foglalkozó intézményekhez, hogy képet kaphasson a felsőfokú szociális szakemberképzés helyzetéről és legfontosabb problémáiról. 10 képzőhelyre küldtünk kérdőívet, 7 helyről érkezett feldolgozható válasz.

Ezek a következők:

Bárcki Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola szociális munkás szak, Budapest;

Debreceni Orvostudományi Egyetem, Egészségügyi Főiskola, általános szociális munkás szak, Nyíregyháza;

Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola, általános szociális munkás szak, Szekszárd;

Janus Pannonius Tudományegyetem, Szociálpolitikai Tanszék, szociális munkás, szociálpolitikus szak, Pécs;

Pécsi Orvostudományi Egyetem Egészségügyi Főiskolai Képzés, Szombathelyi Tagozat, szociális munkás szak;

Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Főiskolai Kar, általános szociális munkás szak, Szeged;

Vitéz János Tanítóképző Főiskola, Neveléstudományi Tanszék, szociálpedagógus szak, Esztergom.

A kérdőív mindössze 20 kérdést tartalmazott. A képzés hivatalos megnevezése, az indítás éve és a szaknak a képzőintézményen belüli szervezeti struktúrában elfoglalt helye alapján igyekeztünk azonosítani a képzést.

Kértük, hogy a kérdőív mellékleteként az iskolák küldjék be tantervi programjukat, vizsgatervüket (ezek részletes feldolgozására itt nincs mód, de a beérkezett programok az Iskolaszövetség dokumentációjában megtalálhatók).

Tudakozódtunk a hallgatói létszám felől, valamint a felvételi sajátosságairól: tartalmáról, a felvettek és az elutasítottak arányáról.

Megkérdeztük, hogy milyen a szakon oktatók létszáma, összetétele, és

* A körkérdést szerkesztette Pócze Gábor.

milyenek a képzés tárgyi feltételei, beleértve természetesen a szakkal szerződéses viszonyban álló terepeket is.

Az objektív adatgyűjtés mellett fontosnak tartottuk a válaszolók véleményének megkérdezését is: hogyan ítélik meg a szak képzőintézményen belüli helyzetét, milyen problémákkal küszködik aktuálisan a képzés, milyen tartalmi-szakmai dolgokat ítélnék a legjelentősebbnek, milyen irányítási, államigazgatási intézkedések késlekednek. Faggattuk a válaszolókat a Népjóléti Minisztérium Szakképzési Bizottságának tevékenységéről, valamint az Iskolaszövetség működésével kapcsolatos észrevételeiről.

A beérkezett első 5 kérdőív nyers feldolgozásának legfontosabb megállapításait tavaly Csillebércen, az ún. „Második Sopron” SZKB rendezvény alkalmával ismertettem. Azóta két újabb kérdőív választát tudom figyelembe venni. Meg kell jegyezmem, hogy a válaszadás és a feldolgozás között majdnem egy év telt el: egy induló, alakuló képzés esetében egy év sok változást hozhat; így bizonyos válaszok ma már inkább csak tájékoztató jellegűek, míg más válaszok – néha sajnos – ma is érvényesek.

A szak hivatalos elnevezése 4 esetben „általános szociális munkás”. Pécsen szociális munkás, szociálpolitikus képzés folyik, Szombathelyen szociális munkást képeznek, Esztergomban pedig szociálpedagógust. 1989-ben indult Szekszárdon, Szegeden és Esztergomban a képzés, 1990-ben Budapesten a Gyógypedagógiai Főiskolán, továbbá Szombathelyen és Nyíregyházán, 1991-ben Pécsen.

A szervezeti struktúráján belül a képzések önálló szakként jelennek meg, a szakot tanszékek irányítják, Esztergomban azonban a hivatalos elnevezés: tanszéki szakcsoport.

A nappali tagozatos felvett létszám tanévenként a következőképpen alakult (megjegyezzük, hogy a válaszadás idején az 1992/93-mas tanévre vonatkozó számok még keretszámok voltak):

1989/90:	48
1990/91:	273
1991/92:	259
1992/93:	195

Budapesten, Szegeden, Esztergomban levelező tagozatos képzés is folyik.

Figyelemre méltó, hogy a felvett hallgatók száma 1990-től lassú csökkenést mutat.

Sajnálatos, hogy 2 főiskola nem tudta megválaszolni a jelentkezők számára vonatkozó kérdést, így csak becsülhetjük, milyen túljelentkezés mutatkozik szociális munkás szakra. 1990-ben 378 jelentkezőt számoltunk össze. Ez 196 férőhelyre történt (a jelentkezők számát nem közlő főiskolák hallgatói létszámát természetesen kivontuk az 1990-es hallgatói összlétszámból), ami hozzávetőlegesen kétszeres túljelentkezés, 1991-ben pedig 373-an jelentkeztek 208 helyre, ami 1,8-szeres túljelentkezés. Több válaszoló nem ismerte a kérdőív megválaszolása idején a jelentkezési létszámokat, emiatt nem tudunk becslést tenni 1992-re, az azonban figyelemre méltó, hogy a hallgatói létszám csökkent ebben az évben. Az idei

jelentkezési adatok közül a levelező képzés iránt megmutatkozó keresletnövekedés a legnagyobb; ez nyilvánvalóan összefügg a közalkalmazotti és a szociális törvények alkalmazási feltételekre vonatkozó előírásaival. Ebben a helyzetben elsősorban a levelező képzések bővülésére lehet számítani.

Vizsgáltuk a szociális képzésekben résztvevők nem szerinti megoszlását. 1989-ben a 48 nappali tagozatos hallgató között 4 férfi volt, 1990-ben 52 férfi, 221 nő, 1991-ben 49 férfi, 210 nő. Állandósulni látszik tehát az arány, hogy a szociális munkás szakon minden ötödik hallgató férfi.

A kérdőív megválaszolásának időpontjában a 7 képzőhelyen összesen 55 főállású oktató dolgozott, a legkevesebben Pécsen (6 fő), a legtöbben Nyíregyházán (10 fő), átlag majdnem 8-an. A főállású oktató-hallgató arány igen nagy szórást mutatott a legmagasabb érték, egy főállású oktatóra 23 hallgató (Szeged) és a legalacsonyabb, 5 hallgató (Pécs) között, ám Pécsen még csak az első évfolyam tanult, így ez az arány azóta nyilván jelentősen megváltozott. Az összes válaszoló átlaga egyébként 12 hallgató/főállású oktató.

A felfutó képzések egyik sajátossága az óraadók és a mellékállású oktatók viszonylag magas aránya. Mellékállásban az 55 főfoglalkozású tanár mellett 40-en dolgoznak, óraadóként pedig újabb 44 fő segíti a képzést. Összesen 99 fő tanít elméleti tantárgyat, tereptanárként dolgozik 255 fő, terepkoordinátorként pedig 10 fő (lényegében képzésenként egy-egy főállású és esetlegesen egy-két félállású munkatárs). Külön érdemes foglalkozni a tereptanár-hallgató aránnyal, már csak azért is, mert a tereptanárok száma mutatja a legnagyobb szórást: 15 fő (Pécs, Esztergom) és 103 fő (Szeged) között. Bár a képzés infrastruktúrájának kiépülése miatt ezekkel az adatokkal is óvatosan kell bánni, számításaink szerint a kérdőív kiállításakor Esztergomban 6 hallgató jutott egy tereptanárra, Szombathelyen viszont csak 1,8. (Pécsen, Szegeden és Nyíregyházán az ideálisnak mondott 2 körüli volt az arány, Szekszárdon 3,4, Budapesten 4,3.)

A kérdőív megválaszolásának idején a tanszékek (illetve a szakok) élén 4 jogi, 1 pszichológusi, 1 pedagógusi és 1 humánbiológusi végzettségű vezető állt. Az azóta bekövetkezett változás miatt a válaszolók mintájába tartozó intézmények egyikében szociális munkás-közgazdász kapott tanszékvezetői megbízást. A jellemző tudományos fokozat: egyetemi, főiskolai docens. A képzőintézmény belső hierarchiájában pozicionált szakembernek tekinthető a szakvezetők közül egy fő (a főiskolai kar főigazgatója), többen pedig tagjai a főiskolai, illetve a kari tanácsnak.

A képzés infrastruktúrájára vonatkozó kérdéssor első kérdése a szak elhelyezési körülményeit firtatta. Optimálisnak, illetve megfelelőnek minősítette az elhelyezést 3 válaszadó, szűkösnek 3, elfogadhatatlannak 1. Az oktatásban használható felszerelésekkel kapcsolatban relatív elégedettség tükröződik a válaszokban. (Összefügghet persze mindez a válaszolók „realitásérzékelével”, valamint azzal is, hogy felfutó képzések lévén viszonylagos preferenciát élveztek.) Bonyolultabb a helyzet a szakkönyvtárakkal, ami ezúttal nem csak pénzkérdés (az is). A Gyógypedagógiai Főiskola megfelelő tanszéke nem rendelkezik önálló könyvtárral, a szak-

könyveket a kb. 40 000 kötetes főiskolai könyvtár őrzi. Szegeden is a központi könyvtár része a kb. 1000 kötetes szakgyűjtemény. Esztergomban egy kb. 150-200 kötetes magyar nyelvű és egy kb. 60 kötetes idegen nyelvű szakkönyvtár részben önálló elhelyezésével oldották meg a szakirodalommal való ellátást. Szombathelyen kb. 3000 kötetes tanszéki könyvtár van. A pécsi egyetemen egy kb. 200 kötetes, részben önálló könyvtár áll rendelkezésre. Szekszárdon is van önálló könyvtár, Nyíregyházán 14 000 kötetes a központi könyvtár.

Kérdőívünk a szak infrastruktúrája részének tekinti a képzéssel kapcsolatban álló terephelyek számát, a tereptanárok felkészültségét és az esetlegesen hiányzó terepeket. A válaszolók (leszámítva a nem-intézményi terepeket, amelyek a közösségi szociális munka megismerését teszik lehetővé) 163 különféle szociális, népjóléti, illetve művelődési-oktatási intézményt jelöltek meg terepként. Olyan szak is van, amelyik 19 megye Gyermekvédelmi Intézetét tüntette fel a terepek között. A tereptanárok jellegzetes iskolai végzettsége: főiskola, egyetem. 255 tereptanárból részt vett valamilyen felkészítésen 237, tehát majdnem mindenki. Igaz, olyan választ is kaptunk, amelyik szerint írásban (!) készítettek fel 48 tereptanárt. A kérdőív kitöltése óta ezen a területen is jelentős változás történt: Szekszárdon és Esztergomban önálló tereptanárképzés indult, a budapesti és a debreceni tereptanárképzési kurzusra pedig sok résztvevő jelentkezett. Ezek a felkészítések lesznek az első olyan tereptanárképzések, amelyek tanfolyamlátogatási bizonyítvánnyal zárulnak. Mivel azonban számos képzőhely jelezte, hogy bővíteni kívánja a terepek választékát (elsősorban egyházi intézményeket, nevelési tanácsadót, továbbá családsegítő szolgálatokat stb. jelöltek meg a kérdőíveken), valószínűleg még hosszabb ideig probléma lesz a tereptanárok megfelelő felkészítése a hallgatók fogadására. Sajátos megoldás a megfelelő gyakorlóhely biztosítására a képzőhely és az önkormányzat által közösen fenntartott gyakorlóintézmény, amit sokan a terepek és az oktatás közötti együttműködési problémák valódi megoldásának tartanak. Minden képzés közvetlenül, megbízási szerződés útján fizeti a tereptanárokat. Nagy különbségek mutatkoznak azonban a tereptanároktól elvárt munka és a díjazás tekintetében. Az Iskolaszövetség e különbségek miatt foglalt állást a tereptanárok díjazásáról és munkavégzéséről. Többen jelezték a kérdőíven, hogy a felkészített tereptanárok esetében is hasznosnak látnák a folyamatos továbbképzés megszervezését.

Kértük a képzőintézményeket, hogy röviden jellemezzék a szak helyzetét az intézményen belül. Szegeden a főiskolai kar helyzete perifériális, a szak pedig a karon belül – újdonsága miatt – „megtúrt” helyzetben van. Esztergomban a kérdőív kitöltésekor stabilizálódott a képzés helyzete, az alapidokumentumokat elfogadták, a szakalapítás lezárta a képzés szervezésének folyamatát. (Az azóta keletkezett problémák nem a szak helyzetéből, hanem a főiskola egyházi kezelésbe adásából származnak.) Szekszárdon a pedagógusképzés túlnyomó dominanciájából származnak egyedi elbírálással kapcsolatos problémák. Válaszolóink egy része nem hangsúlyoz különösebb szervezeti problémát.

A képzés legaktuálisabbnak tekintett szakmai problémái között gyakorta szerepelnek:

- a tananyag egymásraépülése, integrációja;
- az elmélet és a gyakorlat összefüggése;
- az induktivitás-deduktivitás kérdése mint a curriculumfejlesztés általános dilemmája;
- az előszakosodás problémái (választékbővítés és iskolák közötti összehangolás);
- a megfelelő szociális munka szaktudással rendelkező elméleti és gyakorlati oktatók hiánya;
- az új szakma elfogadtatása a képzőhelyen és a gyakorlatban;
- a végzett szakemberek elhelyezkedési gondjai;
- a jegyzetek, tankönyvek, szakirodalom hiánya;
- a képzés minimumkövetelményének revíziója ("Sopron II");
- a szakmáztatás megoldatlansága (azóta a szakma megjelent a FEOR-ban);
- a szak és általában a felsőoktatás siralmas anyagi helyzete;
- a levelezőképzés iránti kereslet és a kapacitás szűkösége;
- a felvételi rendszer összehangolatlansága és végül:
- az átjárhatóság az azonos szintű és az egyetemi-főiskolai szintű képzésben résztvevők esetében.

E problémák egy része csak súlyosbodott egy év alatt. Az esetek többségében a hallgatói létszám növekedését nem követi a költségvetés növekedése, ennek következtében elmarad az oktatói létszám és az infrastruktúra bővülése. A kérdőíveket megkésve elemző kívülállónak úgy tűnik, hogy egy 1988-91-re tehető felívelő szakasz után a szociális szakembereképzés fejlesztésének üteme megtört, az intézmények viselik a növekedés minden gondját, és ezekhez újabban a fennmaradás elé gördülő akadályok is társulnak.

A kérdőív kitért az egyes képzőhelyek ún. „soproni normával” kapcsolatos álláspontjára, hiszen az 1991-es csillebérci SZKB tanácskozás előkészítéseként küldte ezt szét az Iskolaszövetség. Jelen elemzésünkben ezekkel a tartalmi észrevételekkel nem foglalkozunk külön, hiszen a csillebérci tanácskozás mögöttünk van, s az ott született megállapodások egy része beépült a szak képesítési követelményeinek meghatározásába.

Sok vonatkozásban azonban ma is fontosnak tartjuk azokat a válaszokat, amelyek a sürgető államigazgatási lépéseket firtató kérdésünkre érkeztek:

- szakmáztatás (FEOR);
- államvizsgarend meghatározása;
- a szociális munkás tevékenységének jogi szabályozása (védelme);
- szakspecifikus fejkvóta kidolgozása és elfogadtatása;
- a terepek szakjellegnek megfelelő fejkvóta rendszerű finanszírozása;
- kapcsolatkeresés az önkormányzati szociális intézményrendszer munkaadóival.

A Népjóléti Minisztérium Szakképzési Bizottságának tevékenységével kapcsolatban a válaszadók a bizottság működésének nagyobb nyilvános-

ságát, az Iskolaszövetséggel való együttműködés fontosságát, valamint a minisztériumra történő nyomásgyakorlás erősítésének szükségességét említik. Az Iskolaszövetség létével kapcsolatban minden válaszadó örömeinek ad hangot. Bizonyos munkabizottságok tevékenységének élénkebbnek kellene lennie, tisztázni kellene a szövetségen belül a középfok és a felsőfok képviselőit és döntési kompetenciáját, erőteljesebb munkára kellene sarkallni a tagokat egyéni megbízások koordinált, közmegegyezéssel kiadásával, fel kellene vállalni a valóságos érdekképviseletet és a képzések szakmai színvonalának gondozását, javítani kellene az információhoz jutás feltételeit, „szakosodni” kellene a munkabizottságoknak az egyes tantárgycsoportok mentén.

A kérdések megválaszolása óta az Iskolaszövetség is átalakulóban van. A jelen összefoglaló írásakor egy újabb, remélhetőleg az itt ismertetett-hez hasonlóan kedvező fogadtatásban részesülő körkérdés az Iskolaszövetség életével kapcsolatos teendőket firtatja. Szeretnénk, ha ez a kis ismertető képes lenne hozzájárulni az Iskolaszövetséggel kapcsolatos markáns vélemények megfogalmazásához.

Fizessen elő az Esélyre!

Az Esély társadalom- és szociálpolitikai folyóirat.
Megjelenik évente hatszor.

Ára: 80 Ft.

Kapható minden nagyobb könyvesboltban
és a szerkesztőségben.

Megrendelhető:
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B
Tel.: 266-9833/298

Pöcze Gábor

A személyiségfejlesztés szerepe a szociális szakemberképzésben

Habár kisebb-nagyobb bizonyossággal, de mi, akik szociális szakemberek képzésével foglalkozunk, mindannyian azt állítjuk, hogy munkánk eredményessége végső soron tanítványaink személyiségének függvénye. Bár igaz, hogy „vannak, akik tudják, s vannak, akik tanítják”, nem adjuk fel azt az igényünket, hogy tanítványaink szociálisan éretten, fejlett intellektussal és nyugodt érzelmekkel kerüljenek e pályára. A magyar „közoktatásipari” közgondolkodás amúgy is hajlik rá, hogy már a legkisebbek esetében is „nevelésről”, „harmonikus személyiségfejlesztésről”, „szociális érzékenyítésről” meditáljon. S ez így van rendjén: az iskola és a személyiségfejlesztés összekapcsolása egy lélektelen, „porosz” tömegoktatás kritikájaként fogalmazódott meg (legalább szavakban, pedagógiai füveskertünk talajában).

Megfigyelhető egyébként, hogy amilyen mértékben uniformizálódik és tömegesedik a 19. század kedélyesen patriarchális iskolázása, olyan ütemben és erővel jelenik meg a differenciált, személyes bánásmód követelése – a szakirodalomban. Vajon *ténylegesen* milyen mértékig vagyunk képesek befolyásolni diákjaink személyiségfejlődését? S ha képesek vagyunk, akkor el tudjuk-e fogadni és fogadtatni a szakma tanítása közben, hogy a szaktudás legalább egy része önmagunkra vonatkozó tudás, még pontosabban önnönmagunk „intenzív (belső) átélése”, nembeliségünk titkainak kifürkészése? S ha igen: nekünk, állítólagos „mestereknek”, s ugyanakkor tanügyipari közalkalmazottaknak, van-e közünk e tanítványaink bensőjében reményeink szerint zajló folyamathoz?

Előrebocsátom: nem tudom a választ a feltett kérdésekre. Csak azt tudom, hogy választ kell keresni, mert nehéz kérdések, s mert tanítványaink kérdései. Ha van, aki velem tart e rövid keresésben, kérem segítsen pontosabban kérdezni egy valamikori pontosabb válasz reményében.

Mit akarunk?

Fogalmazzunk bárhogy: egyszerűen szólva az a célunk, hogy normális, egészséges, gazdagon motivált, saját érzelmi háztartásukkal bánni képes, érett emberek kerüljenek segítő pályára. Nem célunk természetesen „problémátlan” emberek kiválogatása és felkészítése, mert tudjuk, hogy ilyen emberek nincsenek, vagy ha lennének is, mire pályára lépnek, lesz gondjuk bőven. Abban viszont bízunk és érdekeltek vagyunk, hogy problémáikat kezelni képes tanítványaink legyenek, sőt, segíteni szeretnénk abban, hogy megtanuljanak bánni nehézségeikkel. Józan hipotézis: ha ők maguk megtanulják, mit kezdjenek bajaikkal, talán tudnak majd segíteni klienseiknek is.

Buda Béla azzal indítja egyik figyelemre méltó tanulmányát, hogy a legborúlátóbb becslések szerint a modern ipari társadalmak polgárainak 95%-a potenciális kliense a segítőknak (de akkor ki a segítő!?), s legalább életének egy meghatározott szakaszában jószerével mindenki rászorul rövidebb-hosszabb támogató kapcsolatra. (Buda, 1986.)

Ha igaz ez a becslés, nyilvánvaló, hogy a segítő hivatást választók zöme is „érdekelt” bizonyos, személyének szóló segítő jellegű támaszban. Régi megfigyelés, hogy az ebből a szempontból leginkább érintett szakmák esetében (pszichológus, szociális munkás) a pályaválasztás egyik rejtett motívuma az önsegítési törekvés.

Csakhogy: klienseink vagy tanítványaink a hallgatók? Igaz-e, hogy ha valakin „példamutatóan” (tehát – tegyük fel – szakmailag a legkorrektebben) segítenek, vagy (vigyázzunk a megfogalmazással!) hozzásegítik, hogy megoldja problémáját, maga jobb segítővé válik?

Sőt: van-e egyáltalán jogunk tanítványaink egyedi problémáival foglalkozni? Hiszen „szerződésünk” alapvetően nem erről, hanem arról szól, hogy megtanítjuk őket egy szakma alapjaira. S jóllehet a szakma alapjaihoz hozzátartozik a személyiség lehetséges egyensúlya, hovatovább a személyiségfejlesztés maga is, elégséges indok-e felkínálni az önnönmágán való tanulmányi munkálkodás lehetőségét annak, aki mindenekelőtt egy meghatározott szakmát szeretne megtanulni? Ha pedig a hangsúlyt nem tanítványaink „hozott” problémáira helyezzük (bár kérdés, lehet-e bármi másra, ha a hitelességet erős normának fogadjuk el...): belsővé válik-e a „szociális érzékenyítés” eredménye?

Megannyi dilemma, melynek mélyén a szakma szükségleteinek meghatározására és a képzési program összeállítására hatalommal felruházott „szakértelmiségi elit” hatalommegosztási készsége lapul. (Illyés, 1993.)

A sokfajta lehetséges lélektani megközelítés közül hazánkban elsősorban azok nyertek tért, amelyek elismerik a társas kapcsolati viszonyok „transzfer” hatását. A személyiségközpontú, és általában a humanisztikus iskolák szerint például az empátia képessége empatikus helyzetben alakul ki és növekszik az emberben. A feltétel nélküli pozitív elfogadás, valamint a kongruencia a tágabb értelemben felfogott tanulás számára a lehető legkedvezőbb légkört teremti. (Buda, 1978 és Rogers, 1970.) E tanuláseméleti megközelítés szerint a tartós, valódi tanulás végeredmény-

ben nem más, mint a belsővé váló személyes tapasztalat. Eszerint tehát a szociális szakemberképzés legfontosabb összetevője a képzés szociális légköre. Ez lehet az ismeretelméleti háttere annak a ténynek, hogy mi felénk a szociális szakemberképzés és a személyiségfejlesztő munka összekapcsolását *lehetségesnek is, és szükségesnek is* ítélte a szakma – ideértve a lélektant és a szociális munkát egyaránt.

Ennek megfelelően az általunk ismert valamennyi felső- és középfokú képzési programban valamilyen formában megjelent a személyiségfejlesztő, képességfejlesztő célú csoportmunka.

A *középfokú* szociális asszisztens képzés alapvonásait meghatározó gestori javaslat így fogalmaz:

(az ön és társismeret) „feladata a leendő szociális (pedagógiai) szakemberek személyiségének formálása, felkészítésük arra a helyzetre, amelyben saját személyiségük munkaeszközzé válik, s önismeretük fejlődése az egyetlen valóságos és megbízható visszajelzése munkateljesítményük színvonalának. Feladata ezeknek a foglalkozásoknak hozzásegíteni a leendő szociális (pedagógiai) szakembereket szakmai problémáik hiteles kommunikációjához, és ahhoz, hogy megfelelő csoportokban egymás szakmai (személyes) problémáit adekvát módon tudják értelmezni, és képesek legyenek egymást kölcsönösen segíteni.” (Kristóf, 1990.)

Az általános szociális munkás képzés tantervi irányelveihez kiadott melléklet így fogalmaz:

„A szociális munkás tevékenységéhez szükséges a megfelelő szintű önismeret, tolerancia-decentrálás, empátiakészség, tudatos kommunikáció (”tanult személyesség”), kongruencia, kooperativitás, konfliktuskezelés, cooping-stratégiák, transzformációs képesség, kultúraközi érzékenység, problémaérzékenység, felelősség, etikus magatartás, énvédelem. Ennek érdekében a hallgatók nyolc féléven keresztül hetenként két órában vegyenek részt önismereti gyakorlatok végzésében saját élmény szinten, valamint strukturált gyakorlatokon (ennek célja, hogy „jelenség-specifikusan”, az elméleti órákon és terepgyakorlatokon megismert lélektani törvényszerűségeket, jelenségeket demonstrálja, illetve segítse azok pszichológiai feldolgozását). Ennek eredményeként a leendő szociális munkások megfelelő szinten képessé válnak kétszemélyes és csoporthelyzetek kezelésére, szervezeti készségeket sajátítanak el (interjú, exploráció, konzultáció, csoportvezetés, családi problémák kezelésének technikái). A készségfejlesztés csoportkeretekben történik, ami megkívánja a csoportmunka szabályainak betartását. A képzés egész folyamatában biztosítani kell a hallgatók személyes szintű felkészítésének és mentálhigiénés védelmének szervezett kereteit.” (Esély, 1990.)

Mindez persze nem jelenti azt, hogy nem léteznek ettől eltérő megközelítések. Szép számmal akadnak, akik szerint például a szociális munka nem igényel mást, mint valamilyen – bármilyen – indítékú elkötelezettséget a rászoruló irányában, vagy/és valamilyen „magasabb rendű” elhivatottságot. E nemritkán transzcendens magyarázattal élő megközelítés is számol egyfajta intenzív lelki munkával; ezt azonban magánügynek

tekinti, s semmilyen szálon nem kezeli képzési (oktatási-tanulási) problémaként.

A korábban idézett különböző dokumentumokban megfogalmazódó célok meglehetősen szerteágazóak, megfogalmazásuk nagy eltéréseket mutat, bennük mégis kimutathatóak alapvető azonosságok.

1. A képzésekhez kapcsolódó minden „csoport”-munka elsődleges célja a személyiségfejlesztés. Jóllehet e megfogalmazás túlságosan általános, mélyebb elemzéssel megállapítható, hogy e célkitűzés a segítő szakmákban általában nagyra tartott empátia, tolerancia és kongruencia szakmaisvelkedésbeli modifikálása érdekében, továbbá általános emberi értékek szakspecifikus kifejlesztése érdekében folyik. Így fogalmazva a feladat már világosabb: a sajátélményű csoportmunka eredményeképpen a hallgató (tanuló) legyen nyitottabb más emberek irányába, tanulja meg szeretni és tisztelni a másságot, legyen képes saját értékrendjétől eltérő értékek megbecsülésére, érzelmileg és értelmével egyaránt tudjon közelkerülni lehetséges klienseihez, és kerülje az álságos szándékot, magatartást.

2. A személyiségfejlesztés céljához tartozónak szokás tekinteni, hogy a hallgatók legyenek lelkiileg erősek, teherbíróak. Ez egyfajta felkészülést jelent a várható testi-lelki megpróbáltatásokra: a sajátélményű csoport feladata azon finommechanizmusok begyakoroltatása, amelyek képessé tesznek a kliensek problémáinak megosztására, a részleges tehervállalásra. *Expressis verbis* ugyan nem jelenik meg, de több dokumentum végigolvasása után érzékelhetjük: arról a premisszáról van szó, amely miatt, illetve amely jegyében a szociális szakember „kibírja” a megpróbáltatásokat. Az önismeret feladata eszerint az, hogy mindenkit hozzásegítsen ahhoz, hogy önmagából felszínre hozza ezt az alapvető értékforrást. Ha feltételezzük, hogy hallgatóink motiváltak a szociális foglalkozások valamelyikére, akkor a csoportmunkának ebből a szempontból „csak” annyi a feladata, hogy támogassa a csoporttagokat spontán elkötelezettségük tudatosításában.

3. A csoportmunkától gyakran azt várják el, hogy megtanítsa a hallgatót a saját élményeiből történő tapasztalatszerzésre. Nem véletlen, hogy sokszor nem az „önismereti csoport”, hanem a „saját élményű csoport” elnevezéssel találkozunk. Az önismereti csoportok egyik, nem is rejtett célja a befelé fordulás elősegítése, az ember önmagával kezdeményezett párbeszédének serkentése, és e belső dialógus útján történő tapasztalatszerzés támogatása. (P.H. Hanson, 1984.) E tapasztalatszerzés támogatásával a szociális szakemberképzésnek végső soron a saját kompetenciájában bízó, önmaga spontán érzéseire is figyelni tudó, tehát saját személyiségével dolgozó szakember nevelése a célja. Ehhez képest másodlagos, de a középfokú szakképzésben meglehetősen hangsúlyos feladat a sajátélményű tapasztalatszerzés *mint* tanulási forrás feltárása a javarészt kognitív stratégiákkal „képzett” hallgatók számára. Ez azt jelentené, hogy a csoport egyik színtere azon tapasztalatoknak, ahol nem kizárólag kog-

nitív úton közvetítődő ismeretelemek támogatják a hallgatók előrejutását.

4. Végül a csoportmunka rendre visszatérő célja bizonyos szociális (társas) technikák saját élményen keresztül történő elsajátítása. A hallgató megismerve a csoportvezetők munkáját modellszerepként, megfigyeli és elsajátítja (természetesen elméleti ismeretekkel kiegészítve) a szociális csoportmunka fogásait, módszereit, eljárásait. Ha specializálódni kíván ezen a területen, akkor saját élményű kiképző csoportban vesz részt, majd ko-facilitátorként gyakorlatot szerez. Feltételezzük tehát, hogy az önismereti munka segít tisztázni a szociális csoporttechnikákhoz való viszonyt és a saját képességek felismerését is.

Hogyan akarjuk?

A személyiségfejlesztéshez vezető tanulászervezési, curriculumfejlesztési eljárások elvben nagyon sokféle módot tesznek lehetővé; mindenesetre többfélé, mint amennyit a különféle szociális képzésekben valójában alkalmazunk. Az egyik kézenfekvő lehetőség az, ha a képzés folyamatát és az önismeret megszerzése érdekében szervezett csoportot időben szétválasztjuk, s az önismereti munkát megköveteljük ugyan, de nem a képzés részeként, hanem felvételi vagy alkalmazási kritériumként. Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy a hallgató vagy a felvételi előtt, vagy a képzés befejezése után, de még a munka megkezdése előtt vesz részt önismereti munkában. Ez az alternatíva számos szempontból kevésbé ellentmondásos, mint a sajátélményű csoport képzésbe építése és kötelező előírása. Megvalósítása elé azonban akadályokat gördít, hogy ma Magyarországon kevés, területileg egyenlőtlenül elosztott, és általában meglehetősen drága a csoportmunkába való bekapcsolódás lehetősége. (Pócze, 1993.)

Újabb alternatíva, ha a személyiségfejlesztés a képzés egészébe tudatosan tervezett módon épül be: az oktatás módszerére általánosan jellemzővé válik a sajátélményű tanulás, s ezen keresztül a személyiségfejlesztés. Ebben az esetben nincs „külön” önismeret, valamiféle „kvázi tantárgyként”, ellenben minden ismeretegység „dolgozik” a személyes vonatkozásokon keresztül is. Nem vitatható előnyei mellett ez a tanulászervezés számos negatívummal jár: egyrészt nem valószínű, hogy a tanítványok jobban sajátjuknak éreznék ezt a megközelítést, mint a csoportmunka külön megjelenését. Másrészt – legalábbis elvben – a képzésben résztvevő bármilyen tárgyat tanító oktatónak megfelelő felkészültséggel (vagyis jószerevével egy újabb „szakmával”) kellene rendelkeznie.

Megfigyelhető, hogy elsősorban azok a képzések sikeresek a vizsgált szempontból, amelyek a *saját* szakmai kompetenciájukban erős, ám jól együttműködő stábtagok kollektív vállalkozásaként jönnek létre. Más oldalról ez azt is jelenti, hogy azok a képzések, amelyeknek szervezői a stábtól függetlenül, „piaci” módon megrendelnek egy önmagában egyébként korrekt személyiségfejlesztő csoportot, s annak vezetői nem vesznek

részt szorosan a képzés egészének tervezésében-szervezésében, a saját-élményű csoport és más képzési területek találkozási pontjain erősen konfliktusosak. Az iskolákban folyó középfokú képzésekben, ahol a csoportvezetők a tantestület tagjaiként jelennek meg, általában a személyiségfejlesztő csoportok sikeréről számolnak be. Igazolhatónak tűnik tehát az a megfigyelés, hogy amilyen nagy a távolság a csoportvezetők és a stáb között, olyan lesz a távolság a hallgatók és a csoport között.

A csoportvezetők és a stábtagek közelsége azonban az általunk ismert képzések egyikében sem jelenti a csoport „feloldódását” a képzés más tartalmaiban. E feloldódás gyakorlati hátrányai mellett már csak azért sem terjed el, mert gátja még egy – történeti – ok is: tekintve, hogy a szociális szakemberképzés Magyarországon új vagy újrainduló program, a szociális munka gyakorlatának a curriculumfejlesztésben nem lehetett meghatározó szerepe. A képzésben közvetített tartalmak nem szervesen, mintegy a gyakorlat egyik megjelenési formájaként alakultak ki, hanem „interdiszciplinárisan”, vagyis a szakma háttérében álló diszciplinák hozzáadásával. Tény, hogy jelenleg nagyon kevés szociális munkás vagy szociális szervező végzettségű oktató vesz részt „integráló” szereppel a képzésekben. (Ide kívánczok zárójelben: ennek hátrányai nemcsak és nem is elsősorban a sajátélményű csoportok okozta szervezési és tartalmi nehézségekben jelentkeznek. A szakmára még vár az a feladat, hogy hozzásegítse a „képzési lobbít” a közvetített ismeret- és képességelemek egzaktabb körülírásához.) Így – érthető módon – minden társdiszciplína őrizte és őrzi relatív önállóságát, de legalábbis belső logikáját. Igaz ez azokra a pszichológiai gyakorlati megközelítésekre is, amelyek Lewintól és Morenótól napjainkig kidolgozták és féltve ápolják szakmaiságuk szabályait és garanciáit.

Ha igaz ez a magyarázat, még yárnunk kell (jobb esetben) 10-20 évet arra az időre, amikor a szociális munka önálló elméleti háttérrel alakító szerepet játszik a szociális szakemberképzésben. (Ami a csoportmunkát illeti, máris látszanak az önállóság jelei: megindultak a szociális csoportmunkára való felkészítésben alkalmazott csoporttechnikák hazai adaptációi.)

Addig azonban valószínűleg együtt kell élnünk az önismereti csoportokkal „megerősített” képzések belső ellentmondásaival. Úgy látom, ezek főleg a következő pontokban foglalhatók össze:

1. A legszembetűnőbb ellentmondás a személyiségfejlesztő csoportmunka szakmai szempontból kötelező önkéntessége és a képzésen belüli kötelező jellege között feszül. Közismert, hogy bármilyen személyes változás feltétele az, hogy az illető akarja a változást. Ezért irányzattól, iskolától függetlenül minden megközelítés *önként* jelentkezőkkel kíván dolgozni.

Az ellentmondást az sem oldja fel, ha a hallgatót a jelentkezéskor körültekintően tájékoztatjuk a képzés és a személyes szféra összefüggéseiről. Az elfogadható, hogy intenzív és személyes részvételre épül az oktatás, ám soha sem tudható előre, hogy a tényleges folyamat során mely

ponton érezhetjük úgy, hogy megbocsáthatatlanul és visszafordíthatatlanul „mélyre” ment a csoport. Sajátos csapda rejlik e folyamatban: az egyén bevonása a csoportba egyirányú utcához hasonló, amelyből visszafordulni nem lehet, előrejutni szintén nem, vagy legalábbis nem azokkal az eszközökkel, amelyekkel a csoportszerződés értelmében – általában – a csoport „operál”. Ilyenkor olyan „elakadások” jelentkezhetnek, amelyek a személyiségfejlesztő céllal szervezett csoportokra magukra vetnek rossz fényt; előfordulhat, hogy a hallgató sajátos, téves, de érthető általánosítással a pszichológiáról mint tudományról, vagy a pszichológusról mint gyakorlati szakemberről alakít ki előítéletes, negatív képet. Megtehetné, gondolhatnánk, ha csak saját magáról lenne szó; de mi lesz, ha (esetleg rászoruló) klienseit is óvja, visszatartja majd szakmai gyakorlata során e szakma képviselőitől?

2. Szorosan az önkéntességgel összefüggő ellentmondás a csoporttag választási szabadságának korlátozásából eredő feszültség. A csoporttag, vagyis a képzésben résztvevő hallgató általában nem választhat szabadon módszert és csoportvezetőt, míg bárki, aki önként jelentkezik csoportmunkában való részvételre, szabadon (helyesebben csak a körülmények korlátozta módon) választhatja meg a csoportvezetőjét és a munkaformát. E szabadsága az egész folyamat során megmarad: bármikor dönthet úgy, hogy abbahagyja a munkát.

3. Gyakran tapasztalható ellenállás a szociális szakképzésen belül szervezett, sajátélményű csoportmunkával szemben a módszer miatt*. Sokan készséggel vállalnák, hogy szakirodalmat dolgoznak fel, előadásokat hallgatnak, demonstrációs filmeket néznek meg inkább, minthogy személyesen aktivizálódjanak egy csoportban.

Mások úgy érzik, hogy egy jól szervezett „átverés”, egy rejtett, második felvételi alkalmassági vizsga résztvevői, amely során, hogy ne „játszhasssák el” a megfelelő képességekkel rendelkező szakemberjelölt szerepét, egy csoportban teszik ki őket rejtett vizsgálatnak.

4. Gyakran kifogásolt sajátossága a képzéshez kapcsolódó sajátélményű munkának a tanulmányi csoport és a sajátélményű csoport tagság-azonossága, és a szoros, intenzív spontán ventiláció miatti határelmosódás. Sőt, számos esetben több szakterület is igényt tart sajátélményű munkamódszerre: csoport a színtere a kommunikációs képességfejlesztésnek, a személyiségfejlesztő céllal szervezett gyakorlatoknak, az esetmegbeszélésnek, a szupervízió megtanításának és így tovább. Az egyes csoportok aztán egymásbatűnnek, sokszor ismétlődnek bizonyos strukturált gyakorlatok, és többnyire ugyanazok az emberek vannak együtt.

5. Végül fel kell figyelni a sajátélményű csoport késleltetett (hosszabb távú) hatásmechanizmusa és az ismeretelsajátítás „mohósága”, de leg-

* Egyes képzőintézmények ezt a dilemmát úgy oldják föl, hogy a sajátélményű csoportokban való részvételt az intézményen kívül, a hallgatók „szétszórásával” biztosítják. Sajnos ez a módszer Budapesten kívül nehezen alkalmazható. – *A szerk.*

alábbis rövidebb idejű perspektívája közötti ellentmondásra. A képzésen belüli diszciplínának sokszor egy-másfél év alatt tájékozott, kvázi-felkészült állapotba hozzák a hallgatókat, szemben az önismeret elnyújtott, késleltetett, néha szándékoltan hosszabb érési időt feltételező módjával. A hallgató gyakran türelmetlen, igen sokszor már a sajátélményű csoport ideje alatt elméleti általánosításokkal próbál operálni, személyes bevontságát objektív kívülállással és „tudományos” érdeklődéssel törekszik kiváltani, helyettesíteni. Ez akaratlanul korlátozza jelenlétének személyességét, távolítja a csoporttagságtól.

A felsorolt ellentmondások közül egy is elegendő lenne ahhoz, hogy megmagyarázza, miért alakulhat ki ellenállás a csoporttal szemben. Hát még együtt!

Mindez talán elégséges indok ahhoz, hogy feltételezzük: a képzéseken belül szervezett csoportok „másmilyenek”, sajátos szervezési és vezetési munkamódot igényelnek.

Hogyan csináljuk?

A legfontosabb talán a sajátélményű csoport célmeghatározása. Úgy vélem, két oldalról is elhibázott dolog összetéveszteni a személyiségfejlesztést és az önismereti csoportot: egyrészt, mert az önismeret fejlesztése magától értetődően csak az egyik lehetséges és szükséges célja a képzéshez kapcsolódó csoportmunkának, emellett még számos, korábban is említett feladata lehet. Másrészt azonban hiába korlátozott, valójában elérhetetlen célról van szó: az önismeret nem cél, és nem is állapot, hanem a létezés sajátos minősége, s mint ilyen, fejleszthető, tökéletesíthető, ám el nem érhető. (Török, 1986.)

Ami pedig a korábban általánosnak nevezett „személyiségfejlesztést” mint célmeghatározást illeti: korektebb, ha *fejlesztésről*, s nem „állapotról” beszél, elmosódott azonban, ha nem bontjuk részekre, s nem specifikáljuk meghatározott szakmai területekre. Ennek lehetséges módja az, ha definiáljuk azokat a képességterületeket, szakmai kompetenciákat, amelyek kialakítására éppen a sajátélményű csoporton keresztül látunk lehetőséget. A teljesség igénye nélkül ilyenek: adekvát énközlés, egyértelmű, a helyzetnek megfelelő kommunikáció, gyors reakciókészség, érzelmi kifejezőképesség, hiteles viselkedés, feltétel nélküli pozitív elfogadás stb.

E meghatározott kompetencia-területekre megfelelő fejlesztő eljárások alkalmazhatók. Ezek rokonsága, esetleges ellentmondásai (egyszóval: csoportosítása) talán ki is rajzolják a különböző, egyenként is definiált „csoportok” feladatait és programjait.

A képzések általában is pusztán a szakmai képességek formálására válalkozhatnak: ha meg kell válaszolnunk azt a kérdést, hogy hallgatóink klienseink-e vagy tanítványaink, a magam részéről egyértelműen az utóbbinak tekintem őket. (Egészen más lapra tartozik, hogy különösen az átképzésként szervezett középfokú tanfolyamokon, de valószínűleg sok

felsőfokú képzésben is az átlagosnál magasabb a nagyon rossz szociális körülmények között élő hallgató. Ebben az esetben sem kell azonban az oktató stábnak vagy a stábtagnak valamelyikének kliens – segítő kapcsolat kialakítására törekednie: az eredményes tanulmányok folytatásához szükséges feltételeket – esetleg – egy, a stábhoz csatlakozó, de tanári szerepkört nem vállaló szociális munkás segítségével lehet javítani.)

A képességfejlesztés „elválasztása” a személyes problémamegoldástól nemcsak a csoportvezetők számára nagyon nehéz feladat. A hallgatóktól is komoly tanult distinkciós viselkedést követel. A szakma megtanulása és a személyes szükségletekre reagáló csoportlét eredményes megkülönböztetésére eddigi tapasztalataink szerint általában két utat követnek a képzésekben: az egyik lehetőség – és ezzel elsősorban a középiskolákban szervezett programok élnek – a csoportfigyelem fókuszálása, illetve a csoport munkájának bizonyos fokú tematizálása. Nem valamiféle merev menetrendről, még kevésbé „tantervről” van szó, hanem a csoportvezetők finom „beavatkozásáról”, arról, hogy a tanulókat foglalkoztató kérdések közül néhányat kiemelnek, másokat hangsúlytalanítanak. A „kiemelt” csoportproblémák kezdetben a kommunikációs viselkedés, az eltérő szociokulturális minták, illetve a befolyás, a hatalom szakmaspecifikus területeire „fókuszálják” a tanulók figyelmét. Később, amikor a csoporttagok különböző terepeken is tanulnak, a figyelem egyre sűrűbben a segítő szereppel és a szociális munkás klienssel kapcsolatos személypercepciójának kérdéseire kerül.

Ismerünk olyan csoportvezetési felfogást is, amely indításképpen szigorúan a segítés, ezen belül is a csoporttagok egymásnak nyújtott segítségének problémájára összpontosít, majd az ezzel kapcsolatos gondolatokból „építi fel” a szakma-szerep egyes elemeit. Bármelyik megközelítésről beszélünk is, közös bennük, hogy a szabadinterakciós csoport dinamikájába tematikus elemket épít be, természetesen a csoporttagok által „behozott” problémák felhasználásával.

Ettől eltérő megoldás a tagolatlan csoportfolyamat határozott strukturalása, direkter vezetése és koncentrációja. Ez a felfogás azt vallja, hogy a szociális munka területén szükség van legalább két-háromféle „technika” ismeretére. Ilyen lehet pl. az ifjúsági Gordon csoport, a személyközpontú megközelítés empátialabor gyakorlata, valamilyen relaxációs technika vagy akár a fókuszálás. Magam is alkalmaztam egy rövidebb strukturált gyakorlatokat tartalmazó „bemelegítő” szakasz után a co-counseling egyes gyakorlataiból álló, „felvezetésre” épülő személyközpontú (rogersi) empátialaboros, gyakorlat-orientált csoportmódszert. Ezekben a csoportokban a sajátélményű tapasztalatszerzést (beleértve a gyakorlást is) nyomban követi a kognitív feldolgozás. E megközelítés hatására a csoportban kétségtelenül kimutatható volt a magasabb szintű motiváltság, ám ugyanakkor nagyon nehezzé vált a csoport belső konfliktusainak feldolgozása, kezelése. Ezen ellentmondásos „eredmény” ellenére megfontolandónak tartom a képzéshez kapcsolódó sajátélményű csoportokban a direkter csoportvezetői megközelítés lehetőségeinek végiggondolását. Közös a felsorolt ellentmondások áthidalására kialakított programokban,

hogy határozottabban definiálják a „csoportozás” képzésen belüli szerepét: céljuknak a szociális munka szerep attributumainak személyiség- és csoportdinamikai megalapozását tekintik.

Valószínűleg hosszabb ideig tartó viták során tisztul majd le, hogy hol van az átjáró a magánéleti problémákkal foglalkozó terápiás csoport Skyllája és a szakma viselkedésmintáit bemutató edukatív csoport Kha-rüdisze között.

Irodalom

- Buda Béla: *Az önismeret problémája a mai társadalomban*, TIT, Budapest, 1986. 7-27. old.
- Kristóf Ágnes [szerk.]: *Javaslat a középfokú szociálisszakember-képzés rendszerére. Neveléstudomány és Iskolakutatás*, 1990. VIII.évf., 3. szám, pp 7-24.
- Philip G. Hanson: *Mire figyeljünk a csoportokban?* In.: Rudas János [szerk.]: *Önismereti csoportok*, TK, Budapest, 1984. 181.p.
- Az általános szociális munkás képzés tantervi irányelvei. In.: *Esély*, 1990/4. 62-75.p.
- Buda Béla: *Az empátia – a beleélés lélektana*, Gondolat, 1978.
- Carl Rogers: *On Encounter Groups*, New York, Harper and Row, 1970.
- Illyés Sándor e tanulmány frásának idején, 1993. május 1-jén „Pszichológiai tudás a szociálisasszisztensek képzésében és munkájában” címmel tartott témánkhöz szoroson kapcsolódó előadást. Tanulmányomban néhány helyen hivatkozom ott elhangzott gondolataira.
- Török Iván: *Egy személyközpontú ismeretterjesztő dilemmái*, In.: *Gondolatok az önismertetről*, TIT, Budapest, 1986. 1.

**A BABILON Nyelvstúdió
ANGOL és NÉMET
nyelvtanfolyamokat indít
heti 4x3 és 3x3 órában
Pesten és Budán**

**Szintfelmérés németből hétfőnként,
angolból szerdánként 14–17 között.**

**1067 Budapest, Teréz krt. 41.
(A Béke Szálló mellett.)
Telefon: 132-4974, 135-3825**

Bognár Mária

Gondolatok a tereptanár-képzésről

A szociális asszisztens képzési projektben az első szakmai vizsgákat követően még erősebben éreztük, hogy a tereptanároknak a képzésben kulcsszerepük van. Azzal már a projekt indulásakor is számoltunk, hogy mivel az asszisztensek főként az első vonalban tevékenykedő, a közvetlen gyakorlat gondozó-segítő feladatait ellátó szakemberek (ebben a kérdésben szakmán belül is kialakult a konszenzus), ezért a felkészítésben a gyakorlat legalább olyan „minőségi” tanítást tesz szükségessé, mint az elméleti tárgyak. A szakmai vizsgák tapasztalatai azért erősítették fel ezt az igényt, mert a tiszta kimenetszabályozás logikájára épített, független vizsgabizottság előtti megmérettetés elsősorban a szóbeliség, a memória, az elméleti tudás erősségeiről vagy gyengeségeiről tud csak képet adni, és kevésbé alkalmas a jelöltek gyakorlati felkészültségének/alkalmasságának jelzésére.

A tereptanár-képzés szükségességének felismerése persze nem újkeletű, hiszen Margaret Yeaker és Richard Steinman amerikai professzorok már 1989-91-ben felhívták ennek a kérdésnek a fontosságára a figyelmet. Egyrészt a Fulbright Bizottság támogatását megszerezve, illetőleg önkéntesként itt tartózkodva is valamennyi felsőfokú és néhány középfokú képzési helyszínen tartottak néhány napos–egy hetes tereptanári felkészítéseket. Az általuk vezetett tréningek több szempontból jelentettek fontos alapot a képzések elindításához, de természetesen nem tudták a problémát teljes egészében megoldani, hiszen az indulás időszakához képest mindenütt változott, bővült a terepek és a tereptanárok köre, illetőleg a működő képzések tapasztalatai kitermelték a sajátos, a szakmai színvonalat nem csökkentő, de a *magyar viszonyokra* érvényesen felmerülő és megválaszolandó kérdéseket. Többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy az egyes képzőhelyek belső továbbképzései mellett 1992-93-ban három nagyobb, a helyi tereptanári stábnál szélesebb körre kiterjedő, egyidejűleg több intézmény tereptanárát felkészítő program is elindult (valamennyi maga mögött tudva a Népjóléti Minisztérium támogatását): a Vitéz János Tanítóképző Főiskola iniciálásával Esztergomban; a Szociális asszisztens képzési Projekt szervezésében Budapesten, Debrecenben és

Szekszárdon; a Népjóléti Képzési Központ bázisán pedig Salgótarjánban. Az asszisztensképzés és a Népjóléti Képzési Központ programjaiban érintettként írok a tereptanár-képzés és a tereptanárrá váláshoz szükséges tudás néhány dilemmájáról.

* * *

A tereptanár-képzés körül felmerülő kérdéseket három nagy csoportba sorolom. Ezek egyrészt a *szervezés és körülményei* során megválaszolandók, másrészt a *képzés általános tartalmára* vonatkozóak, harmadrészt pedig a szűkebb értelemben vett ún. „*tereptanár-tan*” kialakításakor eldöntendők.

1. *A szervezés során* felmerülő kérdések körébe sorolom, hogy *ki, kiknek és mikor* szervezze a tereptanár-képzést, illetőleg hogy *mi motiválja a tereptanárokat és a terepeket* a képzésen való részvételre.

a) A *ki szervezze* a tereptanár-képző programot kérdése másként úgy tehető fel, hogy közvetlenül egy-egy képzőhelyi, kvázi a stábfelkészítés részét jelentő, a képzőintézményhez kötődő legyen-e a tereptanárok képzése, vagy külső (központi vagy regionális) szervezésű.

Közvetlenül a *képzőintézményhez kötődő szervezés* mellett szól például, hogy a tereptanárok ezen sokkal könnyebben és nagyobb létszámban tudnak részt venni, hiszen nem, vagy csak kis távolságra kell utazni, kevésbé kell a családot több napra magára hagyni. (Ezzel a problémával az elnőiesedett pályák továbbképzéseinél mindig számolni kell.) A helyi szervezés olcsóbb is (kevesebb az utazási költség, általában nem kell fizetni terembért, különböző eszközökre használati díjat, a könyvtár is rendelkezésre áll). Fontos hozadéka a helyi szervezésű programoknak, hogy a régió különböző szociális ellátó intézményeiben dolgozók az intenzív együttműködés, a tereptanár-képzés rendszeres közös feladatmegoldásai során jobban megismerik egymást és egymás munkáját, a másik intézménye által kínált szolgáltatásokat, ami perspektivikusan nemcsak a képzés, hanem a régió szociális hálózatának rendszerre fejlődése szempontjából sem elhanyagolható szempont. Ugyancsak a helyi szervezésű tereptanár-képzés mellett szól az, hogy a program különböző gyakorlati feladatai valódi relevanciát nyernek, hiszen megoldásuk a hallgatókkal végzett munka során kipróbálható és közösen tesztelhető, a későbbiekben szükség szerint változtatható.

A *központi (a régió több képzőintézménye számára közös) szervezésű* tereptanárképzés előnyének számít, hogy lehetőséget kínál a különböző iskolák elvi, tartalmi és módszertani megközelítéseinek megismerésére, összevetésükre. A több körzetből származó gyakorlat és tapasztalat megismerése termékenyítően hat a mindennapi szociális segítség gyakorlatára. Más oldalról sokkal nagyobb lehetőséget biztosít az egyének számára, hogy tereptanári mivoltukban ne pusztán alárendelődjenek a képzőhely igényeinek és egyszerűen kiszolgálják azt, hanem alternatívák ismeretében építsék fel önmagukat. (Ha az „anyaintézmény” szervezi saját tereptanár-képzését, akkor mint szervezet is igyekszik saját céljai irányában,

az időt és energiát ezeknek alárendelten minél gazdaságosabban használni, így a saját közvetlen szempontjai szerint aktuálisan lényegtelenebbnek számító alternatívákkal kevesebbet bíbelődni.) A tereptanári szerepben a tudatos „éneépítés”, a képző iskola képzési filozófiája és gyakorlati eljárásai szempontjai szerint nem leszűkített, hanem objektív és biztos tudás hatalmának megszerzése, a létező alternatívák megismerése és a közülük való tudatos választás (ami egy kicsit hasonlatos a szociális munka gyakorlatában ismeretes „empowerment”-hez) azért is fontos, mert a legtöbb képzés vallja a személyközpontú megközelítés filozófiáját, amelynek része a kongruencia is. A tereptanár viszont akkor tud csak kongruensen viselkedni tereptanári szerepében, ha szakmai önismeretre alapozva és tevékenysége minden mozzanatáért a felelősséget vállalva működik. Ma a legtöbb tereptanár a képzőhellyel szemben többszörösen is kisebbségi érzésekkel küzd, hajlamosabb az intézmények igényeit ellentmondás nélkül elfogadni, semmint vitatkozni azokkal. Ez egyrészt presztízbeli okokra vezethető vissza, másrészt a szociális munka módszeres ismerete és tudása ma tényleg inkább a képzőhelyeken halmozódott fel. A nem egyetlen képzőintézménytől függő tereptanár-képzés a nagyobb objektivitás mellett látens módon is hozzájárul a tereptanárok önbizalmának erősítéséhez, hiszen nem ugyanazon képzőhely tanárstábján belül erősödik az elmélet primátusa a szükségszerűen létrejövő oktató-hallgató szereposztás miatt. A központi vagy a régió tereptanárainak képzése mellett szól az is, hogy viszonylag gyakrabban szervezhető, így gyorsabban lehet reagálni az egyes helyszíneken kisebb létszámmozgással járó alkalmi személyi változásokra.

b) *A kiknek szerveződjön a tereptanár-képző program kérdés két részből áll. Az első fele úgy is feltehető, hogy más képzésre van-e szükségük a felsőoktatás és az asszisztensképzés tereptanárainak, vagy sem. A kérdés másik felét viszont az adja, hogy leendő vagy már a gyakorlatban is tereptanárként tevékenykedők képzésére kerüljön-e sor.*

A közép- és felsőfoknak együtt vagy külön szervezett tereptanár-képzésének kérdését természetesen csak akkor érdemes feltenni, ha a központi vagy nagyobb régió több intézménye tereptanárainak képzésére kerül sor. Ha megróbálunk választ keresni arra, hogy mi az, amiben más ismeretekre lehet szüksége az egyiknek vagy a másiknak, illetőleg mi az, ami a közös és a külön képzés mellett és ellen szól, ez a kérdés talán már most is megválaszolható. A különbségeket keresve első válasz az életkorbeli és érettségbeli eltérés szokott lenni, ami megkülönböztetné a középfokon, illetőleg a felsőfokú képzésben résztvevő hallgatókat. A helyzet tényleges ismeretében azonban kiderül, hogy ez nem jelent igazi különbséget, hiszen asszisztensképzés nemcsak iskolarendszerben zajlik. A szociális asszisztensek nagyobbik része felnőttképzési formában, munka mellett vagy a munkanélküliek átképzése keretében sajátítja el az asszisztensi ismereteket, a hallgatók zöme idősebb, és több élettapasztalattal is rendelkezik, mint az egyetemek és főiskolák jelenlegi nappali tagozatos hallgatói. (Ha felsőfokon a munka melletti képzés szélesebbkörűvé válik, ez a különbség még jobban elmosódik.) Azonosak a szociális munka

értékei, ugyanazt az etikai kódexet kell betartania mindkét szinten végzett szakembernek, és ugyanazon terepen fognak egymást kiegészítve segítő tevékenységet végezni. Különbőség kettejük között az elméleti ismeretek mélységében van (ez a megkülönböztetés a gyakorlat elmélettel való integrálása során kerülhet előtérbe a terepen), illetőleg kompetenciáik eltérőek. A szociális asszisztens nem felkészült önálló esetvezetésre vagy terápiás jellegű csoport vezetésére, az első interjú felvételére, és nem hozhat önállóan kliensei életére jogi következményekkel járó döntést sem (bár ez utóbbi a stábszerűen tevékenykedő szociális munkások esetében sem jellemző). A tereptanárnak tehát mindössze a kompetenciabeli különbségekre kell tekintettel lennie, mind a terepgyakorlat szerződésének megkötésekor, mind a mindennapi gyakorlat konkrét feladatai során. Ez viszont nem olyan nagy eltérés, hogy emiatt külön kellene képezni a közép-, és külön a felsőfok tereptanárait. Más oldalról viszont pragmatikus okokból sem érdemes képzésüket különválasztani, hiszen a közép- és felsőfok gyakorlati terepei között nagy az átfedés. A képzések nagyjából hasonló régiókban folynak, és egyelőre oly szűkös a szociális ellátórendszer is, hogy a két szint hallgatóinak terepen való találkozása kikerülhetetlen. Ettől a pillanattól fogva viszont értelmét veszti a kérdés, hogy külön képzésre van-e szükségük a középfok és a felsőfok tereptanárainak. (Újabb vita tárgyát képezheti, hogy el kell-e kerülni, hogy szociális munkás és szociális asszisztens hallgató a terepgyakorlat során találkozzanak egymással. Esetleg már gyakornok hallgatókként is tapasztalatokat szerezhetnének az együttműködés lehetőségeiről és módjairól.)

Lényegesen akadémiásabbnak tűnik a „kiknek szerveződjön a tereptanár-képzés” kérdésfeltevés, ha ezzel azt akarjuk eldönteni, hogy a *legendő vagy már a ténylegesen is tereptanárként tevékenykedők* képzésére gondoljunk. Elméletileg nem indulhatna el egyetlen képzés sem arra felkészült tanárok nélkül, de ha ehhez mereven ragaszkodtunk volna, akkor a magyar szociális szakképzés még sehol sem állhatna. A probléma inkább olyan gyakorlati értelmet kap, hogy másként lehet és kell tervezni a gyakorló tereptanárok képzésének feladatait, hiszen ők már számos élő problémával és sajátélményű tapasztalattal rendelkeznek, és más megközelítés szükséges azoknál, akik ugyan a terepen dolgoznak, de tereptanárként még nem próbálták ki magukat. Ez a különbségtétel viszont megint csak nem jelenti azt, hogy a két csoportnak egymástól elkülönített felkészítésre volna szüksége. A gyakorlók valós problémái fontos tanulási forrást jelenthetnek a tereptanárságra még csak készülőknek.

c) Részben elméletieskedésnek tűnhet a dilemmák sorában a *mikor* kérdés feltevése is. Ha a mai helyzetből indulunk ki, természetesen akkor, amikor idő, hely, pénz és a többi szükséges feltétel a rendelkezésre áll. Ha viszont a *szociális munkás-képzés előszakosodási és szakosodási szakaszára* gondolunk, akkor a szakosodási lehetőségek sorában a tanár szak is felvetődhet alternatívaként. Ez viszont valódi dilemmát hordoz. Ha a *képzés közvetlen folytatásaként* lehet „tanárságra” is szakosodni, akkor a friss diplomások esetleg úgy kezdenek el tanítani (akár a terepen, akár valamelyik közép- vagy felsőfokú képzőintézményben), hogy a kép-

zési időszak terepgyakorlatán kívül nem támaszkodhatnak sajátélményű szociális munkás tapasztalatokra. Ha viszont *a tanár szakot csak bizonyos terepen eltöltött időszak után* lehet elvégezni, akkor erre – mint ahogy azt a nyugati példák is mutatják – viszonylag kevés vállalkozó lesz. Nálunk is nehéz lesz olyan szponzorra találni, aki fedezné a posztgraduális képzés költségeit. Másrészt a főiskolát, egyetemet végzettek körében a tanári tevékenység az egyén számára nem jelent akkora presztízsnövekedést, hogy ezért túl sokan vállalnák a posztgraduális képzéssel járó anyagi és/vagy egyéb terheket. A terephely is inkább a valamilyen szakterületen való elmélyüléshez fog mind pénzzel, mind munkaidőkedvezményrel hozzájárulni, hiszen annak fogja több gyakorlati hasznát látni.

d) A fenti kérdés egyben elvezet a képzés szervezésével kapcsolatos negyedik dilemmához, *a tereptanár és a terephely motiváltsága* problematikájához. Az előbbi bekezdésben egy jövőképet előveteleztünk, de ennél lényegesen több ellentmondást tartalmaz a jelen. Ma a szociális ellátó rendszerben – érthető okok miatt – nem szociális munkás diplomával rendelkezők dolgoznak. A közalkalmazotti törvény, a szociális törvény és annak megjelenő végrehajtási utasítása érdekeltté teszi a terepen dolgozókat, hogy mihamarabb felsőfokú (esetleg középfokú) szakirányú végzettséget igazoló bizonyítvány, diploma birtokába jussanak. Munka melletti képzés során ezt jelenleg igen nehéz megszerezni, az ilyen típusú képzések száma és „felvevőképessége” az igényekhez képest igen alacsony. *A tereptanárképzésben résztvevők* tehát abban érdekeltek, hogy a tereptanárságukat igazoló papír egyben diplomapótló is legyen. (Ebben az esetben a munkahelyek is kedvezőbben fogadnák a továbbképzésükkel járó munkaidőkiesést, esetleges útiköltségtérítési igényt stb.)

A képzőintézmények, egyre közelebb kerülve az első végzős évfolyamok kibocsájtásához, mind fokozottabban élik át a hallgatók és tereptanáraik között meghúzódó rejtett konfliktust, hogy a náluk frissen diplomázó hallgatók formailag kiszoríthatják a sok éve pályán lévő, sok tapasztalattal rendelkező gyakorló szakembereket, akik ráadásul esetleg saját tereptanáraik voltak korábban. (Ez az ellentmondás különösen vidéken jelentkezik.) Tehát a képzőhelyeknek – márcsak a nyugodt, stábszerű működés alapfeltétei szempontjából is – szintén érdekük, hogy tereptanáraik formailag mielőbb rendelkezzenek a szükséges diplomával. Emellett viszont legalább ennyire fontos szempont számukra az is, hogy ezek a diplomák tényleges tudást takarjanak, a szociális munka értékei és normái szerinti tevékenységről szóljanak – hiszen ez az a szakmai háttér, ami a hallgatók gyakorlati felkészítésének alapjait adja.

A szakma abban érdekelt, hogy a pályán lévők mind a szakmai tudásuk szempontjából, mind egzisztenciálisan is mielőbb biztonságban érezhessék magukat, azaz minél gyorsabban jussanak tényleges szakmai tudást igazoló diplomához. A több éve a pályán lévők esetében elvileg ennek két útja lehetséges. Az egyik alternatíva az, hogy a szakmai vizsga letételéhez először meghatározott kurzusokat, esetleg a teljes, munka melletti graduális/posztgraduális képzési programot is el kell végezni. (Ez az, amiben jelenleg szűk képzési kapacitással rendelkezünk.) Mivel a pers-

pektivikus szakmai érdekek között nem szerepel az általános szociális munkássá válást megelőző szakosodás, ez azt jelenti, hogy távlatosan nem érdeke a szakmának, hogy a szociális munkás képzéssel tartalmilag nem egyenértékű tereptanári programok elvégzésével végérvényesen ki lehessen váltani egy teljes képzést. Szakmák születésekor, amikor a szakma maga mint gyakorlati tevékenység már létezik, de a képzési feltételei még nem alakultak ki teljesen, a pályán levők tudásának elismerésére alkalmazni szoktak egy másik, egyszeri megoldást is. Eszerint bizonyos évi gyakorlatban eltöltött idő után, esetleg tekintélyes szakemberek ajánlását is kérve, elegendő pusztán a szociális munkás szakvizsga letétele. (Magyarországon a pszichológusok esetében született hasonló megoldás.) Ha a szociális munkás szakmán belül erre a megállapodásra jutnánk, akkor a tereptanári programok egyben hozzájárulhatnának a szakvizsgára való felkészüléshez is.

2. *A tereptanár-képzés általános tartalmára* vonatkozóan addig, ameddig még nem a már szociális munkás diplomával rendelkezőkből lesznek tereptanárok, két út is követhető, jelenlegi tereptanár-képző programjainkban mindkét irányzat meg is található. A megközelítések eltérő voltának markánsabb megfogalmazódásához a képző programok rendelkezésére álló szűkös időkeretek és anyagi erőforrások vezettek: mindkét esetben határozott prioritásokat kellett megjelölni, és ezek elfogadásával más – egyébként szintén fontos – programelemekről lemondani.

Az egyik megközelítés tekintettel van az aktuális helyzetre: *a tereptanárokat* nemcsak a terepen való eredményes tanítás és hallgatókkal való együttműködés ismereteivel, képességeivel szükséges felruházni, hanem *azokkal az alapvető egyéb tudáselemekkel is szükséges megismertetni őket, amelyeket a diákok képzésük során elsajátítanak.* Ennek a megközelítésnek a középpontjában a tereptanár mint ember áll, aki – jóllehet, gyakorlatban sok tapasztalattal rendelkezik, ugyanakkor – szorong a hallgatókkal szemben, akik nemcsak a szociális munka elméletét és gyakorlatán elméletét tanulták már, hanem friss és átfogó jogi, szakszerű társadalomismereti és szociológiai tudással érkeznek a gyakorlólhelyre. Ez a megközelítés tehát (kidolgozói Talyigás Katalin és Hegyesi Gábor) a rendelkezésre álló időkeret kb. egyharmadában a társtudományokkal is foglalkozik, fele részben a szociális munka elméletével és gyakorlatával, és kb. az időkeretek egyhatoda jut a terepen való tanítás „hogyan”-jára. Ez a megközelítés inkább jelen-orientált, létjogosultsága addig van, ameddig nem szociális munkás diplomával rendelkező gyakorlók szakemberek képzéséről kell gondoskodni. Viszont a program átfogóbb perspektívájával különösen felértékelődhet abban az esetben, ha a több éves gyakorlattal igen, de szociális munkás diplomával nem rendelkezők egyszeri és kivételes lehetőségként csak szakvizsga letételével is szakmai elismertséghez juthatnak, hiszen a tereptanári felkészítés mellett a vizsgára készülésként is segít.

A másik megközelítésben a tereptanár a tanári szerepével áll a középpontban, ennek megfelelően *a mit tanítsunk* és *hogyan tanítsuk* kérdésével foglalkozik, kb. fele-fele arányban. A rendelkezésre álló időt tehát

a szociális munkára (mit tanítsunk) és tanítása módszertanára koncentrálna (ide értve különböző, a tanári hatékonyságot növelő tréningeket is), így mindkét területre alaposabban fel tudja készíteni résztvevőit. Viszont abból a szempontból, hogy megszerzik-e azokat az egyéb tudáselemeket, amelyeket a diákok a terepre kerülésük előtt már elsajátítottak, és ha igen, akkor milyen úton, ebben magukra utaltak. Ez a program (kidolgozó Somorjai Ildikó és Ohly Éva) inkább jövő-orientált, tapasztalatai különösen értékesé válnak arra az időszakra, amikor a leendő tereptanárok már mind rendelkeznek szociális munkás diplomával, így tanári felkészítésüknek elsősorban a tanulótervezési, -szervezési és egyéb módszertani kérdésekre kell majd összpontosítani.

3. Ha most már csak magára a tereptanár-tanra, a *terepen tanítás tartalmára és annak hogyanjára való felkészítés kérdéseire* koncentrálnunk, ebben megint többféle alternatíva közül választhatunk. (Itt érthető módon nem annyira a hazai tapasztalok, mint inkább a külföldi tereptanári kézikönyvek és tereptanári felkészítő programok azok, amelyek fogódzóul szolgálhatnak.) Lehetséges *egyetlen könyv (egyféle megközelítés) következetes végigkövetése*, de ugyanígy követhető egy eklektikusabb módszer, tehát az is, hogy *valamilyen szempont alapján meghatározzuk a terepen tanítás legfontosabb elemeit/mozzanatait, és ezeknek különböző alternatív lehetőségeit* elemezzük.

Az *egyetlen könyv – egyféle megközelítés* dilemma a szociális képzés (újra)indulása óta kísértő probléma. Az egyféle megközelítés (általában) koherens rendszerbe fogja a tárgyalt témát. A rendszerezett áttekintés, a rendszerben való tárgyalás lehetőségét különösen méltányolják azok, akiknek az adott ismeretkör viszonylag új, hiszen ezáltal átfogó képhez, viszonylag teljes áttekintéshez, követhető, stabil fogódzóhoz jutnak a témakörön belül. Azok is preferálják, akik szeretik, ha az ismeretek egy rendszerbe illeszthetők. Ugyancsak ne feledkezzünk meg arról, hogy addig, ameddig viszonylag szűkösen tudunk hozzájutni külföldi szakirodalomhoz, ez az alternatíva nemegyszer mintegy kényszerűség is, akár a könyv megszerzését, akár a fordítást tekintve. A tereptanári kézikönyvek sorában ilyen viszonylag rendszerező felkészítést kínál (és eljutott Magyarországra) Bogo-Vayda, Ford-Jones, Hoffman, Urbanowski-Dwyer vagy S.Wilson munkája. E felkészítő programok alapjait kínáló, akár tankönyvként is használható anyagok – szemléletüket és építkezésüket tekintve – két csoportba sorolhatók. Az egyik az elmélet felől közelít, a tanulás folyamatát, a felnőttkori tanulás és a terepen tanítás lényeges jellemzőit, a tereptanítás modelljeit tárgyalja először, és ezt követően kerül sor a tereptanár és a terepen gyakorló diák szempontjából a tanulás-szervezés során fellépő különböző gyakorlati helyzetek és problémák közelebbi vizsgálatára (Bogo-Vayda, Hoffman, Urbanowski-Dwyer). A másik megközelítés lényegesen pragmatikusabb, közvetlen gyakorlati kérdésekre épül. Kiindulópontja az, hogy a hallgatót el kell helyezni a terepen, szükséges megtalálni számára a megfelelő gyakorló helyszínt és tereptanárt, a terepgyakorlat tartalmát meg kell tervezni (és szerződéses formába önteni), a gyakorló előrehaladását folyamatosan nyomon kell követni

és értékelni stb. A valós szituációk megoldására modellt kínálva tárgyalják a szükséges elméleti háttérrel is (Ford-Jones, S. Wilson).

Az *eklektikusabb megközelítést* kedvelők inkább amellel érvelnek, hogy saját válogatásukra építve nagyobb szabadságuk nyílik a program tervezésére és felépítésére, könnyebben tudnak alkalmazkodni a résztvevők egyéni szükségleteihez, problémáihoz és érdeklődéséhez, nem kell a témakörön belül elköteleződniük egyetlen filozófia mellett, hanem lehetőségük van ugyanazt többféle nézőpontból is bemutatni, és a program résztvevőire bízni, hogy azok alapján építsék fel önmagukban saját filozófiájukat. Eklektikusabb megközelítésre kínálnak lehetőséget a szöveggyűjtemények (a tereptanítás szempontjából ilyenek pl. a Schenk-Grossman-Glassman, ill. a Sheafor-Jenkins által szerkesztett kötetek), amelyeket részben vagy teljes egészükben érdemes felhasználni, és további anyagokkal lehet kiegészíteni. Ennek a megközelítésnek alapfeltétele, hogy bőven és a témakör egészét lefedően rendelkezünk válogatásra érdemes anyaggal és fordítási lehetőséggel is.

* * *

Minden tanulási-tanítási program indítása előtt a tervezési folyamat során sok kérdésben kell dönteni, ehhez pedig számos szempontot kell figyelembe venni. A tereptanárok felkészítő programjai tekintetében én a fenti problémák átgondolását tartom szükségesnek. Meggyőződésem, hogy mint annyi másban, úgy *itt sincs egyetlen helyes és lehetséges út*. Ahhoz viszont, hogy az adott helyszínen a képzés résztvevői számára (ide értve mind az oktatói, mind a hallgatói szerepben levőket) optimális megoldás szülessék, szükséges, hogy azok, akik ezt keresik, tisztában legyenek a felteendő és megválaszolandó kérdésekkel, illetőleg azzal is, hogy egy-egy válasz megtalálása *mi melletti* és *mi elleni* állásfoglalást jelent.

Irodalom

- Bogo, Marion – Vayda, Elaine: *The practice of field instruction in social work*. University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 1987
- Ford, Kathy – Jones, Alan: *Student supervision. Practical social work*. British Association of Social Workers, London, 1987
- Hoffman, Wilma: *Field practice education*. A social work course model. HAUM Tertiary, Pretoria, 1990
- Hokenstad, Merl C. – Rigby, Barry D.: *Participation in teaching and learning*. An idea book for social work educators. IASSW, New York, 1977
- Kolb, David: *Experiential learning*. Experience as the source of learning and development. Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1984.
- Schneck, Dean – Grossman, Bart – Glassman, Urania: *Field education in social work*. Contemporary issues and trends. Kendal/Hunt Publishing Co., Dubuque, Iowa, 1992
- Sheafor, Bradford W. – Jenkins, Lowell E.: *Quality field instruction in social work*. Program development and maintenance. Longman, New York-London, 1982
- Urbanowsky, Martha L. – Dwyer, Margaret M.: *Learning through field instruction*. A guide for teachers and students. Family Service America, Milwaukee, Wisconsin, 1988

Wilson, Suanna J.: *Field instruction*. Techniques for supervisors. The Free Press, a Division of Macmillan Publishing Co., Inc., 1981

Tájékoztató a Motiváció Alapítvány Speciális Munkaközvetítő Irodájának tevékenységéről

Hazánkban mintegy másfélmillió rokkant ember él, testi fogyatékosok, mozgássérültek, hallássérültek, látássérültek, értelmi fogyatékosok, szervi betegek. A Speciális Munkaközvetítő Iroda az ő problémáik megoldásának egy részében nyújt segítséget.

Szolgáltatásaink:

- a.) Hasznosítható és fejleszthető képességek felmérése
- b.) Pályaorientációs tanácsadás
- c.) Munkavállalásra felkészítő programok
- d.) Tanácsadás munkáltatók részére
- e.) Munkaközvetítés
- f.) Pályakísérés max. 1 évig

a) Képesség megállapítása

A fogyatékos emberek többsége (főleg a súlyosan fogyatékosok) hasznosítható és fejleszthető képességeinek ismeretének hiányában nem tud, nem mer munkát vállalni vagy túlbecsülve képességeit, nem alkalmas a vállalt munka ellátására.

A hozzánk fordulóknak abban tudunk segítséget nyújtani, hogy reális lehetőségeik megismerése érdekében megfelelő szakemberekhez irányítjuk őket.

b) Pályaorientáció

A szakemberek által meghatározott képességei vagy a végzettsége alapján tájékoztatjuk az egyént a különböző képzési és szakmai lehetőségekről, hogy ezek ismeretében kiválaszthassa a számára a legmegfelelőbbet.

c) Pályaválasztás

Az egyén elképzeléseinek és lehetőségeinek figyelembevételével segítséget nyújt az iroda a legoptimálisabb foglalkozás kiválasztására.

d) Felkészítő programok

A tudatos munkavállalói szerepre fel kell készülni, hogy ne csak szakmailag, hanem megfelelő önismerettel, problémamegoldó és konfliktuskezelő képességgel, viselkedési normákkal, etikával, kellő felelősséggel rendelkezzen az egyén.

A Közvetítő Iroda a szakemberekhez történő irányítás feladatát vállalja fel. Ebben a tevékenység szakszabzon segítséget nyújtva a fejlesztő, önmenedzselő képesség elsajátításához

e) Tanácsadás a munkáltatók részére

Nagyon fontos része a munkaközvetítésnek, hogy a befogadó környezet megfelelő ismeretekkel rendelkezzen a fogyatékos ember környezeti szükségleteiről és a segítségadás módjairól. Az Iroda ehhez egy kézikönyv összeállításával vagy kívánság szerint személyes tanácsadással kíván segítséget nyújtani.

f) Munkaközvetítés

Az Iroda magasszintű szolgáltatásokhoz, széleskörű adatgyűjtést folytat, naprakész adatbankot hoz létre. Az adatok birtokában információkat szolgáltat a mozgássérült személynek és környezetének, segíti az egyént és a munkaadó mielőbbi találkozását, mindkét fél igényeinek figyelembevételével.

g) Pályakísérés

Az Iroda kapcsolata a kiközvetített egyénnel e munkába állást követően sem szakad meg, segítséget nyújt igény esetén a munkahelyre történő beilleszkedés során felmerülő problémák megoldásában.

A Speciális Munkaközvetítő Iroda a fenti szolgáltatásaival nemcsak azonnali segítséget nyújt, hanem bátorítást, támogatást jelent azoknak a számára, akiknek eddig az értelmese munka csak távoli elérhetetlen cél volt. Sajnos még napjainkban is él az előítélet a sérültekkel szemben, mely megakadályozza őket abban, hogy szellemi képességük birtokában, megmaradt fizikai adottságaik segítségével saját megfelelő munkakört választhassanak és abban bárkivel összemérhető munkát végezzenek.

A Speciális Munkaközvetítő Iroda rendkívüli fontosságot tulajdonít annak, hogy felkutatson olyan munkaköröket, melyek tökéletesen betölthetők testi fogyatékosokkal is, így az idáig társadalombiztosítási juttatásra szoruló sérült emberből adófizető állampolgár válhasson.

MOTIVÁCIÓ Mozgássérülteket Segítő Alapítvány Speciális Munkaközvetítő Iroda

Székhely: 1221 Budapest, Ady E. út 65. Tel./fax: 202-6091

Műk. hely: 1027 Budapest, Fazekas u. 16-18.

Pik Katalin

Szociális munka a hajléktalan ellátásban

Egy nem kirívóan ritka eset

A hajléktalanok ellátása ma Magyarországon megoldatlan. Ezeknek az embereknek az élete különösen nehéz, hiszen nekik is megvannak mindazok a gondjaik, amelyek szerencsésebb polgártársaikat is sújtják – a különféle élethelyzetek kríziseitől az egészségügyi ellátatlanságig, a munkanélküliségtől az alkoholig, és sorolhatnánk tovább –, ám mindezeket a terheket lépcsőházakban, pincékben, pályaudvaron, épülő házak zugai-ban meghúzódvá, alkalmi kapcsolatokban támaszt keresve kell cipelniök. Szociális munkával – vagy valami olyasmivel – többféle átmeneti szálláson, ingyenkonyhán is megpróbálkoznak kollégáink, meglehetősen kevés eredménnyel. Nem is szeretnék ebben az írásban az egész problémakörrel foglalkozni, mert a szociális ellátórendszerek tökéletes csődjét mutatják a tapasztalatok, hiszen a hajléktalanok heterogén populációjának sokféle gondja minduntalan azzal szembesít minket, hogy alig-alig tudunk valami segítséget nyújtani. Naponta próbálunk ún. társintézményekkel kapcsolatot teremteni gondozottaink érdekében. Budapesti és vidéki hajléktalan szállókat hívunk fel – már ahol lehet telefonösszeköttetést teremteni –, fél napokat töltünk a telefon mellett a Társadalombiztosítási Főigazgatóság túlterhelt vonalait ostromolva, előfordul, hogy csecsemőotthonokkal, Gyermekek- és Ifjúságvédő Intézetekkel kell tárgyalnunk, „partnereink” az önkormányzatok szociális osztályai, az alkoholgondozók, a munkaterápiás intézetek, elmeorvosok, belgyógyászok és még sorolhatnám.

Nemcsak a „gondozottak” tartoznak a legkiszolgáltatottabbak közé, néha a „gondozók” is szimbolizálják a kiszolgáltatottak helyzetét a társadalomban, és nem a szakma legjobbjai vállalnak feladatokat ezen a speciális területen. Mennyiben speciális a terület? Kell-e speciálisan a hajléktalanokra adaptált szociális munkamódszereket kialakítani? Ez természetesen minden speciálisnak tekinthető részterülettel foglalkozó szociális munkás számára felmerülő kérdés. Nemcsak nálunk jelent gondot az általános vagy speciális ellátások közötti különbségtétel, természetesen a jobb szolgáltatás céljait szem előtt tartva. (Schmidt, H.: *Generalism Specialism in Human Services*, 1992.) Tehát: igen is, meg nem is – talán így fogalmaznám meg. Mindkét megközelítésnek van, lehet létjogosult-

sága. Természetesen a szociális munka módszereit, szabályait ismernie kellene mindenkinek. Aki itt végzi ezt a tevékenységet, annak ugyanúgy el kell fogadnia az emberi méltóság mindenekfölött való tiszteletét, mint bárhol máshol tevékenykedő kollégáinak – ennyiben általánosak a szabályok és sok módszertani elem. Sok speciális ismeretre is szükség van, de ez sincs máshogy a többi területen sem. A specialitás talán leginkább három dologban ragadható meg:

- speciális, hogy itt mindenfajta emberi probléma előkerül. Specialitás tehát a legtágabban értendő általánosság. Ebben a munkában nem lehet csak kriminalitással, vagy abúzzsal, csak fiatalokkal, vagy csak idősekkel, csak szomatikus, vagy csak pszichés problémákkal foglalkozni;

- a másik jellegzetesség: a leggyakoribb munkamódszer az ún. „task-centered case work” (Reid and Epstein 1972), a feladatközpontú megoldási módszer. Ritkébbak a hosszú kapcsolatok, a hosszú gondozási folyamat, a klasszikus rövid és távlati célok kitűzésével a problémamegoldás hagyományos módozatai szerint (Pincus and Minahan, 1973);

- sem a mesterséges, sem a természetes segítőrendszerek nem működtethetők a magyarországi szociális munkások két leggyakoribb terepén – a családsegítőkből és a nevelési tanácsadókból – megszokott módon. Az amúgy is kis hatékonyságú szociálpolitikai ellátórendszerek leginkább az állandó bejelentett lakcímmel kapcsolódnak össze. A rendszeres segélyformák gyakorlatilag állandó lakcímmel kötöttek. Rendkívüli segélyeket, közgyógyellátást csak különös ravaszsággal lehet ideiglenes lakcímen megszerezni. Mindig külön gond az egészségügyi ellátás, amely – mint tudjuk – számtalan szűk társadalmi keresztmetszetünk egyike. Hiányoznak mindazok a természetes támaszrendszerek is, amelyek egy állandó lakással bíró embernél – ha csökevényes formában is, de – többnyire fellelhetők, a szociális munkás által megerősíthetők.

Az alábbi esetet azért írom le, hogy mindezeket a megoldatlan kérdéseket egy emberi sors bemutatásával mások számára is megpróbáljam ugyanannyira megrázóvá tenni, mint ahogy engem is megráz minden egyes ember sorsa, mindegyiké, akin sem én, sem a jelenlegi szociális rendszer nem tud segíteni.

A történet akár az egészségügyi ellátórendszeréről is szólhatna. De mivel hajléktalan történet, nemcsak arról szól, illetve amennyiben mégis, felnagyítva mutatja a közhelyszerűen ismerteket, az egészségügyi rendszer tökéletes diszfunkcionalitását, ahol a működést csak az egyes emberek heroikus erőfeszítései tudják biztosítani (Orosz, 1992). A szociális munka és az egészségügyi ellátás kapcsolatképtelensége az igazi kérdés itt, rendkívül szomorú konklúziókkal.

A hajléktalan ellátás egyik „fellelvára” a Menhely Alapítvány irodája. Aki volt valaha ott, a pokol bugyrainak egyikét láthatta. Naponta sok száz ember jelenik meg Budapest egyetlen olyan helyén – e cikk írásakor, 1992 nyarán legalábbis egyetlen volt –, ahol bemondás alapján elhiszik mindenkinek, hogy elvesztette papírjait, vagy ellopták őket, és szeretne személyit, munkakönyvet, amelyhez az irodán dolgozók segítséget tudnak nyújtani. Vár a sorára órákon át, van, aki megunja, van, aki verekszik,

van, aki iszik, van, aki csak ordít, és van, aki rezignáltan ül; van, aki megpróbál beosonni a váróból az iroda helyiségébe, és ezért türelmetlenebb sorstársai megverik, van, akinek sikerül beosonni, és nem verik meg. A váróban vannak legalább székek, és van fűtés. A hajléktalan menhelyre vágyakozó százak közül az irodában dolgozó szociális munkások csak keveseket tudnak átmeneti fedélhez segíteni, legfeljebb néhányat azok közül, akik a munkanap elején kerülnek be egy-egy szociális munkás elé. A bent ülők megpróbálnak ellenállni a kintiek betörési kísérleteinek, és egy szobában három asztalnál „fogadják az ügyfeleket”. Azt gondolná az ember, hogy ilyen ma már nincs is. Hogy úgy kell elmondani a lepusztulttá vált életek történeteit, hogy akárhányan is hallhatják, mint verte ki, csalta meg, rúgta szét egyik embertárs a másik életét, hogy az intimitás, bizalom légköre szinte kialakíthatatlan. Ne is akarhasson senki mást, mint pusztá ügyintézés. A személyihez fényképet itt és itt csináltathat az Alapítvány költségére, az adatlapot kitölteni, vagy kitöltsem én?, az állandó személyhez beszerezünk az anyakönyvi bizonyítványt, nem szükséges leutaznia, megkérjük postán és így tovább.

Elbürokratizálódott társadalmunkban természetesen fontos, hogy legyenek papírjai az embereknek. Ilyen papírkészítő irodákból Budapest néhány kerületében legalább három-négy is elkelve. Az ide betérő emberek többségének azonban ennél lényegesen többre lenne szüksége. De ekkora tömeggel nem lehet érdemi szociális munkát végezni.

Az esetek dokumentálása részben a túlterheltség, részben a hazai szociális munka gyakorlatának kialakulatlansága miatt hiányos. Elvileg mindenkiről van egy karton, amely tartalmazza az illető alapadatait és minden egyes fontos aktust, amelyet valamelyik munkatárs tett az ügyében. Semmilyen módon nem biztosítható azonban, hogy valaki mindig ugyanahhoz a szociális munkáshoz, gondozóhoz kerüljön, és nem egységes az sem, ki mit ír fel arról, ami az ügyfél és öközötte zajlott.

* * *

Zs.I. 1992. március 17-én jelent meg az irodában, véletlenül került hozzám. 54 éves, sovány férfi, aki gégeműtétje miatt nem tudott hangot kiadni, írásban kommunikált. E célból mindig volt nála előkészítve egy csomag kis cédula. Sokat nem tudtam meg élettörténetéről, sem az ügyfél egészségi állapota, sem az iroda lehetetlen körülményei nem tették lehetővé a beszélgetést. Zs.I.-t előző nap bocsátották el az egyik kerületi kórházból, ahol tüdőgyulladás miatt kezelték. A kezelőorvossal beszéltem, aki elmondta, hogy a tüdőgyulladás meggyógyult, azonban a rákos daganat eltávolítását célzó gégeműtétet követő problémák miatt a műtétet végző klinikára utalta be utókezelésre a beteget. A klinikán meg sem vizsgálták a férfit, kórházi kezelését nem tartották indokoltnak, szerintük csak gondos ápolást igényelt az eset. Tudták, hogy hajléktalan emberről volt szó, és a gondos ápolás lehetetlen. Az orvos kollégáit alapvető etikai elvek megsértésével vádolta, függőségi viszonya miatt azon-

ban nem akart botrányt csinálni a beteg elutasításából. Saját osztályára semmiképpen nem tudta felvenni, mert a 40 aktív ágynak csak a fele volt használható a kórház renoválása miatt. Rövid távon valamiféle szállásra volt tehát szükség, hosszabb távon pedig felmerült, hogy szociális otthoni elhelyezést próbáljunk meg elindítani. A férfinak semmilyen jövedelme nem volt, rokkantnyugdíj iránti kérelme – elmondása szerint – folyamatban volt, de erről semmilyen papírt nem tudott bemutatni. Jelenleg nem érezte szükségét annak, hogy kórházba kerüljön, ha mégis, akkor is csak a kerületi kórházba, ahol emberi bánásmódot tapasztalt. A klinikáról, ahol tehát a műtétet végezték, hallani sem akart. A kis papírdarabokon szórta a szidalmakat az intézményre.

Képzeljük el a helyzetet: egy ember az obligát nylonzacskóval, a kis cédulákkal, beszédképtelenül, fájdalomra hivatkozva, egy fillér nélkül, feltehetően súlyosan betegen ül a zsúfolt irodában az asztal túlsó oldalán.

A Menhely üzemeltet egy kis átmeneti szállót, ahol állandó ügyelet és igazi odafigyelés van, tehát elsősorban oda szerettem volna bejuttatni Zs.I.-t, ám csak néhány nap múlva lett üresedés ezen a helyen. Szerencsére a Vöröskereszt szállóján éppen volt addig hely. Zs. úr mindent megértve és aktívan elintézve öt nap múlva bent volt a Menhely átmeneti szállásán.

Első találkozásunk alkalmával tehát az átmeneti szállás megoldását kérte, mint legfontosabb elintézendőt – ez sikerült. A két hosszabb távú cél – a szociális otthon és a rokkantnyugdíj – hosszabb ügyintézést követelt.

A Társadalombiztosítási Főigazgatóságnál viszonylag egyszerűen ki lehetett nyomozni, hogy van egy ad acta tett kérelme, amelyet fel lehetett újítani, és nagyobb összegű előleg felvételére jogosult. Az összeget eleinte nem tudták megmondani, de – kissé előreszaladva a történetben – néhány napos utánjárással fel lehetett venni a pénzt. Az ügyintéző első menetben nem volt hajlandó átutalni a pénzt az átmeneti szállásra, noha az ügyfél ide volt ideiglenesen bejelentve. Némi csoportvezetői ráhatással azonban ez is megtörtént, tehát a valódi tartózkodási hely lett a rokkantnyugdíj folyósítási címe.

Egy hetet töltött a Vajdahunyad utcai menhelyen, amikor fájdalmai nagyon megerősödtek. Az ügyeletes orvosnő már nem tudta kezelni. Úgy gondoltuk, kórházba kellene mennie. Semmiképpen nem akart a klinikára menni, a kerületi kórház viszont elutasította azzal, hogy nem ők operálták. Egy hétvégén, az ügyeletes gégeosztály felvételes orvosa elmondta, hogy ha nem ők operálták a beteget, csak akkor veszik fel, ha valóban nyelésképtelen. Zs.I. „ki lett tanítva”: ha kórházba akar menni, de nem a klinikára, hát ne tudja lenyelni a pohár vizet. Ha jól meggondoljuk, szép szociális munkási feladat arra oktatni egy enni napok óta képtelen, rákos gégedagattól szenvedő beteget, aki – okkal vagy ok nélkül, ez most mind-

egy is, a későbbiekből ki fog derülni – nem kíván egy bizonyos kórházi osztályra kerülni, hogy ne tudja lenyelni majd a pohár vizet, ha a mentő beviszi abba a kórházba, amit kinézett neki a gondozója, mert véletlenül ott vannak személyes kapcsolatai. A mentős lelkiismeretes, alapos orvosnő volt. A zárójelentések alapján mégis a klinikára szállíttatta a beteget, ahol a szombati ügyeletes orvos felvette. Hétfőn látogattam meg, akkor kerekedett ki a klinika története. A fiatal felvételes orvos nagy megkönnyebbüléssel fogadott. Végre talált valakit, akire hivatkozhat, hogy a klinika szigorú tilalma ellenére mégis felvette Zs.I.-t. A beteg ugyanis ki volt tiltva a klinikáról! Hogyan lehetséges ez? Az orvos elbeszélése szerint Zs.I. egyik betegtársától több ezer forintot kért kölcsön, nem adta meg, egy másik betegtársától pedig pénzt lopott. Az intézkedő rendőrök a vezetés véleménye szerint oly mértékben nehezítették a klinika munkáját, hogy ilyen eset nem fordulhat elő többet az osztályon. Joggal kérdezhetnénk: miért nem a rendőrséggel rendezik el, hogy a nyomozás ne nehezítse az orvosok munkáját? Ez persze csak egy az ábrándos kérdéseink közül. Figyelemreméltó erkölcsi magatartást figyelhettünk meg: aki lop, ha halálos beteg is, oldja meg a maga dolgát, esetleg javuljon meg, ha már egyáltalán ilyen züllötté vált, gyógyuljon meg, vagy csináljon, amit akar.

A felvétel hétvégéjén mégis megtörtént a malőr, a beteg bekerült az osztályra. Vagy nem voltak rendesen karban tartva a kórlapok, vagy talán éppen átállófélben voltak egy másik szisztémára, és így csak későn eszmélt fel a felvételes orvos, tény, hogy a beteget felvették. Az orvos viszont lehetetlen helyzetben érezte magát, mert megszegte a határozott főnöki tilalmat, nem beszélve arról, hogy éppen bent feküdt az a beteg is, akitől Zs. úr a pénzt kérte kölcsön.

Természetesen nem keveredtem etikai vitába az orvossal, és nem óhajtottam azt a beszélgetést lefolytatni vele, amiért ezt az írást megpróbálok megírni. Nevezetesen, hogy tegye mindenki a dolgát a „humán” szférában, a lehetetlen ellátási viszonyokat nem lehet az embereken levélni, a klinika nem rendőrség, ha bűnöző a rákos beteg, a bűnözőt kell meggyógyítani, és nem lehet otthoni kezelésre utalni valakit, akinek nincsen otthona; és nem lehet elküldeni egy beteget, vagy nem lehet még csak azt sem megtenni, hogy a beteg maga tiltakozzon a kórházi osztályra vitele ellen, mert ott olyasmit követett el, ami nem a kórház, hanem esetleg a rendőrség kompetenciájába tartozik. Ha ezt a disputát lefolytattuk volna, joggal érvelhetett volna az orvos is azzal, hogy az ellátórendszerek csődje őket ugyanúgy érinti, mint minket, mint az összes szociális intézményt, mert nem lehetséges, hogy a hajszolt klinikai munka mellett arra is figyeljenek, hogy a „lopós” beteg megfelelő pszichoterápiában részesüljön, hogy nincs szociális munkás, aki az ilyen esetekkel törődjön. De miért is nincs?? Szóval mindezeket a kérdéseket nem tettem fel, örültem, hogy egy olyan orvossal beszéltem, aki lelkiismeretesnek tűnt, tájékoztatott, diagnózist és prog-

nóvizist mondott, fejből. Meglehetősen lehangoló prognózist. Zs.I. menthetetlen rákos beteg, nem lehet újból megoperálni, kezelni lehet, de – tekintettel viszonylag jó testi kondícióira is – legfeljebb hat hónap van hátra az életéből. A tíz napos kórházi kezelés enyhít valamit az állapotán, de hat hét után újra be kell jönnie – az már fel sem merült, hogy ne vegyék fel. Az orvos késznek bizonyult arra, hogy a végső stádiumban is vállalja a gyógyulást nem hozó befektetést. Természetesen ennek a ki nem mondott feltétele az volt, hogy én a tíz napos kezelést követően kiviszem a beteget a klinikáról, hiszen az aktív ágy ott is szükséges.

A hosszabb távú cél – ha ez a hosszabb táv most a nagyon is rövid néhány hónapnak tűnt – a szociális otthoni elhelyezés lett volna. Többszöri nekifutás után azonban elutasítottak, mondván, hogy rákos beteget nem lehet szociális otthonba utalni, erre rendelet van. Mi tagadás, elhittem, nem volt erőm kibányászni, valóban létezik-e ilyen rendelet. Szavahihető kolléga jó szándékú szocpolosra hivatkozva megerősítette. Mit tesz az ember ilyenkor, amikor a „hivatalos” menet elakad? Mint a régi szép pártállami időkben, megkeresi az informális kapcsolatait. Itt azonban ez sem vált be. Rövidre fogva: nem lehetett Zs. urat szociális otthonba vinni a klinikáról. A másik megoldás az lett volna, hogy kórházi utókezelőbe kerüljön egy olyan beteg, akinek az állapota aktuális kórházi kezelést nem, de állandó ápolást igényel. Szakmailag egyáltalán nem védhető megoldás, hogy Zs.I. tudta és beleegyezése nélkül ezt a megoldást is megkíséreltem – a menhely egyik orvosa ugyanis egyértelműen közölte, hogy ilyen állapotú beteget nem lehet átmeneti szálláson elhelyezni. Annyi tapasztalatot azonban szereztem eme ügyintézés kapcsán, hogy az utókezelő krónikus belosztály (azaz az elfekvő) felvételes orvosától megtudtam, hogy április folyamán kezdik beutalni az 1991. novemberi, soron kívüli beutalással jegyzett rákos betegeket. Mire egyáltalán sor kerülhetne a beutalásra – körülbelül fél év –, a jó sors addigra alighanem úgyszólván megoldja a helyzetet. Így ezen a szálon nem is dolgoztam tovább.

De mi legyen Zs. úrral? Teltek a napok, és ahhoz, hogy a kórház partner maradjon, valamilyen hely kellett. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a férfi csak orrszondán keresztül tudott táplálékot magához venni, tehát csak pépes ételt kaphatott. Az orrszondát megtanulta kezelni, állapota tulajdonképpen javult, fájdalmai csökkentek. Ha lett volna családja, minden további nélkül hazamehetett volna. És ismét egy klasszikus családsegítő szál: a természetes segítő rendszerek. Kiderült, hogy van két felnőtt fiú és egy elvált feleség vidéken. Nagyon régen, húsz éve eljött tőlük, kapcsolatot nem tartanak. Ennek ellenére megpróbáltam. Írtam egy levelet a régi családnak, ebben céloztam rá, hogy az apa állapota válságos, de semmiféle válasz nem érkezett, sem nekem, sem Zs.I.-nek. Budapest is volt valamilyen élettársi kapcsolata régebben – de itt sem akartak tudni róla.

Végül is újra a Menhely Alapítvány átmeneti szállójára került, kollégáimmal együtt felvállaltuk a teljesen lehetetlen, reménytelen helyzetet. Igaz ugyan, hogy tudott egyedül pépeset enni, de mivel tökéletesen nyelésképtelenné vált (a nyálat sem tudta lenyelni), olyan helyiség kellett, ahol senkit nem zavar, ahogyan ellátja magát, és ahol közel van egy csap, ahol a szükséges tisztogatásokat elvégezheti. Végül is a menhely hasonlítható egy emberi lakóhelyhez, jobb mint az az elhagyott Trabant, ahol Zs.I. az előző télen meghúzta magát.

Nem gondolom azonban, hogy ilyen beteg embernek ez lenne a megoldás. Reménytelen még elgondolni is, mit kellene tennie az egészségügynek vagy a „népjólétnek” azért, hogy egy ilyen végletesen egyszerű eset – tehát: hajléktalan, akinek egészségügyi ellátás kell, akut kórházi kezelés azonban nem – meg legyen oldva. Intézményesen, nem pedig úgy, hogy itt lágyszívű emberek dolgoznak, és messze többet vállalnak, mint az ép ésszel és ép szociális ellátással elvárható. A menhelyen van egy krízis szobának nevezett ablaktalan, vizes blokktól távoli különálló helyiség, ahol szükség esetén családot, gyerekeket is el lehet helyezni. Ide vittem a klinikáról a férfit. A helyiség viszonylag távol van a többi lakótól, félt egyedül. Félt, hogy ha rosszul lesz éjszaka, nem tud segítséget kapni. És nagyon nehéz a folyóvíz hiányában a szonda tisztogatása. Reménytelen, megtört ember ült mellettem a menhely udvarán a szép tavaszi napsütésben, aki jelbeszéddel adta tudtomra, hogy legjobb lenne meghalnia. És hogy lehet sírnia egy orrszondásnak? Elviselhetetlen a látvány és az a szerep, amibe az ember kényszerül: megnyugtatni, hogy a lehető legjobb az, ami történik vele, hogy egy ablaktalan pinceszobában kap egy ágyat, ahol egyedül lehet, és ha az udvaron átmegegy, talál egy mosdót is. Ennél jobb megoldást ugyanis nem tud felkínálni neki a mai magyar szociálpolitika és a ravasz szociális munkás. De persze ezt is csak azért, mert olyan emberek foglalkoztak az ügyével, akik valóban segíteni akartak.

Még egy hónapot élt. Rosszul lett, a hajnali mentős rákiabált, miért nem a saját lábán megy a mentőbe. A mentőben megfulladt.

A pénz közben meglett, húszezer forint előleget kapott, mint 100%-os rokkant. A temetésén ketten voltunk a temetkezési vállalat sofőrjével, így elől ülhettem a fekete kis buszban, hátul az urna Zs.I. hamvaival.

Irodalom:

- Orosz É.: *Egészségi rendszerek és reformtörekvések* Politikai Tanulmányok Intézete, 1992
 Pincus A.-Minahan A.: *Social Work Practice* Peacock Publishers, 1973
 W.J. Reid-L. Epstein: *Task-centered Casework* Columbia University Press, New York, 1972.
 Schmidt, H.: Generalism v. Specialism in Human Services *Social Policy and Administration* v.26.No.3, September 1992.

CONTENTS

Katalin Lévai:

Welfare Policy in East and West

Géza Gosztonyi:

Public Authority and Welfare Services

Danny Pieters:

Introduction into the Social Security Law of the
Member States of the European Community

Anna Betlen:

Safeguarding of Interests, Enterprising, High Politics

Judit Csoba:

Relationships of Unemployed during the Period of
Unemployment

Bill Jordan:

Presentation of Social Work

Gábor Pőcze:

The Impact of Personality Development in
Social Work Education

Mária Bognár:

Some Ideas about Field-Work Education

English Summary

JUDIT CSORBA:

The Relationships of Unemployed During the Period of Unemployment

The author gives a deep analysis of the social relationships of the unemployed in a less developed region of the country. She points out the difficulties the unemployed must face during the hard period, while they spend most of their time far away from the relatively safe background of a workplace. The study is a nice example of showing the personal world of these people with based on a sociological research, containing not only sociological implications of the phenomenon of unemployment in Hungary, but also giving a picture about their critical psychological situation.

Our journal aims of informing our readers about the development of a new profession, social work in Hungary. We have introduced a section under the title of "Social Work" which is now extended with a joining section: Social Work Education.

Prominent experts of the discipline – Gábor Pőcze and Mária Bognár are publishing their challenging opinions about the main issues of social work education. In the next future we would like to start a debate about the newly forming different trends of social work education, and do hope that sociologists, social workers and psychologists, as well, will participate in the discussion.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Betlen Anna – szociológus
Munkaügyi Kutató Intézet

Bognár Mária – szociológus
Országos Közoktatási Intézet

Csoba Judit – szociológus
KLTE Debrecen

Gosztonyi Géza – szociológus, szociális munkás
ELTE ESÉLY Családsegítő és Közösségfejlesztő Intézet

Bill Jordan – szociológus, szociális munkás, a társadalomtudományok
professzora
Exeteri Egyetem

Lévai Katalin – szociológus
KLTE Szociológiai Tanszék

Danny Pieters – jogász, egyetemi tanár
Katholieke Universiteit, Leuven

Pik Katalin – szociológus
ELTE Szociálpolitikai Tanszék

Pócze Gábor – szociológus
Országos Közoktatási Intézet

Lévai Katalin

Széman Zsuzsa

TÁRSADALMI TRIGONOMETRIA

Az 1989-es politikai átalakulás Magyarországon felmérhetetlenül összetett folyamatokat indított el, amelyek alapjaiban változtatják meg a társadalmat. Laboratóriumban élünk, ahol a kísérleteket önmagunkon végezzük el és nem tudjuk pontosan, hogy munkánk milyen eredményt hoz. A gyorsan változó állapotról a szociológus talán csak pillanatfelvételeket készíthet, ám e képek gyakran sokatmondóak és konkrét tartalmuknál többet árulnak el a valóságról.

Lévai Katalin és Széman Zsuzsa megvizsgálta a nemzetközi szakirodalomból ismert jóléti háromszög magyar változatát és ez szakadatlan mozgásban lévő, mind összetettebb „sfkidom” főbb összetevőinek számbavétele után kiragadta a jóléti konvulzió, a segítségnyújtás önkénteseinek sokasodó táborát. A szerzők bemutatják, miképpen szerveződött meg és nőtt rekord idő alatt országossá a Máltai Szeretetszolgálat, hogyan alkalmazkodott a pillanatnyi szükségletekhez, lett a jóléti szféra legdinamikusabb segítője. Az új szervezet mellett a szerzők a régiók közül a Magyar Vöröskereszt szerepváltozását, átalakulásának nehéz pillanatait ismertetik, majd közreadják a voluntáris szféra harmadik jelentős szereplője, a Soros Alapítvány magyarországi történetét. A három szervezet közös tulajdonsága, hogy számottevő külföldi erőforrásokat tudhat maga mögött.

A társadalom az alulról jövő kezdeményezések révén kezdte meg önszerveződését, a gyengébbek, a hátrányos helyzetűek védelmét, segítségét. A régi és az új egyházak karitatív szolgálata, a különböző alapítványok és világi szerveződések a civil társadalom fontos építőkövei. A jóléti háromszögben azonban az állam egykori dominanciájának helyét más szereplők még nem töltötték be, e szerveződések ígéretesek, de a társadalmi gondoskodás egészét nem képesek magukra vállalni. Erre figyelmeztet következtéseiben Széman Zsuzsa és Lévai Katalin.

SCIENTIA HUMANA

Megrendelhető: Scientia Humana Társulása
1068 Budapest, Benczúr u. 33.
Kiadó: Gáthy Vera